

Innhald

ERNST HÅKON JAHR

Ved *Norsk Lingvistisk Tidsskrifts* 40-årsjubileum – noen faghistoriske innspill omkring det fagmiljøet tidsskriftet blei til i, og den fagstrategien det var en del av 3

YVONNE VAN BAAL, HEDDA SOLBAKKEN, RAGNHILD EIK OG TERJE LOHNDAL

Endringer i grammatisk kjønn på tvers av dialekter: Et eksperimentelt paradigme 17

ELIN GUNLEIFSEN

“Torstein Bae nå spiller sitt adverbial én frem”
– en analyse av karakteristiske trekk i talespråket til NRKs sjakkeksperter og -kommentator 59

MAGNHILD VOLLAN

Fra den ene rettskrivningsnormen til den neste
En studie av folkeskolelærerinne Birkelands skrivepraksis i perioden 1907–1962 89

TORODD KINN

Interessant nok: ein produktiv setningsadverbialkonstruksjon 119

SVERRE STAUSLAND JOHNSEN

Oppklaringer om 1901-rettskrivningen 147

Bokmelding

JESSICA P. B. HANSEN

Bente Ailin Svendsen. *Flerspråklighet til begeistring og besvær* 174

Ved *Norsk Lingvistisk Tidsskrifts* 40-års-jubileum

– noen faghistoriske innspill omkring det fagmiljøet tidsskriftet blei til i, og den fagstrategien det var en del av

Ernst Håkon Jahr

I år er det 40 år sia *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* (NLT) starta opp. Tidsskriftet kom med første årgang i 1983, med 164 sider. I anledning jubileet har redaktørene bedt meg som tidsskriftets grunnlegger og første redaktør om å skrive noen linjer, slik jeg også gjorde ved 30-årsjubileet for ti år sia.

Ved 30-årsjubileet skreiv jeg konkret om etableringa av *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* i 1983, men denne gangen vil jeg fokusere på den fagmiljømessige konteksten som tidsskriftet sprang ut av, og hvordan NLT var planlagt som trinn én i en tretrinnsrakett som skulle resultere i ei nasjonal språkförening med eget tidsskrift og egen konferanseserie. Det betyr at jeg må bruke noe plass på det språkvitenskapelige fagmiljøet, særlig i Tromsø, og hvordan det som skjedde der, også spilte inn og etter hvert fikk betydning for det nasjonale språkvitenskapelige miljøet i 1980- og 1990-åra. En ny generasjon språkforskere, de fleste ferdige med hovedfag i løpet av 1970-åra, etablerte seg da og begynte å publisere. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* var ei brikke i et omfattende strategisk arbeid for å sikre økt kvalitet i norsk språkforskning og økte internasjonale bidrag fra norske språkforskere. De ulike tiltaka – nye tidsskrift, bokserier, konferanser/symposier – som blei introdusert i denne perioden, pekte mot tre viktige nivåer i det arbeid vi ønska at en norsk språkforsker skulle bidra i: det regionale (i Tromsø gjerne omtalt som “landsdelsrelevant”), det nasjonale og det internasjonale.

Fra UiO via UiT til UiA, 50 år i academia

Jubileet til NLT i år faller sammen med et 50-årsjubileum for meg sjøl. I 1973 begynte jeg, 25 år gammel, i den første stillinga mi i academia. Etter å ha full-

ført lingvistikk grunnfag på våren, begynte jeg 1. august 1973 som vitenskapelig assistent (vit.ass.) ved Institutt for nordisk språk og litteratur, Universitetet i Oslo, på NAVF-prosjektet “Talemålsundersøkelsen i Oslo” (TAUS). Fra før av arbeida Eskil Hanssen, Olaug Rekdal og Geirr Wiggen i prosjektet, og Hanssen var prosjektleder. Et bedre fagmiljø å utvikle seg i kan en vanskelig tenke seg, og jeg lærte masse i de tre åra fram til våren 1976, da dette store sosiolingvistiske prosjektet blei avslutta. Samtidig tok jeg hovedfagseksamen det semestret. Vi tre i prosjektgruppa blei da spredt vidt om: Eskil Hanssen fortsatte riktignok ved UiO til han gikk av med pensjon, men Olaug Rekdal fikk stilling (etter hvert fast) som norsklektor i Uppsala, Geirr Wiggen drog til Lærerhøgskolen i Elverum, og jeg fikk et ett og et halvt års vikariat som amanuensis i nordisk språkvitenskap ved det nye universitetet i Tromsø (åpna 1972). Seinere (1992) kom Wiggen tilbake til UiO som professor i norsksdidaktikk, mens jeg fikk fast stilling ved UiT og gikk gradene der: 1981 førsteamanuensis, 1986 professor. I slutten av 1998 flytta jeg fra Tromsø til Kristiansand og har vært her sia. I år har jeg altså arbeida 50 år i akademia, fra 2016 som emeritus ved UiA.

Fagovergripende samarbeid nødvendig

Fra starten måtte de fleste fagområder ved Universitetet i Tromsø bygges opp helt fra grunnen av. Det gjaldt også språkfaga, sjøl om det riktignok før UiT hadde vært utført viktig forskning både på samisk (ved Just Qvigstad) og nordnorske dialekter (ved Hallfrid Christiansen og Ragnvald Iversen). De enkelte språkfaga (i begynnelsen nordisk, engelsk, allmenn språkvitenskap, tysk, russisk, samisk, latin/gresk, etter hvert også finsk) var hver for seg for små til at det der kunne utvikles sterke språkfaglige grupper. Det var avgjørende viktig med faglig samarbeid og organisering på tvers av grensene mellom de ulike særspåka.

Den administrative inndelinga ved UiT den gangen var fordelaktig med tanke på et slikt fagovergripende samarbeid. Universitetet hadde ikke fakulteter, men isteden storinstitutter, som samtidig var den minste økonomiske enheten i organisasjonen. Vårt institutt var “Institutt for språk og litteratur” (ISL), som vi oversatte til engelsk som “School of Languages and Literature”. Nordiskseksjonen, engelskseksjonen, tyskseksjonen osv., som instituttet var delt inn i faglig, hadde altså ikke egne budsjetter og var formelt sett ikke egne enheter. Etter hvert blei likevel seksjonene ganske sjølstendige faglig sett. Men uansett var det instituttet aleine som rådde over de økonomiske midlene. Dette virka i høy grad befordrende på et samarbeid over de tradisjonelle faggrensene. Disse

grensene betydde langt mer ved f.eks. UiO og UiB, ettersom faga der som oftest den gangen hadde egne institutter med egne budsjetter. Det var også viktig at UiT i de første tiåra var begunstiga med et langt større driftsbudsjett enn det størrelsen på universitetet skulle tilsi. Det betydde da at det fantes midler for individuell faglig utvikling, og økonomiske muligheter og fordelaktig administrativ organisering for bygging av mer fagovergripende forskingsmiljøer.

Rundt 30 språkforskere – tidsskrift/bokserier/konferanser/språkforening

Etter noen år bestod det totale språkvitenskapelige miljøet ved UiT av omkring 30 forskere. Oppgava var da å få disse forskerne, om ikke alle, så iallfall de fleste av dem, til å se seg som ett samla miljø mer enn som enkeltforskere. Dersom vi fikk til det, ville vi kunne få ei faggruppe som både nasjonalt og internasjonalt var betydelig. Kunne så denne gruppa ledes inn på internasjonal deltakelse, ville vi virkelig kunne få til noe. Det ledelsen bestod i, var i hovedsak å skape entusiasme gjennom å etablere fruktbare møteplasser, enten det nå var *tidsskrift* (Nordlyd, NLT), *konferanser* (MONS, International Tromsø Symposia on Language), *bokserier* (Tromsø-studier i språkvitenskap, Studier i norsk språkvitenskap), *språkforening* (“Moja på tvoja”), eller organisert *deltakelse på nasjonale og internasjonale språkkonferanser*. Mer om utviklinga av disse møtestedene nedafor!

Landsdelsrelevant språkforskning, dialekter og språkkontakt

UiT definerte seg som et “landsdelsrelevant” universitet. Det var viktig også for det språkvitenskapelige miljøet. For mange av oss betydde det at vi skulle forske på og samle data og empiri om språk og språkforhold i Nord-Norge. Da var det helt vesentlig å få denne forskinga og empirien med i den nasjonale språkbevisstheten og, ikke minst, med i den internasjonale teoridiskusjonen. Ingen andre enn oss kunne eller ville gjøre det etter at UiT var etablert. Det var helt klart vår oppgave og vårt ansvar at det blei gjort. Professor Kåre Elstad (1919–2001) var den språkforskeren som la mye av grunnlaget for økt kunnskap om nordnorske dialekter, og viktig var også antologien *Nordnorsk: Språkarv og språkforhold i Nord-Noreg* (1982), redigert av Tove Bull og Kjellaug Jetne. Som språkkonsulent og dommer i NRK-tv-programmet “Har det på tunga”, et quis-program om norske dialekter i tre sesonger midt på 1980-tallet, fikk undertegnede anledning til å eksponere mange ulike dialekter fra hele Nord-Norge, også i to bøker gitt ut i forbindelse med disse tv-programma. Flere kolleger

sørpå sa at dette hadde åpna øynene deres for det store dialektmangfoldet i nordnorsk. Det var ei kjent sak at nordnorske dialekter og språkforhold ikke bare var klart underforsa jamført med tilhøva i resten av landet, men også at de ofte hadde blitt direkte feilbeskrevet.

Etter at Ingvild Broch (russisk UiT) og jeg gav ut en monografi sammen om det arktiske (og “landsdelsrelevante”) pidginspråket russenorsk (1981), blei vi begge invitert til å snakke om det ved universiteter i utlandet og ved internasjonale konferanser. Broch blei mest invitert til institusjoner i Russland, jeg mest i Norden, på kontinentet og i USA. Sammen holdt vi foredrag på “The 13th International Congress of Linguists” i Tokyo 1982, men det første foredraget om russenorsk sammen holdt vi 1980 i Oslo på “The 4th International Conference on Nordic Languages and General Linguistics”. Dét foredraget førte direkte til at vi blei invitert til å skrive en lengre artikkel om russenorsk i en internasjonal antologi på Cambridge University Press (1984).

I det hele tatt blei den omfattende og langvarige språk- og dialektkontaktsituasjonen i Nord-Norge (inkludert Longyearbyen) fokusert, forsa og disputert på og rapportert om på nasjonale og internasjonale konferanser, i tidsskrift og antologier.

Internasjonalisering helt nødvendig for et nytt universitet

Det internasjonale var spesielt viktig. Skulle et nytt universitet i Norge hevde seg og få en plass jamsides de mer etablerte, var internasjonal deltaking, bidrag og anerkjennelse viktig. Det falt kolleger sørpå relativt lett å komme med ironiske merknader og kommentarer om fagmiljøet i Tromsø på 1970-tallet. Vi brydde oss ikke så mye om det, og det blei vanlig at når vi som språkforskere i Tromsø hadde forskingsfri, som ved UiT var hvert femte år, da drog vi verken til Oslo eller Bergen. Hvis vi drog vekk fra Tromsø, og det gjorde mange med forskingsfri, drog vi gjerne utenlands. Som vi sa: “Vi flyr over Oslo”.

Miljøbygging ved etablering av felles møteplasser

Ironiske kommentarer sørpå om språkforskinga i Tromsø blei færre i løpet av 1980-åra og stilna egentlig helt fra 1990 av, samtidig som UiT gjennom 1980- og 1990-åra blei satt på kartet i internasjonal språkvitenskap. Vi fikk i prinsippet alle språkviterne med i et miljø med mange gode og fruktbare møteplasser. *Nordlyd – Tromsø University Working Papers on Language & Linguistics*, som vi begynte å gi ut i 1979, blei raskt det språkvitenskapelige tidsskriftet fra

Norden som blei spredt mest i verden. Der kunne imidlertid bare forskere med tilknytning til Tromsø publisere, slik vi hadde definert det. *Nordlyd* fikk likevel henvendelser fra hele verden, om andre også kunne publisere der, men vi holdt fast ved at bare arbeider med UiT-relevans kom med. Vi starta også (1980) en egen bokserie, “Tromsø-studier i språkvitenskap/Tromsø Studies in Linguistics”, som fram til 2005 kom med hele 24 bind, vi etablerte ei språkvitenskapelig forening (“Moja på tvoja”), vi arrangerte 12 internasjonale symposier med framstående språkforskere fra hele verden, vi deltok og publiserte internasjonalt, og miljøet hadde store prosjekter finansiert av forskingsrådet.

I boka *Universitetet i Tromsø: Glimt fra de første 30 år* (1998, red. av Tove Bull og Tore O. Vorren), blir språkmiljøet på 1980- og 1990-tallet omtalt slik (s. 328): Alle språkforskerne ved UiT tilhører “samme forskingsgruppe, det språkvitenskapelige miljøet, og deler i stor grad teoretiske forutsetninger og interesser. På den annen side er alle tilknyttet ulike språkfag. I denne sammenheng er fellesskapet innenfor det språkvitenskapelige miljøet det viktigste. De som arbeider i miljøet, oppfatter det som et tett og fruktbart tverr- og flerfaglig forskningsfellesskap med organiserte fellestiltak og fellesprosjekt.”

Studier i norsk språkvitenskap/Studies in Norwegian Linguistics 1–5 (1981–1993)

Vi hadde i utgangspunktet ingen ambisjoner om å lede an nasjonalt, men den store aktiviteten miljøet etter hvert fikk, gjorde at det blei slik. Det begynte egentlig med at Ove Lorentz og jeg oppdaga at kolleger andre steder begynte å publisere arbeider der de hevda å ha gjort nye oppdagelser i og om norsk språk – om fenomener vi visste var beskrevet og analysert før av tidligere forskere. Det tyda på svært mangelfull kunnskap i faghistoria. For å bøte på dette planla vi en serie med antologier der vi ville vise fram det viktigste av det som tidligere var gjort innen fonologi, prosodi, morfologi, syntaks og språkhistorie. Til sammen blei dette fem store bind på Novus forlag (*Fonologi/Phonology* 1981, *Prosodi/Prosody* 1983, *Morfologi/Morphology* 1985, *Syntaks/Syntax* 1989 og *Historisk språkvitenskap/Historical linguistics* 1993). Det var hyggelig å se at nesten alle artikler om norsk fonologi eller grammatikk seinere har en eller flere referanser til disse antologiene.

1983: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*

I forlengelsen av antologiserien, og etter tapet av *Norsk Tidsskrift for Sprog-*

videnskap (NTS) (som jeg skreiv om ved 30-årsjubleet i NLT 31, 2013, 5–16; noen andre forhold som også er omtalt der, tas opp igjen her), blei altså *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* starta i 1983. Norsk språkvitenskap stod overfor et generasjonsskifte. De fremste eldre lingvistene hadde mer eller mindre slutta å publisere, den nye generasjonen hadde bare så vidt begynt. Etter at NTS blei nedlagt til fordel for det nye *Nordic Journal of Linguistics*, som starta i 1978 og bare aksepterte artikler skrevet på engelsk, var de som nå ville skrive artikler på norsk, uten noe godt publiseringsalternativ. *Maal og Minne* fantes riktignok, men det tidsskriftet ville ikke ta inn artikler innen allmenn språkvitenskap, eller artikler om andre språk enn nordiske. Dersom en ønska å skrive om f.eks. fransk, spansk eller russisk på norsk, var ikke *Maal og Minne* noen mulighet. Jeg ønska at NLT skulle være “eit forum for norsk språkvitenskap” som brakte “lingvistiske artiklar og bokmeldingar” på norsk “innanfor alle greiner av og område i språkvitenskapen”. Dersom en skreiv om norsk, ville tidsskriftet også anta artikler skrevet på andre språk enn norsk.

NLT trinn én i en tre-trinnsrakett, MONS (= Møte Om Norsk Språk) blei trinn to

Med etableringa av *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* var trinn én i en påtenkt tre-trinnsrakett skutt opp. Trinn to var å etablere en konferanseserie for norsk språk etter mønster fra en tilsvarende serie som var veletablert i Sverige, for svensk. Det blei MONS-konferansene, som jeg tok initiativ til i 1985. I et slikt tiltak var det viktig å ha aktører med fra flere universiteter, særlig UiB og UiO. Ettersom Nasjonalt fagråd for nordisk da hadde en leder fra Nordisk institutt i Bergen (Ole Jørgen Johannessen), la jeg fram ideen for han. Han var straks entusiastisk med, og på vegne av Nasjonalt fagråd sendte han søknad til NAVF om økonomisk støtte til konferansen. Jeg inviterte så Kjell Ivar Vannebo ved Nordisk institutt UiO til å være med og planlegge opplegg og faglig program. Vannebo reagerte også særdeles entusiastisk på tanken om en slik konferanseserie.

Dermed blei det oss to og Johannessen som fronta initiativet overfor NAVF. Det samordna framstøtet fra UiT, UiB og UiO var overbevisende for forskingsrådet, som bevilga de nødvendige midlene til den første konferansen. Det var naturlig å legge den til Bergen, ikke til Tromsø eller Oslo. Ettersom jeg representerte Tromsø og Vannebo Oslo, var det viktig å få Bergen ordentlig med. Slik blei det da også, i november 1985 blei konferansen MONS 1 holdt ved

UiB med Vannebo og meg som faglig ansvarlige og med Nordisk institutt UiB som arrangør.

Denne konferanseserien har seinere gått med møter hvert andre år og på rullering mellom de institusjonene som har norsk/nordisk-disiplinen i fagtilbudet. I 2025 er det 40-årsjubileum også for MONS-serien. Allerede et år etter at vi starta MONS-konferansene, begynte en tilsvarende serie i Danmark. MUDS kalte de den (= Møde om Udforskningen af Dansk Sprog).

Som første redaktør av NLT hadde jeg også tidsskriftets ve og vel i tankene med initiativet til MONS-konferansene. Jeg så for meg at foredrag holdt på disse konferansene, ville, om nødvendig, kunne være med på å sikre nok manuskripter til tidsskriftet. I tråd med denne tanken utgjorde alle foredraga på MONS-konferansen i Bergen 1985 hele årgang 4 av NLT (hf. 1–2, 1986), og likedan brakte årgang 6 innlegg fra MONS-konferansen i Trondheim i 1987 (hf. 1–2, 1988).

Trening i å holde konferanseforedrag

Med MONS ønska jeg også at kolleger og hovedfagsstudenter i språkfaga, men kanskje særlig ved nordiskinstitutta, skulle få en hjemlig arena der de kunne få øvelse og trening i å legge fram “papers” internasjonalt. Det var nemlig bare ytterst få ansatte ved nordiskinstitutta som gjorde det, sjøl om mange var nokså ivrige etter å reise på konferanser utenlands. Det var en tendens til å snakke ned universiteter i utlandet som krevde av sine ansatte at de måtte holde foredrag for å få reisemidler til konferanser. Da jeg sjøl for første gang holdt foredrag ved internasjonale konferanser, i 1976 og 1977, oppdaga jeg hvor få vi var fra Norge som gjorde nettopp det. Det var helst noen av allmennlingvistene som vågde seg frampå, og flere av dem hadde gjerne hatt lengre opphold ved amerikanske universiteter. Dermed var de også mer vant til å snakke engelsk enn vi på nordiskinstitutta vanligvis var. Tidlig i april 1976, da jeg første gang holdt foredrag i utlandet, i Austin, Texas, var jeg fortsatt hovedfagsstudent og vit.ass. ved TAUS-prosjektet. Men absolutt ingen, verken veileder eller andre, fortalte meg noe som helst om hvordan jeg skulle gjøre det, hva jeg måtte passe på osv., ingen ting. Heldigvis var foredraget mitt i Austin satt opp på programmet på dag tre i konferansen, ikke på den første dagen, slik at jeg i to dager før jeg skulle holde mitt, kunne se hvordan andre gjorde det. Det hjalp også at jeg på denne konferansen (“The 3rd International Conference on Nordic Languages and General Linguistics”) kunne snakke norsk. I 1977 i Wien (på “The Twelfth International Congress of Linguists”) måtte jeg imidlertid holde

foredraget på engelsk. Det slo meg at av de, faktisk ganske mange, språkforskerne fra Norge som var deltakere både i Austin 1976 og Wien 1977, var det ingen andre som holdt foredrag begge steder. Den konklusjonen jeg drog av det, var at det trengtes stimulans og trening hjemme, ellers ville det bli vanskelig å få flere internasjonale foredrag av norske språkforskere. Treninga blei det så mulig å få på MONS-konferansene, og det var derfor viktig at ikke rammene rundt disse konferansene blei for stive og formelle.

Studenter som (med)foredragsholdere på MONS-konferansene

Et mer uformelt preg ville gjøre at flere vågde å prøve seg. I tråd med dette begynte vi i Tromsø også å ta med oss studenter til MONS, både hovedfags- og til og med mellomfagsstudenter, og holdt da foredrag sammen med dem. Dette var i betydelig grad med på å etablere, og ikke minst vedlikeholde, det “ufarlige” preget MONS-konferansene alltid har hatt seinere.

I dag er situasjonen en helt annen, språkansatte i nordiskfaget deltar internasjonalt mye oftere enn tidligere, og de andre universiteta tok etter UiT når det gjaldt å involvere studenter i ulike prosjekter og på MONS. Når historia om MONS skal skrives, mener jeg disse momenta fortjener å framheves.

“Moja på tvoja” – språkforening ved UiT

Trinn tre i raketten som begynte 1983 med NLT og fortsatte 1985 med MONS, var ei nasjonal språkforening. Tanken var da at NLT skulle være foreningas tidsskrift og MONS dens konferanse. Som en start stifta vi ei språkforening for miljøet i Tromsø. Vi gav den navn etter et av de folkelige navna på russensorsk: “Moja på tvoja” (‘jeg på deg’, dvs. ‘jeg snakker ditt språk’, sjøl om flere studenter nok mente det også kunne ligge noe annet i uttrykket). Foreninga holdt møter og diskusjoner, men vi kom aldri så langt at den blei utvikla vidare til et nasjonalt opplegg. Det fins fra 1923 av ei “Norsk Forening for Sprogvidenskap” ved UiO, som vel kunne anses som nasjonal da den blei starta. Da hadde vi bare ett universitet, men seinere blei denne foreninga, som en kunne vente, ei lokal forening i Oslo. Pr. i dag har vi derfor ikke noen nasjonal språkforening. Kanskje kan denne tanken tas opp igjen?

Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap (NTS) blei etablert 1928. Det brakte bl.a. meldinger og opposisjoner fra språkvitenskapelige disputaser ved universitetet og hadde også minneartikler om avdøde språkforskere. Dette ønska jeg også å ha med i *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, og NLT brakte både opposi-

sjoner fra språkvitenskapelige disputaser og minneartikler om avdøde norske språkforskere. Fra 1989 brakte tidsskriftet også fullstendige oversikter over alle språklige hovedoppgaver og språklige doktoravhandlinger ved universiteta. Oversiktene skulle komme hvert andre år, så oversiktene for åra 1989 og 1990 kom i siste hefte i 1991, for åra 1991 og 1992 i siste hefte 1993, osv. Også dette var noe jeg fikk ideen til fra tilsvarende oversikter i NTS.

Noe som imidlertid blei introdusert fra det amerikanske tidsskriftet *Language*, var å markere under alle artikler, bokmeldinger og innlegg datoen for når bidraget var mottatt av redaktøren/redaksjonen. Datoen blei da satt i skarpe klammer, f.eks.: [Mottatt 1.11.83], slik det står under et bidrag av Thorstein Fretheim i nr. 1, 1984 (årg. 2). Det viktige med å oppgi datoen for når bidraget blei mottatt, er at det noen ganger kan gå lang tid fra et bidrag kommer inn og til det blir trykt i tidsskriftet. For forfatteren kan det i enkelte tilfelle være nyttig å kunne dokumentere at bidraget var sendt til tidsskriftet langt tidligere enn det blei trykt. Nå blir ikke lenger mottaksdatoen oppgitt ved bidrag i NLT, men en kunne kanskje vurdere å gjeninnføre denne praksisen?

Samarbeidsavtale med Poznań og internasjonale symposier i Tromsø

For å stimulere språkmiljøet i Tromsø i 1980- og 1990-åra til internasjonale bidrag blei til tiltak spesielt viktige. Det første var en utvekslings- og samarbeidsavtale med det store Adam Mickiewicz-universitetet i Poznań, Polen. Denne avtalen blei til etter et besøk til universitetet der i desember 1981 med deltakelse på en av dets årlige språkkonferanser. Jeg var da dekan ved ISL i Tromsø. Jeg hadde nok på forhånd sett for meg at det østeuropeiske Polen, på samme måte som Sovjet og andre warszawapaktland, ville være nokså utafør utviklinga i internasjonal språkvitenskap. Men hvor feil kunne en ta! Det viste seg at det engelskfaglige miljøet i Poznań ikke bare allerede var det største i verden – det var jo utrolig nok i seg sjølv – men det var også med helt framme i den internasjonale forskningsfronten. Konferansene i Poznań brakte sammen de fremste språkforskerne fra vest og øst. Disse årlige konferansene utgjorde det eneste øst/vest-møtepunktet som fantes for språkvitenskap under den kalde krigen, og ved å kople Tromsø-miljøet direkte på dette, kunne vi også bli kjent med og hente til Tromsø sentrale og framstående språkforskere fra hele verden.

Og slik blei det. UiT underskreiv avtale med Poznań våren 1982 om utveksling av (språk)forskere, og språkforskerne i Tromsø-miljøet kunne uten å betale deltakeravgift delta på alle de konferansene som blei arrangert i Poznań. I forlengelsen av dette begynte vi i Tromsø å arrangere mindre internasjonale

språkvitenskapelige symposier med 10–15 deltakere fra hele verden. I det første, i 1987, om “The causes of language change: Do we know them yet?”, var Leiv Egil Breivik (på engelsk UiT) og jeg arrangører (og seinere redaktører av antologien fra symposiet, utgitt Berlin/New York 1989).

Til sammen arrangerte vi i Tromsø 12 slike internasjonale symposier fra 1987 til 1994, det siste om “Historical sociolinguistics”. Antologien som kom etter det symposiet (utgitt Berlin/New York 1999), anses som et av de grunnleggende bidraga innen feltet historisk sosiolingvistik. Undertegnede var ansvarlig for fem slike symposieantologier (én sammen med Leiv Egil Breivik, én sammen med Ingvild Broch), som blei utgitt av forlaget De Gruyter i Berlin i serien “Trends in Linguistics, Studies and Monographs”. Toril Swan, Endre Mørck og Olaf Jansen redigerte et bind i samme serie (fra det 7. symposiet): *Language Change and Language Structure: Older Germanic Languages in a Comparative Perspective* (1994). Foredraga på det 4. symposiet (i 1988), om “Language, Sex and Society” blei etterpå redigert sammen av Tove Bull og Toril Swan og publisert som nr. 94 av tidsskriftet *International Journal of the Sociology of Language*.

NAVFs pris for fremragende forskning innen humaniora 1990

I 1990 blei det språkvitenskapelige miljøet i Tromsø tildelt NAVFs pris for fremragende forskning innen humaniora. I tråd med samarbeids- og gruppetanken blei ikke prisen tildelt én enkeltforsker, men gitt kollektivt til fire på vegne av hele miljøet (førstemanuensis Tove Bull, utdanningsstipendiat Toril Fiva, professor Ernst Håkon Jahr og professor Knut Tarald Taraldsen). Det var miljøets internasjonale nettverk, dets internasjonale deltakelse, internasjonale publikasjoner og, ikke minst, alle internasjonale referanser til miljøets egne arbeider som da gjorde utslaget – i konkurranse den gangen med tilsvarende språkvitenskapelige miljøer ved UiO og Universitetet i Trondheim. For å feire prisen redigerte Ove Lorentz og jeg en antologi (som nr. 11 i serien “Tromsø Studies in Linguistics”) med tittelen *Tromsø Linguistics in the Eighties* med bidrag fra 23 forskere i Tromsø-miljøet. Fire av bidraga var skrevet på tysk, resten på engelsk. I et forord til antologien skreiv daværende direktør i NAVF, professor Leif Arne Heløe, bl.a. dette om språkmiljøet i Tromsø på 1980-tallet:

The linguists of Tromsø

- are scientific productive
- cooperate very successfully across the borders of disciplines
- systematically educate new scholars
- are active in international scientific circles.

Finally, through their vital participation in debates on language policy and their talent for popularization, many of them are well known to the Norwegian public.

I de fem åra som fulgte, blei NAVF-prisen på 2,5 million kroner brukt til ytterligere å stimulere miljøet, med utbetaling fra NAVF på 500.000 hvert år. Vi delte i hovedsak ut støtte til mindre forskingsprosjekter, til reisestøtte, konferansearrangementer i Tromsø og til trykkestøtte for monografier og antologier fra Tromsø-miljøet. Vi innstifta også to årlige forelesninger der vi inviterte internasjonale toppforskere til å bidra.

NLT del av strategi for å styrke norsk språkvitenskap ved generasjonsskiftet

Alt dette viser at etableringa av NLT inngikk som del av en langsiktig strategi for å styrke og bringe norsk språkvitenskap framover med den nye generasjonen av språkvitere, de som blei uteksaminerte fra universiteta fra 1970-tallet av. Dette var en generasjon som mer enn den forrige fra første stund av så det som fruktbart og direkte nødvendig at nordister og andre særspråksforskere samarbeida med allmennlingvistene. Dette lå i tida, og tendensen blei spesielt tydelig gjennom 1970- og 1980-tallet. Samarbeidet mellom allmennlingvisten Ove Lorentz og meg som nordist om de fem samlebinda med beskrivelser av norsk språk fra de siste 150 åra, er alt nevnt. Da Lorentz skreiv en norsk syntaks med Chomskys standardmodell i TG-grammatikken som grunnlag (1979), blei den brukt i flere år i mellomfagsundervisninga på nordisk.

Referee-ordning for nordiske tidsskrift, datamaskinell behandling av manus

1985–1990 var jeg leder av det nordiske utvalget som i NAVF-språket kaltes NOP-H, den komiteen under Nordisk Råd som bevilga midler til nordiske

humanistiske tidsskrift. I denne perioden fikk komiteen gjennomført to viktige tiltak som fikk stor betydning for redigeringa av tidsskrifta. Det første var å kreve datamaskinell behandling av manuskripta, og at redaktøren skulle levere ferdig manus til forlaget på diskett (som det var den gangen). Det var faktisk ganske mye motstand mot dette i begynnelsen. Det vanlige hadde vært – og var fortsatt – å levere maskinskrevet manus, men her hjalp den raske datautviklinga til slik at motstanden ganske raskt avtok og blei borte.

Det andre vi gjennomførte, var kanskje enda mer revolusjonerende: Alle tidsskrifta som ikke hadde det fra før, måtte nå innføre ei ordning med fagfellevurdering. Svært få av de nordiske humanistiske tidsskrifta hadde nemlig det fra før. Kravet om å innføre ei referee-ordning møtte først massiv motstand fra redaktørene. Etter noen ganske få år erfarte likevel flere av dem at tidsskriftet deres fikk betydelig økt kvalitet med ei slik ordning, og da stilna protestene. I dag er fagfellevurdering et sjølsagt krav, men i siste halvdel av 1980-åra måtte det kjempes igjennom.

Nordiskbasert ‘*International Journal of Applied Linguistics*’ (1991)

Fra posisjonen som leder av bevilgningskomiteen for nordiske tidsskrift innen humaniora (NOP-H) var det mulig å se de nordiske språkvitenskapelige tidsskrifta under ett. Da var det tydelig at det mangla et engelskspråklig nordisk tidsskrift på området anvendt språkvitenskap. Behovet for et nytt tidsskrift her blei også meldt inn til komiteen fra svenske språkforskere. Det relativt nystarta *Nordic Journal of Linguistics* (fra 1978) publiserte ikke artikler fra dette feltet. Sammen med Geirr Wiggen tok jeg da initiativet til å lansere et nordiskbasert tidsskrift i anvendt språkvitenskap. Det blei hetende *International Journal of Applied Linguistics* (InJAL), og vi redigerte og gav ut den første årgangen i 1991 på Novus forlag, Oslo. Wiggen gav seg som redaktør etter tre årganger, mens jeg fortsatte til og med 5. årgang, de to siste sammen med Leiv Egil Breivik, som da arbeida på engelsk UiB. (Også i dette tidsskriftet innførte vi fra starten ordninga med å notere når redaksjonen hadde mottatt et bidrag.)

Redaktør av flere tidsskrift og bokserier samtidig

I en periode (1991–1994) var jeg redaktør av tre lingvistiske tidsskrift: ett lokalt og internt ved UiT (*Nordlyd*), ett nasjonalt (*Norsk Lingvistisk Tidsskrift*) og ett internasjonalt (*International Journal of Applied Linguistics*, det siste sammen med Geirr Wiggen, seinere Leiv Egil Breivik). Dette var i tillegg til bokseriene

“Tromsø-studier i språkvitenskap” og “Studier i norsk språkvitenskap”, der Ove Lorentz var medredaktør.

Jeg ønska imidlertid ikke å bli sett på som “tidsskrifts-eier”, slik noen redaktører den gangen blei omtalt som. Samtidig var det i lengden uholdbart å være redaktør for flere tidsskrift samtidig. Riktignok blei det, etter 4 årganger som redaktøren redigerte og administrerte NLT alene, tilsatt en betalt redaksjonssekretær. Det var Tove Bull på nordisk UiT, som tok av mye for redaktøren i det daglige arbeidet med skriving til forfattere, konsulenter etc. Tove Bull var redaksjonssekretær 1987–1991, da overtok Beate Lindemann på tysk UiT denne funksjonen.

Første skifte av redaktør for NLT: Avtale med DNVA i Oslo 1993

Det å være redaktør for flere tidsskrift samtidig blei i overkant, og det måtte finnes en ny redaktør for *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*. Jeg ønska ikke sjøl å utpeke en. Ei nasjonal språkforening var altså ikke blitt stifta, slik den opprinnelige planen hadde vært. Da fant jeg det riktigst å henvende meg til generalsekretæren i Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo (DNVA), Leif Mæhle, om akademiet kunne være interessert i å ha tidsskriftet som sitt. Jeg forsikra akademiet om at hvis det gikk inn på en slik avtale, ville det ikke medføre noen som helst utgifter. Akademiets eneste oppgave ville være å oppnevne ny redaktør hvert femte år. Sjøl hadde jeg vært redaktør i 12 år, men fra nå av skulle det være femårsperioder, og en redaktør kunne totalt sitte i to slike perioder.

Akademiet vedtok å gjøre avtale om *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*. Generalsekretær Leif Mæhle, jeg som grunnlegger og første redaktør og Olav Røsset (Novus forlag) som forlegger og eier underskreiv avtalen 7. oktober 1993. Professor John Ole Askedal på tysk ved UiO blei oppnevnt som ny redaktør, og han gjorde fra 1995 og i ti år en kjempeinnsats for tidsskriftet. Seinere blei det nye redaktørskifter, som alle har vært formelt ordna gjennom Det Norske Videnskaps-Akademi, til det siste, da det nåværende redaksjonskollektivet på tre ved Universitetet i Agder blei oppnevnt: professor Gro-Renée Rambø (ansvarlig), førsteamanuensis Elin Gunleifsen og professor Magnhild Selås. De har hatt redaktøransvaret fra 2021. Sjøl hadde undertegnede ei lita gjesterolle som redaktør for tidsskriftets hefte 2 i 2020 (årgang 38). Gammelredaktøren gikk da inn som setterredaktør for Janne Bondi Johannessen, som døde i juni samme år.

Til lykke med jubileet og lykke til videre med NLT!

Gammelredaktøren ønsker de nåværende redaktørene og Novus forlag til lykke med 40-årsjubileet, sier lykke til videre og håper *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* fortsatt i mange år vil være en god publiseringskanal for norske lingvister.

Ernst Håkon Jahr
Universitetet i Agder
Institutt for nordisk og mediefag
Fakultet for humaniora og pedagogikk
Pb. 422, 4604 Kristiansand
E-post: ernsthakon.jahr@uia.no

Endringer i grammatisk kjønn på tvers av dialekter: Et eksperimentelt paradigme

Yvonne van Baal¹, Hedda Solbakken¹, Ragnhild Eik¹ og Terje Lohndal^{1,2}

¹Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU) & ²UiT Norges arktiske universitet

Grammatisk kjønn er i endring i flere norske dialekter, og især er det hunkjønn som står i en utsatt posisjon. Denne artikkelen presenterer en metodikk for å undersøke grammatisk kjønn på ei rekke forskjellige kategorier (artikler, adjektiv, possessiv, pronomer) på tvers av steder og generasjoner. Utvalget på sju steder og tre ulike aldersgrupper blir grunnlagt, og en hypotese om at endringer i grammatisk kjønn henger sammen med antall morfofonologiske uttrykk for grammatisk kjønn, blir lagt fram. Resultater fra 18-19-åringer i Trondheim og Kristiansand blir presentert og diskutert, hvor vi finner at grammatisk hunkjønn har falt bort på prenominale element, men holder seg i mye større grad på postnominale element.

Nøkkelord: grammatisk kjønn, Kristiansand, metodologi, norske dialekter, Trondheim

1. Introduksjon

Det er velkjent at grammatisk kjønn er i endring blant flere norske dialekter. Tidligere forskning har vist at det tradisjonelle trekjønnssystemet med hankjønn, hunkjønn og intetkjønn er i ferd med å bli erstatta av et tokjønnssystem med felleskjønn og intetkjønn (Conzett, Johansen og Sollid 2011, Lødrup 2011, Rodina og Westergaard 2015, Busterud, Lohndal, Rodina og Westergaard 2019, Hårstad og Opsahl 2021, Rodina og Westergaard 2021). Et viktig ubesvart spørsmål er hvor generell denne endringa er. Så langt er den i moderne tid dokumentert i Oslo, Tromsø og Trondheim. Prosjektet *Grammatisk kjønn i norske dialekter: Variasjon, tilegnelse og endring (GenVAC)* finansiert av

Norges forskningsråd (2020-2025, prosjektnummer 301094), forsøker nettopp å finne ut av hvor generell endringa er og hvordan endringa kan forklares. Gjennom en serie eksperimentelle og sosiolingvistiske undersøkelser blir sju¹ utvalgte steder i Norge undersøkt. Denne artikkelen presenterer det metodiske grunnlaget for undersøkelsene samt resultatene fra ei av aldersgruppene på to av stedene, nemlig Trondheim og Kristiansand. Et viktig mål med å presentere det metodiske er å muliggjøre liknende studier av andre dialekter som ikke dekkes av prosjektet. Detaljerte beskrivelser av gjennomføring, eksperimentelle stimuli og informantskjema finnes allment tilgjengelig i TROLLing (Lohndal, van Baal, Eik og Solbakken 2023).

Artikkelen er organisert i følgende deler. Del 2 presenterer relevant bakgrunn for GenVAC-prosjektet. I del 3 legger vi fram stedsutvalget og bakgrunnen for de sju stedene som er valgt ut. Del 4 gjør grundig rede for metoden i de eksperimentelle testene før del 5 presenterer resultatene fra disse eksperimentene i Trondheim og Kristiansand. Oppsummering og konklusjon kommer i del 6.

2. Bakgrunn

I denne delen vil vi først presentere noen grunnleggende aspekt ved grammatisk kjønn i norsk. Deretter går vi kort inn på utviklingstrekk ved denne grammatiske kategorien de siste årene, før vi spesielt går inn på funnene fra tidligere undersøkelser gjort i Norge. Det finnes allerede omfattende kunnskapsoppsummeringer om endringer i grammatisk kjønn i norsk (Busterud, Lohndal, Rodina og Westergaard 2020, Lohndal og Westergaard 2021), og vi viser til disse for utførlige presentasjoner av data og analyser.

2.1 Grammatisk kjønn i norsk

Standarddefinisjonen av grammatisk kjønn er gitt av Hockett (1958: 231): «[g]enders are classes of nouns reflected in the behavior of associated words» (se også Corbett 1991). Det betyr at kjønn bare vises på frittstående element som framviser kongruens. I norsk grammatikk inkluderer dette blant annet ubestemte artikler, adjektiv, possessiv og anaforiske pronomen. Definisjonen

---

1. I tillegg til de sju talemålene som undersøkes av GenVAC-prosjektet (talemålet i Bodø, Mo i Rana, Trondheim, Stavanger, Eigersund, Lyngdal og Kristiansand), blir talemålet i Voss undersøkt i doktorgradsprosjektet til Kristin Haug (UiO). Dette prosjektet er tilknyttet GenVAC og bruker mange av de samme metodene, ved sida av tilnærminger som er særegne for det prosjektet.

innebærer også et brudd med norsk grammatisk tradisjon der bestemthets-suffikset også har blitt sett på som uttrykk for genus (jf. Faarlund, Lie og Vannebo 1997: 150). Dette bruddet har skapt mye diskusjon i mange år (Enger 2004, Rodina og Westergaard 2015, Lohndal & Westergaard 2016, Busterud, Lohndal, Rodina og Westergaard 2019, Lundquist, Klassen og Westergaard 2022; se også Dahl 2000 om svensk), der flertallet tydelig argumenterer for at bestemthetsuffikset ikke skal regnes som uttrykk for genus i dialekter som ellers bare skiller mellom intetkjønn og felleskjønn på frittstående element.² I stedet uttrykker bestemthetsuffikset bøyingsklasse, modellert på dialekter som kan ha undergrupper av bøyingsmønster innafor hvert genus ut fra egenskaper ved substantivene. Tabell 1 viser en forenkla versjon av dette for dialekten på Voss (basert på Sandøy 1987: 260–261). I tabellen er bare endelsene inkludert, og klassene er basert på det norrøne bøyingssystemet.

Genus	Klasse	Ubestemt entall	Bestemt entall	Ubestemt flertall	Bestemt flertall
HANKJØNN	A-STAMME	-	-in	-a	-ane
	I-STAMME	-	-in	-e	-ene
HUNKJØNN	I-STAMME	-	-æ	-o	-ona
	Ö-STAMME	-	-æ	-a	-ane
INTETKJØNN	A-STAMME	-	-e	-Ø	-ena
	IA-STAMME	-e	-e	-e	-e

Tabell 1: Genus og bøyingsklasse i Vossedialekten.

Vi ser også at det er synkretisme mellom flere former i tabellen, for eksempel i flertall mellom hankjønnsord med *a*-stamme og hunkjønnsord med *ö*-stamme.

Det store flertallet av norske dialekter skiller mellom tre kjønn (Haugen 1976: 288), og skriftspråkene tillater også tre kjønn, selv om to kjønn har blitt dominerende i bokmål (se imidlertid Vagstein 2009 for ei drøfting av antall genus i norsk). Dialektene varierer mye når det gjelder hvordan genus og bøyingsklasse realiseres, jf. Skjekkeland (1997). Trekjønnsystem har generelt stor

2. For framstillingas skyld følger vi likevel den tradisjonelle terminologien i denne artikkelen og omtaler også bøyingsendinger som uttrykk for grammatisk kjønn, slik at f.eks. *-a* i *boka* kan omtales som ei hunkjønnsending også for talere som sjelden bruker *ei* som artikkel.

grad av synkretisme, og dette gjelder særlig mellom hankjønn og hunkjønn. Adjektiv i ubestemt form (eksempelvis *høy* vs. *høyt*), demonstrativ (*denne* vs. *dette*), kvantorer (*all* vs. *alt*) og ikke minst den frittstående bestemte artikkelen (*den* vs. *det*) illustrerer dette godt. Synkretismen gjør at vi kan forvente at det er krevende for et individ som lærer språket, å etablere et tydelig skille mellom de tre genusene, og spesielt mellom hankjønn og hunkjønn. Barn gjør også ei rekke feil i innlæringsprosessen, se Rodina og Westergaard (2013) og Busterud og Lohndal (2022) for mer om dette.

Tidligere forskning har primært sett på ubestemte og bestemte artikler samt possessiv. Adjektivbøyninga har ikke blitt undersøkt, siden verken Tromsø- eller Trondheims-dialekten skiller gjennomgående mellom han- og hunkjønnsformer her. Ingen har heller sett systematisk på hvordan pronomen oppfører seg, og da konkret anaforiske pronomen. Tradisjonelle trekjønnsdialekter vil normalt kreve kongruens både for animate og inanimate substantiv, slik at *ei bok* refereres til ved bruk av *hun/ho* og *en bil* refereres til ved bruk av *han*. Imidlertid er det mye som tyder på at pronomenene *hun* og *han* har blitt erstatta av *den* anaforisk, jf. Nesse (2005, 2008) for Bodø-dialekten. Særlig gjelder dette for inanimate substantiv, mens *ei jente* og *en mann* gjerne fremdeles har *hun* og *han* som anaforiske pronomen. Det er derfor viktig å kartlegge anaforiske pronomen på generelt grunnlag, men også for å kunne se på om anaforiske pronomen endrer seg før eller etter andre genusmarkører (jf. kongruenshierarkiet til Corbett 1991, se også Nesse 2002 for Bergen).

2.2 Endringer i grammatisk kjønn i norske dialekter

De siste årene har det vært mye forskning på grammatisk kjønn i noen utvalgte norske dialekter og språkkontaktområder (jf. Conzett, Johansen og Sollid 2011). Det er særlig Tromsø og Trondheim som har blitt grundig kartlagt, i tillegg til en korpusundersøkelse som viser at den ubestemte artikkelen *ei* er mer eller mindre borte i Oslo (Lødrup 2011). Denne forskningen har vist at det er hankjønns- og hunkjønnsformer som faller sammen, og at det er hankjønnsformene som tar over. Sagt på en annen måte går *ei jente* og *ei bok* over til å bli *en jente* og *en bok* (Rodina og Westergaard 2015, Westergaard og Rodina 2016, Busterud, Lohndal, Rodina og Westergaard 2019, 2020), likeledes blir *mi jente* og *mi bok* til *min jente* og *min bok* (Rodina og Westergaard 2021). Produksjons eksperimenter som får fram ubestemte og bestemte artikler, er blitt gjennomført i fem ulike aldersgrupper i begge byer: førskolebarn (ca. 3-6 år), første- og andreklassinger (ca. 6-8 år), sjuendeklassinger (ca. 11-13 år), tenåringer (18-19 år), samt voksne (31-64 år). Resultatene viser at jo yngre deltakerne er, jo

færre forekomster av den ubestemte artikkelen *ei* produserer de. Bruken av *ei* øker altså med alder, men økningen er markant lavere i Trondheim enn i Tromsø. Blant de voksne i Trondheim er det bare 35 % av deltakerne som produserer *ei*, i motsetning til 100 % i Tromsø. Et viktig funn for både Tromsø og Trondheim er at den bestemte artikkelen holder seg godt: På tvers av aldersgruppene heter det *jenta* og *boka*, ikke *jenten* og *boken*. I Trondheim var det likevel flere av de sistnevnte formene i de to yngste gruppene, og Busterud, Lohndal, Rodina og Westergaard (2019, 2020) spekulerer på om dette betyr at det er ei begynnende endring på gang.

Rodina og Westergaard (2015) og Busterud, Lohndal, Rodina og Westergaard (2019) argumenterer for at den store reduksjonen i hunkjønnformer er relatert til språktilegnelsesprosessen og synkretismen mellom hankjønn og hunkjønn. Det er rett og slett vanskeligere for barn å lære forskjellen mellom disse to når det er så mange sammenfallende former. Hankjønn er utvilsomt det mest frekvente genuset og også standardverdien for genustildeling (Rodina og Westergaard 2013, Lohndal og Westergaard 2021). Selv om synkretisme og språktilegnelse kan forklare hvorfor det er hunkjønn som er utsatt, sier det likevel lite om hvorfor endringa skjer nå. Der argumenterer flere for at årsaken trolig er sosiolingvistisk og henger sammen med blant annet faktorer som status og prestisje (Rodina og Westergaard 2015, Westergaard og Rodina 2016, Busterud, Lohndal, Rodina og Westergaard 2019, 2020). Endringa går altså i retning av standard østnorsk. Imidlertid var ikke eksperimentene i Tromsø og Trondheim lagd for å teste sosiolingvistiske hypoteser, slik at det er nødvendig med ytterligere forskning for å identifisere årsakene til endringa. Et viktig spørsmål i den sammenhengen er hvor generell endringa som vi ser i Tromsø og Trondheim, faktisk er. Er dette noe som skjer i alle dialekter, eller er det mulig å finne variabler som kan predikere i hvilke dialekter og i hvilke sosiolingvistiske situasjoner hunkjønn er utsatt for sammenfall med hankjønn? Ved å undersøke dette vil vi også bli i bedre stand til å finne ut mer om hvorfor endringa i det norske kjønnssystemet ser ut til å skje nå, og ikke for flere tiår siden. GenVAC-prosjektet har en hypotese om at at dialekter som har flere unike morfofonologiske former for de ulike genusene, i større grad vil bevare hunkjønn. Sagt på en annen måte: Jo flere formmessige skiller det er mellom hankjønn og hunkjønn i dialekten, jo bedre vil hunkjønn holde seg. Hypotesene diskuteres i mer detalj i neste del.

For å kunne belyse disse spørsmålene er det nødvendig å gjøre et utvalg av aktuelle dialekter som så studeres nærmere. Det er for det første umulig å kartlegge alle dialekter. For det andre vil ikke korpusstudier nødvendigvis gi

oss de ønskede formene for de aktuelle stedene, og derfor er det også nødvendig med eksperimentelle studier for å systematisk kartlegge det relevante utvalget av dialekter. Videre må de eksperimentelle studiene dekke de aktuelle formene man ønsker å undersøke. Det er også nødvendig å samle inn bakgrunnsinformasjon om informantene samt få tilgang til informasjon om språkholdninger i relativt vid forstand. Slike holdninger kan kartlegges både gjennom spørreskjema og samtaler mellom språkbrukere. GenVAC-prosjektet har utvikla en metodikk for både stedsutvalg og eksperimenter, og i de to neste delene vil vi presentere disse. Prosjektet har også lagd en metodikk for å innhente sosiolingvistisk informasjon, men denne tar vi ikke opp i denne artikkelen.

3. Hypoteser, steds- og deltakerutvalg

3.1 Hypoteser

Det er i hovedsak to forhold som er førende for utvalget av dialekter som blir undersøkt i GenVAC-prosjektet: 1) den nominale morfologien i den tradisjonelle dialekten på stedet, og 2) sosiolingvistiske forhold, først og fremst størrelsen på stedet, forstått som et uttrykk for grad av kontakt og urbanitet.

Det første punktet, den nominale morfologien i en dialekt, er sentralt ettersom vi ønsker å undersøke om graden av formsammenfall mellom hunkjønn og hankjønn påvirker utviklinga fra trekjønnssystem til tokjønnssystem. Tidligere forskning har argumentert for at tap av hunkjønn kan knyttes til synkretisme (se del 2). Vi kan derfor spørre om det er slik at dialekter som allerede har mye formsammenfall mellom hunkjønns- og hankjønnsformer, raskere går over til et tokjønnssystem enn dialekter med flere distinkte genusformer, eller om utviklinga fra trekjønnssystem til tokjønnssystem skjer uavhengig av den tradisjonelle morfologien i dialekten.

Det andre punktet, størrelsen på stedet, er sentralt ettersom vi vet at sosiolingvistiske forhold som kontakt, status og identitet er blant de viktigste forklaringsfaktorene for hvordan språklige trekk sprer seg. Typen sted, om det dreier seg om en storby eller ei mindre bygd, betyr trolig mye for hvordan språkendringer utspiller seg, og et typisk mønster har vist seg å være sentrums-hopping ('urban jumping'), der et trekk «hopper» fra by til by for deretter å spre seg utover til områdene rundt som ringer i vann (Chambers og Trudgill 1980, Sandøy 1998, Busterud, Lohndal, Rodina og Westergaard 2019).

GenVAC ønsker å undersøke rollen til morfologisk kompleksitet, forstått som *formrikhet*, samtidig som vi tar høyde for sosiolingvistiske forhold som vi

vet er avgjørende for språkendringer generelt. Med dette som bakgrunn setter vi opp følgende hypoteser som blir testa:

1. Kompleks genusmorfologi har en konserverende effekt mot tap av tre-kjønnssystemet.
2. Endringene starter i større byer og sprer seg deretter til mindre steder ('urban jumping').
3. Endringsmønstrene kan forklares av samspillet mellom morfologiske og sosiolingvistiske faktorer. Vi forventer at kontakt spiller en sentral rolle, forstått som kontakt mellom ulike dialekter, «standardtalemål» og det dominante skriftspråket (bokmål).

Det er et sentralt poeng her at det er en viss grad av overlapp mellom typen sted, på den ene sida, og den morfologiske kompleksiteten i en dialekt på den andre: urbane dialekter har ofte et enklere formverk, mens mer rurale dialekter ofte har et mer komplekst formverk (Neteland og Bugge 2015, Bugge og Neteland 2022). Denne sammenhengen er heller ikke tilfeldig, men handler nettopp om at urbane områder i større grad har vært kontaktområder som har ført til flere forenklinger i talemålet (Trudgill 2009, og særlig Neteland og Bugge 2015, Bugge og Neteland 2022 om norsk), i tillegg til at byene historisk har hatt mer påvirkning fra dansk og utvikla egne bymål. Et viktig spørsmål for GenVAC-prosjektet er hvordan vi kan forsøke å skille sosiolingvistiske faktorer fra eventuelle morfologiske faktorer som forklaringer på de pågående språkendringene. Dette gjør vi ved å undersøke steder der faktorene *morfologisk kompleksitet* og *størrelse* møtes på ulike måter. Ved å sammenligne *like steder med ulik morfologi* og *ulike steder med lik morfologi* kan vi forsøke å skille ut hva som er mest avgjørende og hvordan faktorene eventuelt spiller sammen. Skjematisk kan dette settes opp som i tabellen under, der kombinasjonen av morfologi og størrelse gir fire typer steder.

	+ STOR	- STOR
+ KOMPLEKS MORF.	Type 1	Type 2
- KOMPLEKS MORF.	Type 3	Type 4

Tabell 2: Matrise over kombinasjonen av morfologisk kompleksitet og stedsstørrelse.

Dersom kompleks genusmorfologi har en konserverende effekt for trekjønns-systemet, slik at hunkjønn holder seg lenger i dialekter med kompleks genusmorfologi, kan vi forvente at hunkjønn holder seg godt på steder av Type 1 og Type 2. Dersom størrelsen på stedet er viktigere, slik at det er mindre eller ingen endring på små steder, kan vi forvente at hunkjønn holder seg bedre på steder av Type 2 og 4. Steder av Type 3 vil i alle scenario være forventet å ha kommet langt i utviklinga fra trekjønnsystem til tokjønnsystem ettersom de både er urbane og har enkel genusmorfologi. Vi forventer imidlertid å finne et samspill mellom morfologi og størrelse (Hypotese 3 ovenfor), heller enn at bare én av faktorene påvirker språkendringa. Samla sett betyr dette at vi forventer minst endring på steder av Type 2, som er små og har kompleks morfologi, og om det er mest endring i steder av Type 1 eller av Type 4 er avhengig av hvilken faktor som er viktigst i spillet, størrelse eller morfologisk kompleksitet.

For å kunne gjøre slike sammenligninger, er det først nødvendig å gjøre et utvalg av dialekter som er egna til å belyse de ulike faktorene. Til dette trenger vi et mål på morfologisk kompleksitet og størrelse. Dette blir presentert i de neste delene.

3.2 Morfologisk kompleksitet

Norske dialekter inneholder mye variasjon når det gjelder hvordan genus kommer til uttrykk. Mens noen dialekter tradisjonelt har stor grad av formsammenfall mellom hankjønn og hunkjønn, opererer andre dialekter med flere distinksjoner som skiller klassene fra hverandre. Hypotesen som vi kan kalle «morfologihypotesen», går ut på at dialekter med stor grad av formsammenfall eller synkretisme mellom hunkjønn og hankjønn mister hunkjønn raskere enn dialekter som har flere skiller mellom disse to kategoriene. For å teste denne hypotesen trenger vi både dialekter med mye synkretisme («morfologisk enkle dialekter») og dialekter med lite synkretisme mellom hunkjønn og hankjønn («morfologisk komplekse dialekter»). Her har vi tatt hensyn til følgende morfologiske trekk:

- (1) Morfologiske trekk som kan skille ut hunkjønn som egen kategori
  1. Ubestemt artikkel: *ei jente* vs. *en gutt*
  2. Bestemt suffiks: *jenta* vs. *gutten*
  3. Svake hunkjønnsord ender på -a: *ei jenta* (vs. svake hankjønnsord på -e: *en kjole*)
  4. Egne flertallsformer for hunkjønn: *jente(r)* vs. *gutta(r)*
  5. Egen bøyning for svake adjektiv: *den fina jenta* vs. *den fine gutten*

6. Kløyvd hunkjønnsbøying: *den jentå* vs. *den skåle*³

En dialekt som skiller hunkjønnformer fra hankjønnformer i alle trekkene over, vil vi regne som kompleks, med 6 som høyeste kompleksitetscore. Dialekter med stor grad av sammenfall mellom hankjønnformer og hunkjønnformer kan karakteriseres som enklere. Her regner vi dialekter med score på 2 eller lavere, som bare har *ei* og *-a* som hunkjønnmarkører, som morfologisk enkle dialekter. For å teste morfologihypotesen har vi valgt ut dialekter som plasserer seg på ulike steder på denne kompleksitetskalaen. Kompleksitetsscoren til en dialekt er basert på det vi har av tilgjengelige dialektskildringer, samt intuisjoner fra talere av dialekten (se del 3.4).

Denne måten å operasjonalisere morfologisk kompleksitet på er omtrentlig og fungerer som et verktøy for utvelgelse heller enn et eksakt mål. Ei utfordring med kompleksitetskalaen er at det ikke nødvendigvis er klart hva som skal regnes som «den tradisjonelle dialekten» på et sted. For det første vil det alltid eksistere individuell variasjon, slik at ulike talere kan plassere seg på ulike steder på kompleksitetskalaen. For det andre vil en presis score være avhengig av at man definerer et konkret årstall for når man regner med at «den tradisjonelle dialekten» var gjeldende. Dialektskildringene vi har basert oss på, er derimot fra ulike tidsperioder. Vi har imidlertid hatt som utgangspunkt at dialektvarianten vi beskriver, må kunne antas å være i bruk hos i alle fall noen talere i dag.

Like viktig er det at vi har designa eksperimentene våre slik at vi elisiterer alle formene i (1). På den måten får vi vite hvilke former som faktisk er i bruk i ulike aldersgrupper i dag, slik at vi finner ut om forhåndsantagelsene våre om dialektens kompleksitet stemte og kan gi en mer presis kompleksitetscore for dagens talere.

Morfologisk kompleksitet kunne også vært operasjonalisert på andre måter. For eksempel kan det tenkes at frekvensene til de ulike trekkene spiller en rolle, slik at det ikke bare betyr noe hvor mange distinksjoner en dialekt har mellom hunkjønn og hankjønn, men også hvor ofte disse blir uttrykt. Dette har vi ikke tatt hensyn til i dette forarbeidet til undersøkelsene våre. Videre er det også andre morfologiske egenskaper som kunne vært tatt med i beregninga av morfologisk kompleksitet, som om dialekten har en genusdistinksjon i dativ,

---

3. Strengt tatt er ikke trekk 6 et skille mellom hankjønn og hunkjønn, men heller en ekstra kategori (bøyingsklasse) innfor hunkjønnord. Likevel er begge suffiksene i et slikt system forskjellige fra hankjønnssuffikset (*-å* og *-e* versus *-en*), og kan slik tenkes å bidra til å skille ut hunkjønn som egen kategori.

eller om fugeelementet i sammensatte ord har sammenheng med forleddets genus, slik det vil være i noen tilfeller (Aasen [1848] 1996: 100–101). Ei full kartlegging som dette ville imidlertid vært for omfattende, i tillegg til at det enn så lenge er uklart hvor nyttig det ville være, all den tid vi fortsatt vet lite om hvordan morfologisk kompleksitet påvirker spørsmålene vi undersøker. Derimot er det dette GenVAC-prosjektet ønsker å få innsikt i. Tilnærminga vi har valgt her, er et første forsøk på å undersøke slike spørsmål, slik at mer finmaska hypoteser om morfologisk kompleksitet og påvirkning på språkending eventuelt kan formuleres i framtidig arbeid.

3.3 Størrelse

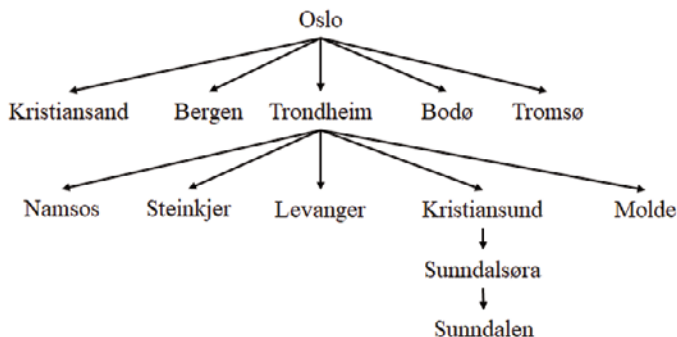
Mange språkendringer starter som urbane fenomen som etter hvert sprer seg til mindre steder (Trudgill 1974, 1983, Taeldeman 2005, Vandekerckhove 2009). Overgangen fra trekjønssystem til tokjønssystem kan antas å være ei endring av denne typen. Tokjønssystemet er mer eller mindre gjennomført i de to største byene, Oslo og Bergen, og har vist seg å ha kommet langt på vei i Tromsø og Trondheim (Busterud, Lohndal, Rodina og Westergaard 2019), mens trekjønssystemet er bevart på mindre steder som Sortland og Sogndal (Lundquist, Rodina, Sekerina og Westergaard 2016, Lundquist og Vangsnes 2018).⁴ GenVAC-prosjektet har derfor valgt ut steder av ulik størrelse i kartlegginga av endringa i genussystemet, der størrelse tas som mål på grad av kontakt og urbanitet.

Ifølge teorien om sentrumshopping antas en del språklige trekk å spre seg ved at de hopper fra større sentrum videre til mindre sentrum. Basert på dette skisserer Sandøy (2000: 356) et sentrumshierarki, som modell på hvordan man kan se for seg spredning av språklige trekk (2). Merk at sentrumshierarkiet under er ei skisse, og at det ikke finnes et ferdig formulert spredningshierarki for norske byer og tettsteder.

I stedsutvalget for prosjektet har vi tatt hensyn til hvordan stedene vi har valgt ut, kan plasseres i forhold til hverandre i et slikt hierarki. For å tilnærme oss dette, har vi særlig sett på geografisk plassering, befolkningstall (SSB 2019), hvorvidt stedet regnes som regionscenter (Gundersen, Holmen og Hansen 2019) og pendlermønster (SSB 2020). Sistnevnte er relevant fordi det kan gi uttrykk for graden av kontakt, også av språklig art, og hvilke steder språkbrukerne vender seg mot mer generelt. For eksempel viser tall fra 2020 at 481 personer

4. Det er viktig å presisere at endringa i Bergen er av en helt annen karakter og skjedde på 1500/1600-tallet, i likhet med samme type endring i de andre skandinaviske hovedstedene. Se Nesse (2002) med flere.

(2)

pendla fra bosted i Eigersund til arbeidssted i Stavanger, mens 64 personer pendla motsatt vei. Det indikerer at Stavanger er høyere i sentrumshierarkiet enn Eigersund.

Bakgrunnen for dette utvalget er å kunne sammenligne like samfunn med ulik morfologi og ulike samfunn med lik morfologi, for på den måten å se hvordan disse faktorene spiller inn på den pågående språkendringa. For å karakterisere to steder som «like», har vi altså basert oss på punktene over.

I tillegg har vi tatt hensyn til om stedene tradisjonelt har hatt et eget bymål og hva som er offisiell målform i kommunen. Selv om vi ønsker å velge ut mest mulig sammenlignbare steder, vil det aldri være mulig å kontrollere for alle sosiale og sosiolingvistiske forhold som kan tenkes å påvirke hvordan talemålet utvikler seg på et sted. Hvert sted har sine særegne sosiale forhold. I stedet for å forhåndskontrollere for alle slike forskjeller, er dette forhold som må innarbeides i de kvalitative analysene vi gjør når vi senere tolker resultatene våre.

3.4 Stedsutvalget

Med disse drøftingene om morfologisk kompleksitet og størrelse som utgangspunkt, har vi gjort følgende utvalg av steder og dialekter for GenVAC-prosjektet. Utvalget forholder seg til kommunegrenser før 2020, og de oppgitte folketallene er fra 2019 (SSB 2019).

Nordnorsk	Bodø 52 024 innbyggere Enkel genusmorfologi (Elstad 1976:409)	Rana 26 315 Middels kompleks genusmorfologi ⁵ (Linn Iren S. Rødvand, p.k.)
Sørvestlandsk	Stavanger 142 034 Enkel/kompleks genusmorfologi ⁶ (Gabrielsen 1984, Johannessen 2020, Sandve 2022)	Eigersund 14 830 Kompleks genusmorfologi ⁷ (Hognestad 2019)
Sørlandsk	Kristiansand 110 391 Enkel genusmorfologi (Johnsen 1942:113–118, Ragnhild Eik, p.k.)	Lyngdal 10 389 Enkel/middels kompleks genusmorfologi (Sandøy 1987, Terje Lohndal, p.k.)
Vestlandsk	Voss ⁸ 15 543 Kompleks genusmorfologi (Heggstad 1932, Sandøy 1987, Kristin Haug, p.k.)	
Trøndersk	Trondheim 202 235 Enkel genusmorfologi ⁹ (Hårstad 2010)	

Tabell 3: Utvalg av steder med nøkkelinformasjon.

- Folketallet gjelder for Rana kommune, mens datainnsamlinga vår fant sted i Mo i Rana. Det finnes talemålsvariasjon innad i kommunen, men kompleksitetsvurderinga er gyldig både i og utafør sentrum.
- I Stavanger har såkalt folkelig bymål (med tre genus og kompleks genusmorfologi) og høyere talemål (med to genus og enkel genusmorfologi) eksistert parallelt i lengre tid, til en viss grad også fram til i dag (jf. Berntsen og Larsen 1925, Omdal 1967, Gabrielsen 1984, Sandve 2022). Gabrielsen (1984: 74-85, 110-115) fant at flere former fra det folkelige bymålet, inkludert hunkjønnsformer, så ut til å være ekspansive. Senere har Johannessen (2020) funnet stor variasjon i behandlinga av tradisjonelle hunkjønnsord blant elevene på ungdomsskoler i Stavanger, der tendensen nå ser ut til å være den motsatte. Sandve (2022) bekrefter dette i en studie som ser på flere genusmarkører. Denne utviklinga gjør stavangerdialekten spesielt interessant for GenVAC-prosjektet.
- Folketallet gjelder for Eigersund kommune, mens datainnsamlinga vår har funnet sted i Eigersund sentrum. Det finnes talemålsvariasjon innad i kommunen, men kompleksitetsvurderinga er gyldig både i og utafør sentrum.

Med bakgrunn i teorien om sentrumshopping har vi valgt ut en større by og et mindre tettsted innafor tre av områdene, for å forsøke å se hvordan de ulike faktorene spiller sammen i den pågående utviklinga.

Stedene vi har valgt ut for datainnsamling, fordeler seg i noen grad på ulike dialektområder. Selv om ei generell dialektkartlegging ikke er hovedmålet for prosjektet, vil ei slik fordeling kunne gi bedre innsikt i den pågående utviklinga i kjønnssystemet i norsk i ulike deler av landet. Vi har også prioritert å undersøke dialekter som ikke er undersøkt tidligere med samme metodologi. Siden lignende studier allerede er gjennomført i Tromsø, Sortland, Sogndal og Oslo, er ikke disse inkludert i vårt utvalg. Trondheim er likevel tatt med, ettersom det er her GenVAC-prosjektet er lokalisert (NTNU). Dette gjør det også mulig å sammenligne våre nye funn med funnene i de tidligere studiene (jf. Rodina & Westergaard 2021).

Til slutt er det også praktiske hensyn som spiller inn på stedsutvalget. Stedene vi har valgt ut, er store nok til at vi relativt enkelt kan rekruttere nok deltakere i hver aldersgruppe. Dermed har steder med svært få innbyggere blitt valgt bort. Mye av datainnsamlinga skjer på videregående skoler, og derfor har vi også prioritert steder som har egen videregående skole. Lyngdal er likevel inkludert, hvor mange av elevene går på videregående skole i Farsund. Vi har derfor samla inn lyngdalsdata fra denne aldersgruppa på skolen i Farsund. Videre har vi valgt ut steder som det er relativt enkelt å reise til fra Trondheim, og til sist har vi tatt hensyn til hvor vi har kontakter og kjennskap til lokale skoler. Dette siste punktet skal ikke undervurderes, da erfaringer tilsier at det kan være utfordrende å rekruttere deltakere og organisere såpass omfattende datainnsamling med en komplisert logistikk.

Ei mulig ulempe med stedsutvalget for GenVAC, er at det er bokmålstungt, med Voss som eneste nynorsk-kommune. Håpet er at framtidige studier som tar i bruk metodologien fra GenVAC, også vil utvide dataomfanget til nynorsk-kommuner.¹⁰ Relevansen av skriftspråk er tema for det pågående prosjektet

-
8. Talemålet i Voss blir som nevnt undersøkt i doktorgradsprosjektet til Kristin Haug (UiO). Prosjektet er tilknyttet GenVAC-prosjektet og benytter mange av de samme metodene og elisiteringstestene (se del 4), i tillegg til tilnæringer som er særegne for dette prosjektet.
  9. Trondheimsdialekten har hatt egen bøyning i flertall for noen sterke hunkjønnord (Dalen 1978, Hårstad 2010: 51), men denne har lenge vært på vikende front. Hårstad (2010: 159) fant at 60,85 % av de unge språkbrukerne (under 20 år) i hans studie bøyde ord som *ei nål* med *-a* i flertall, mens 27,91 % brukte *-e*-bøyning.
  10. I de sosiolingvistiske øvelsene og bakgrunnsskjemaene i GenVAC-prosjektet stiller vi imidlertid også spørsmål om skriftnormer, målform og dialektkriving. Disse delene av prosjektet blir ikke presentert grundigere her.

Multilectal Literacy in Education,¹¹ som blant annet undersøker bruken av nynorsk, bokmål og dialektskriving. Stedsutvalget vårt kan også sies å være skeivfordelt geografisk, ettersom Sør- og Vestlandet er representert med hele fem steder. Dette området er imidlertid spesielt interessant fordi genusspørsmålet i liten grad er undersøkt her tidligere, samtidig som vi finner stor morfologisk variasjon innafor et relativt lite område. Dette gjør disse stedene særlig relevante for å teste hypotesene for prosjektet. Stedsutvalget for GenVAC innbefatter ingen østlandske dialekter.¹² Dette skyldes delvis logistiske og tidsmessige begrensninger tilknytta COVID-19-pandemien, og delvis at mye allerede er kjent om dialektnivellering og spredninga av «standard østnorsk» (Vikør 1999). Det er rimelig å anta at lignende tendenser som dem man finner for andre dialekttrekk, også gjelder for genussystemet i østlandske dialekter, selv om det ikke er slått fast hvor langt ei slik endring eventuelt er kommet (se blant annet Røyneland 2009, Røyneland & Mæhlum 2012). Derimot vet vi langt mindre om endringstendensene i substantivmorfologien i andre deler av landet, og vi har derfor prioritert å undersøke disse.

3.5 Deltakere

Det finnes ulike metoder for å undersøke språkendringer. På individnivå må man følge individet over tid for å se hvordan språket deres faktisk endrer seg. Når vi ser på endringer i et helt språksamfunn, kan vi derimot finne ut mye ved å sammenligne dagens språksituasjon med eldre skildringer av det aktuelle språket eller dialekten. Disse metodene forteller oss om språkendring i *virkelig tid*. Når vi forsker på grupper, har vi også muligheten til å se på språkendring i såkalt *tilsynelatende tid* ved å sammenligne ulike aldersgrupper på det samme tidspunktet (Labov 1972: 275). De ulike aldersgruppene vil da representere ulike stadier i språkutviklinga, på tross av at dataene samles inn samtidig.

I GenVAC-prosjektet samler vi hovedsakelig inn data som gir grunnlag for å analysere språkendring i tilsynelatende tid. På hvert av de sju stedene samler vi inn data fra to eller tre aldersgrupper, med 20 personer i hver aldersgruppe.¹³ Ungdommer (17-19 år/ VG2 og VG3) og voksne (25-75 år) er inkludert på alle

11. Prosjektet hører til Høgskulen på Vestlandet og er ledet av Øystein A. Vangsnes. Se <https://www.hvl.no/en/multilit>

12. I en tidligere fase av prosjektet var planen å inkludere Ringebu og Lillehammer, men disse måtte dessverre utgå av tidshensyn.

13. Opprinnelig var planen å samle inn data fra fire aldersgrupper på alle stedene (to ulike voksenaldersgrupper), i alt 80 deltakere per sted, men dette viste seg umulig å gjennomføre, blant annet på grunn av restriksjoner knytta til koronapandemien samt generelle utfordringer med å rekruttere voksne deltakere.

stedene. I tillegg har vi ei barnegruppe (10-12 år/ 6.-7. klasse) som vi har inkludert på halvparten av stedene, dvs. i Stavanger, Egersund og Mo i Rana. Dersom det stemmer at størrelse og morfologisk kompleksitet spiller inn på den pågående utviklinga, kan vi forvente at de to sistnevnte er blant stedene der trekkjønssystemet er mer robust. Dette gjør det interessant å se på forskjellen mellom barn og ungdommer her. Når det gjelder Stavanger, har foreløpige resultat vist at ungdommene her har svært liten bruk av hunkjønnsformer, både artikler og bøyingsformer. Dialektsituasjonen i Stavanger er interessant, ettersom man har en dialekt med tradisjonelt høy morfologisk kompleksitet ved siden av et bymål med lav morfologisk kompleksitet. Denne situasjonen gjør det interessant å også inkludere språket til barna i Stavanger. I Trondheim, Kristiansand, Bodø og Lyngdal ser vi fra de foreløpige resultatene at endringa er helt eller delvis gjennomført blant ungdommene, og dette gjør det mindre interessant å undersøke språket til barna på disse stedene. I Trondheim har språket til barna dessuten blitt undersøkt tidligere (Busterud, Lohndal, Rodina og Westergaard 2019).

4. Metode

For å forske på endringer i grammatisk kjønn i norske dialekter bruker vi ei rekke forskjellige metoder. I denne artikkelen fokuserer vi på elisitering av fraser og morfem som uttrykker kjønn, men disse dataene suppleres også med blikksporing samt data om holdninger knytta til språk. Til sistnevnte bruker vi et utdypende spørreskjema og en gruppeøvelse som er lagd for å lokke fram en metaspråklig diskusjon om bruk av språk og grammatisk kjønn.

Vi har utvikla fire elisiteringsøvelser der vi bruker bilder for å lokke fram morfem som varierer med substantivets kjønn. Øvelsene elisiterer substantiv i entall, substantiv i flertall, foranstilte og etterstilte possessiv og anaforiske pronomen. I denne delen presenterer vi de fire øvelsene hver for seg. Til hver øvelse diskuterer vi tanken bak øvelsen, prosedyren og valg av substantiv og bilder.

Som del av designutviklinga piloterte vi øvelsene med flere deltakere, og fikk da testa både det overordna designet på øvelsene og formuleringene og detaljnivået i instruksene vi gir til deltakerne (mer om pilotering i 4.1-4.4).

4.1 Substantivfraser i entall (øvelse 1)

Øvelse 1 elisiterer substantiv i entall. Øvelsen er basert på metoden i Rodina og Westergaard (2015), som tidligere har blitt brukt i Tromsø og Trondheim

(Busterud, Lohndal, Rodina og Westergaard 2019), samt med tospråklige barn (Rodina og Westergaard 2017) og arvespråkstalere (van Baal 2020). Øvelsen har vist seg å fungere med disse forskjellige deltakergruppene, og er en enkel måte å elisitere mange substantivfraser per deltaker på.

Øvelsen elisiterer ubestemte og bestemte substantivfraser modifisert av et adjektiv. Hovedmålet med øvelsen er å lokke fram ubestemte artikler, determinativ og bestemte suffiks. I tillegg er øvelsen utvikla slik at den gir oss informasjon om den morfologiske kompleksitet i dialekten. På denne måten kan resultatene brukes for å teste prosjektets hypotese om at høy morfologisk kompleksitet bidrar til ei bedre bevaring av hunkjønn (se del 3).

Prosedyren i oppgaven er som følger: Deltakeren ser på en datamaskin-skjerm der det vises to bilder av samme objekt med forskjellige farger, se figur 1 som et eksempel. Forskeren spør deltakeren hva hen ser på skjermen, og svaret inkluderer to fraser med en ubestemt artikkel (se eksemplet i (3a)).¹⁴ Etter det forsvinner ett av bildene, og deltakeren blir bedt om å fortelle hva som forsvant. Svaret inneholder en dobbelt bestemt frase med både foranstilt determinativ og bestemt suffiks, se (3b). Ved denne prosedyren elisiteres det to ubestemte artikler, ett determinativ og ett bestemt suffiks til hvert substantiv.

Figur 1: bilde av en skjerm fra øvelse 1.

- (3) a. Forsker: *Hva ser du her?*
 Forventa svar 1: *Jeg ser **en** rød traktor og **en** grønn traktor.*
- b. Forsker: *Hva skjedde nå?*
 Forventa svar 2: ***Den** grønne traktoren forsvant.*

14. Prosedyren er veldig lett, og vi har erfart at alle deltakerne etter noen substantiv gir svar uten at forskeren trenger å stille spørsmålet først.

Øvelse 1 inkluderer 32 substantiv, fordelt på tre kjønn: hankjønn (n=8), hunkjønn (n=16) og intetkjønn (n=8). I hvert kjønn er halvparten av ordene svake substantiv og den andre halvparten sterke. Siden prosjektet forsker på endringer i hunkjønn, elisiterer vi flere ord i hunkjønn enn i de andre to kjønnene. Testen har tre øvingsbilder – ett fra hvert kjønn – som hjelper deltakeren med å bli kjent med prosedyren, og disse blir ikke analysert. Utvalget av ord er basert på ordene som er brukt i tidligere forskning, med noen endringer. Vi har valgt ut ord for konkrete ting som lett kan avbildes i forskjellige farger, som tradisjonelt har samme kjønn i forskjellige dialekter,¹⁵ og som ikke har vokalendring i flertall.¹⁶ I utvalget av adjektiv til hvert substantiv har vi valgt farger som kan kombineres med substantivet på en relativt naturlig måte (f.eks. *grønt* og *rødt* heller enn *blått* til ‘eple’). Hvert substantiv kombineres minst én gang med et adjektiv som kan bøyes, ettersom en av tingene vi måler i kompleksitetsscoren er bøyning av adjektiv i bestemt form.¹⁷

Utvalget av bilder som illustrerer de ulike substantivene, er delvis basert på bilder fra tidligere forskning, og delvis valgt ut på nytt for dette prosjektet. Bildene er henta fra nettbaserte databaser som er fritt tilgjengelige, med unntak av noen få som er lagd av forskerne i PowerPoint.¹⁸ Vi har valgt bilder som er stilmessig så like som mulig, og vi har passa på at de to bildene som refererer til samme substantiv, stort sett bare varierer i farge.

Rekkefølgen av substantivene er randomisert, men hver deltaker får se dem i samme rekkefølge. Randomiseringa ble gjort ved hjelp av Excel, og ble korrigert manuelt slik at samme kjønn maksimalt kommer to ganger på rad. Det er også randomisert om det er venstre eller høyre bilde som forsvinner fra skjermen i hvert tilfelle, men til sammen forsvinner det like mange bilder fra hver side (n=16). Dette er også korrigert manuelt slik at det aldri forsvinner mer enn tre bilder på rad fra samme side.

---

15. Av praktiske grunn har det ikke alltid vært mulig å følge dette kriteriet. Utvalget inkluderer ordet ‘eple’, som er hunkjønn i noen dialekter. Ettersom det vi undersøker nettopp er endring i genussystemet, følger det naturlig at det er variasjon både mellom dialekter, generasjoner og talere.

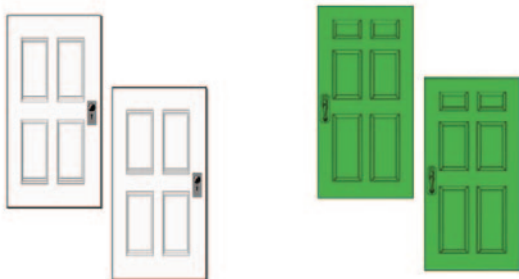
16. Dette er ei forenkling fordi vi ikke er interessert i flertallsbøyning per se. Da ville ikke inkludering av for eksempel *ei ku – flere kyr* tilføre relevante data gitt våre forskningsspørsmål.

17. I noen tilfeller velger deltakeren en annen farge enn forventet (f.eks. *et brunt bein* istedenfor *et oransje bein*). Ordet ‘mus’ er kombinert med fargene rosa og grå, der ingen av disse bøyes. Det er med andre ord noen færre adjektiv som kan gi informasjon om adjektivbøyning, men likevel nok til å undersøke hvordan adjektiv er bøyd i dialektene vi forsker på.

18. Dette gjelder ordene *hjerne*, *måne*, *pil*, og *stjerne*.

4.2 Substantivfraser i flertall (øvelse 2)

Øvelse 2 er veldig lik øvelse 1, men elisiterer substantiv i flertall. Øvelsen har samme prosedyre som i øvelse 1, men nå ser deltakere flere eksemplarer av samme objekt. Et eksempel er gitt i figur 2. Igjen elisiterer øvelsen ubestemte fraser, som i (4a), og bestemte fraser, som i (4b).

Figur 2: bilde av en skjerm fra øvelse 2.

- (4) a. Forsker: *Hva ser du her?*
 Forventa svar 1: *Jeg ser hvite dører og grønne dører.*
- b. Forsker: *Hva skjedde nå?*
 Forventa svar 2: *Nå forsvant de grønne dørene.*

Denne prosedyren gir oss to ubestemte flertallssuffiks og ett bestemt flertallssuffiks per substantiv. Hovedmålet med øvelsen er å undersøke om disse flertallssuffiksene varierer med substantivets kjønn. Som diskutert i del 3 har ulike dialekter ulikt antall former som skiller ut hunkjønn som en egen kategori separat fra hankjønn, og hypotesen som testes, er at dialekter med lite synkretisme er mer robuste mot tap av hunkjønn.

Øvelsen inkluderer de samme 32 substantivene som øvelse 1. Dette er viktig, fordi vi ønsker å fange hele paradigmet til et substantiv: ubestemt entall, bestemt entall, ubestemt flertall og bestemt flertall. På denne måten er det i tillegg mulig å sammenligne bruken av *ei* som ubestemt artikkel med bruken av egen hunkjønnform i flertall for hvert enkelt substantiv. De samme fargene er brukt til hvert substantiv som i øvelse 1, men det varierer hvilket bilde som forsvinner. I halvparten av tilfellene forsvinner det samme bildet som i entallstesten (f.eks. *den grønne bøtta* og *de grønne bøttene*), og ellers forsvinner det andre bildet (f.eks. *den hvite døra* og *de grønne dørene*).

I flertallstesten varierer det fra substantiv til substantiv hvor mange objekter som vises på skjermen, men det er alltid like mange på hver side (f.eks. to hvite og to grønne dører i figur 2). Deltakerne får instruks om at det ikke er viktig å inkludere tallordet i svarene sine, fordi piloteringa viste at noen ble distraheret av å telle på hvert bilde. Likevel foretrekker mange deltakere å inkludere antallet, og da lar vi dem gjøre det.

Rekkefølgen på substantivene er randomisert på nytt i denne øvelsen, så rekkefølgen er annerledes enn i øvelse 1, men hver deltaker ser bildene i samme rekkefølge. Randomiseringa ble gjort ved hjelp av Excel, og deretter korrigert manuelt slik at samme kjønn forekommer maksimalt to ganger etter hverandre. Som i øvelse 1 er det randomisert om det er venstre eller høyre bilde som forsvinner, men det forsvinner like mange ganger fra hver side (n=16). Dette er korrigert manuelt slik at bildet aldri forsvinner mer enn tre ganger på rad fra samme side.

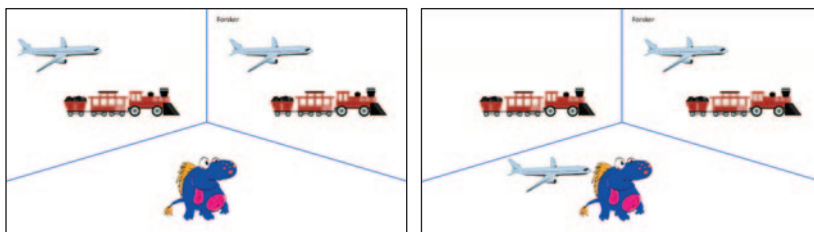
4.3 Possessivfraser (øvelse 3)

Basert på tidligere forskning (Lødrup 2011, Busterud og Lohndal 2022, Rodina og Westergaard 2021) kan vi forvente at hunkjønnsbøying bevares i ulik grad på foranstilte og etterstilte possessiv, se del 2.2. Den tredje øvelsen elisiterer derfor både foran- og etterstilte possessiv, og er utvikla i GenVAC-prosjektet. Øvelsen går ut på at deltakeren og forskeren eier hver sine ting, og at et vesen vi har kalt Knut, stjeler tingene. Deltakeren skal fortelle hva som blir stjålet og fra hvem.

I piloteringsfasen av prosjektet forsøkte å skape en pragmatisk kontekst som gjorde det naturlig å bruke både foran- og etterstilt possessiv, ved at Knut først stjal to ting fra den ene personen, og deretter én ting fra den andre. Basert på tidligere beskrivelser (Anderssen og Westergaard 2010: 2580) var tanken at etterstilte possessiv ville være mest naturlig i en umarkert kontekst («Knut stjal kaka mi. Knut stjal krona mi»), mens det ville være mer naturlig å bruke foranstilte possessiv i den kontrastive konteksten når Knut stjeler fra den andre personen («Knut stjal **di** krone»). Dette viste seg derimot å fungere dårlig i praksis, da pilotdeltakerne opplevde vekslinga mellom foran- og etterstilt possessiv som unaturlig, og ingen av dem produserte det ønska mønstret uoppfordra.

Erfaringene fra piloteringa resulterte i et nytt design der testen heller kjøres to ganger, først med den ene konstruksjonen og deretter med den andre. Dermed unngår vi den stadige vekslinga mellom de to konstruksjonene, noe som gjør det lettere for deltakerne å holde styr på hvilken konstruksjon de skal bruke til

enhver tid. På samme måte som i de foregående øvelsene begynner possessivøvelsen med treningsbilder, her bare med intetkjønnsord. Under ser vi et eksempel på hvordan øvelsen ser ut, og den forventede samtalen mellom forskeren og deltakeren i de to delene av øvelsen er illustrert i (5).

Figur 3: bilde av to skjermer fra øvelse 3.

Øvelse 3.1:

- (5) a. Forsker: *Hva skjedde nå?*
 Forventa svar 1: *Knut stjal **mitt** tog.*

Øvelse 3.2:

- b. Forsker: *Hva skjedde nå?*
 Forventa svar 2: *Knut stjal **toget** **mitt**.*

Halvparten av deltakerne i hver aldersgruppe på hvert sted begynner med foranstilt possessiv og den andre halvparten begynner med etterstilt. De får som nevnt se alle animasjonene to ganger, og får instruks, ved hjelp av et eksempel, om hvilken konstruksjon de skal bruke.¹⁹ Ved å variere hvilke informanter som begynner med foranstilt possessiv og hvilke som begynner med etterstilt, kontrollerer vi for ei eventuell påvirkning fra den ene konstruksjonen til den andre.

Øvelse 3 består av 20 substantiv (i tillegg til fire øvingsbilder): åtte hunkjønnsord (fire sterke og fire svake), åtte hankjønnsord (fire sterke og fire svake) og fire intetkjønnsord (to sterke og to svake). Som beskrevet over blir hvert av disse elisitert én gang med foranstilt og én gang med etterstilt possessiv. Alle de 20 substantivene i øvelse 3 er også del av øvelse 1 og 2, slik at de til samme kan gi et fullstendig paradigme. Dette gjør det mulig å se om det er en

19. Også ved bruk av dette designet har enkelte deltakere gitt uttrykk for at de synes konstruksjonen med foranstilt possessiv er unaturlig, men etter et par øvingsbilder bruker også disse deltakerne konstruksjonen uten problemer.

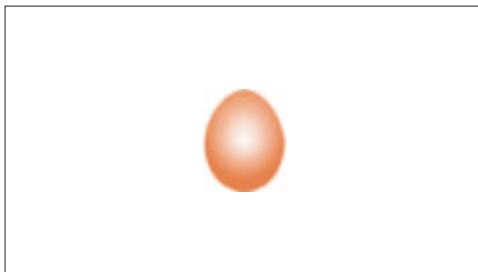
korrelasjon mellom bruk av hunkjønnstittel (*ei*) og foranstilt *mi/di*, og mellom bruk av bestemt hunkjønnssuffiks og etterstilt *mi/di*. Basert på tidligere forskning (Rodina og Westergaard 2021) forventer vi en slik korrelasjon, mens mønstre med ei blanding av hankjønn og hunkjønn (*kaka min, kaken mi*) vil være uforventa.

Som eksemplet i figur 3 viser, er det alltid to substantiv per skjerm, og de to substantivene har alltid samme kjønn (f.eks. intetkjønn i figur 3). For halvparten av substantivene elisiteres possessivet i første person (*min/mi/mitt*), og for andre halvparten i andreperson (*din/di/ditt*). Dette gjelder for øvelsen som helhet og for hvert av de tre kjønnene. Rekkefølgen på de ti skjermene er randomisert ved hjelp av Excel og manuelt korrigert slik at det aldri kommer mer enn to skjermene (fire substantiv) med samme kjønn etter hverandre. Alle deltakerne får bildene i samme rekkefølge, og de ser dem også i samme rekkefølge i første og andre del av øvelsen.

4.4 Anaforiske pronomen (øvelse 4)

Den fjerde øvelsen er den eneste som tester fraseekstern kongruens. Her elisiteres pronomen som refererer tilbake til et substantiv. Den overordna hensikten med denne øvelsen er å kartlegge hvilke pronomen deltakerne bruker for å referere til substantiv av ulike genus og med ulik animathet. Dette er et område som er lite kartlagt generelt, og heller ikke i sammenheng med den pågående endringa i bruk av hunkjønn. Også metodisk er elisitering av anaforiske pronomen relativt lite utforska. Vi har basert denne øvelsen på Rødvand (2017), som elisiterer pronomen i amerikanorsk, men har gjort en del justeringer både i forkant av og underveis i datainnsamlinga grunna en del utfordringer som oppstod (mer om dette under).

Øvelsen går ut på at deltakerne ser en ting på skjermen og blir bedt om å si hva de ser. Deretter ser de fire bilder av den samme tingen, men da sammen med andre objekter. Deltakeren får beskjed om å beskrive bildene, men uten å bruke navnet på tingen. Figur 4 og 5 samt eksempel (6) illustrerer stimuli og ønska respons for øvingsordet *egg*.

Figur 4: bilde av en skjerm fra øvelse 4.

- (6) a. Forsker: *Hva ser du?*
Forventa svar 1: *Jeg ser **et** egg.*

Figur 5: bilde av en skjerm fra øvelse 4.

- b. Forsker: *Kan du beskrive bildene uten å bruke ordet egg?*
Forventa svar 2: *Først ligger **det** på skjea, så ligger **det** på tallerkenen, så ligger **det** i kjøleskapet, så ligger **det** i reiret.*

Til hvert substantiv elisiterer vi ett substantiv med ubestemt artikkel og fire anaforiske pronomen som refererer til substantivet. Dermed får vi informasjon om både referenten og referentens genus, og vi kan undersøke om det er kongruens mellom substantivets genus og pronomenet. Hvis deltakeren bruker et

annet ord enn det vi mente å elisitere, gir vi dem det riktige substantivet uten å røpe genuset. Hvis de bruker et annet genus enn forventa (f.eks. *en egg*), korrigerer vi dem ikke, men dette er viktig informasjon som transkriberes sammen med pronomendataene.

Øvelsen inkluderer inanimate substantiv som *saks*, *stein* og *flagg*, animate substantiv som *ku*, *hest* og *ekorn*, og menneskelige substantiv som *prinsesse* og *prins*. Totalt er det 24 substantiv: åtte hunkjønn- og åtte hankjønnord (ett menneske, ett dyr og seks inanimate substantiv i hver kategori), samt åtte intetkjønnord (tre animate og fem inanimate). Noen av ordene går igjen fra de tidligere øvelsene (øvelse 1-3), mens andre er nye. Rekkefølgen på substantivene er randomisert ved hjelp av Excel, men korrigert manuelt sånn at det aldri er mer enn to substantiv av samme kjønn etter hverandre. Alle deltakere får se bildene i samme rekkefølge.

Grunnen til at det er så få av de menneskelige og animate hun- og hankjønnordene, er at vi i utgangspunktet er mest interessert i hvordan deltakerne refererer til inanimate substantiv. De menneskelige og animate er inkludert hovedsakelig for å kontrollere at øvelsen fungerer, og at de ikke f.eks. bruker *den* for å referere til *prinsessa*. Intetkjønnordene var i utgangspunktet inkludert i øvelsen som fyllord, men da vi fikk noen overraskende resultater i pilotundersøkelsene, der både *det* og *den* ble brukt for å referere til intetkjønnord, bestemte vi oss for å teste dette mer systematisk, og inkluderte derfor flere intetkjønnord.

Både under piloteringa og den første delen av datainnsamlinga dukka det opp en del utfordringer knytta til instruksene og ulike faktorer som så ut til å påvirke hvor godt testen fungerte for å elisitere formene vi var ute etter (disse utfordringene blir analysert og forsøkt utbedra i Lidsheim 2022). Ettersom elisitering av pronomen er et relativt utforska område, bestemte vi at det var mest hensiktsmessig å ha ei utforskende tilnærming til denne delen av prosjektet, og at vi ville bruke disse erfaringene til å justere og videreutvikle eksperimentet. På den måten forsøkte vi å legge til rette for mer naturlig pronomenproduksjon i den senere innsamlinga, men det gjør også at dataene vi har samla inn i ulike faser av prosjektet, ikke er helt sammenlignbare.

Den største utfordringa var å utvikle en instruks som var tilstrekkelig for at deltakerne skulle forstå hva de skulle gjøre, men uten at de ble for bevisste på selve pronomenet. I det opprinnelige eksperimentet var *egg* det eneste øvingsordet. Imidlertid oppdaga vi etter hvert at noen deltakere fortsatte å bruke pronomenet *det* om ikke-nøytrumsord, inkludert om menneskelige referenter som *prins* og *prinsesse*. For å kunne skille denne atferden, som vi antar at er en

testrelatert effekt, fra den variasjonen som muligens kan skyldes faktiske endringer i språkssystemet, inkluderte vi etter hvert også substantivet *heks* som øvingsord før *egg*, og vi modellerte øvelsen ved at forskeren selv brukte *hun/ho* for å referere til *heks* i starten av øvelsen. Dette viste seg å fungere godt. Med dette oppsettet tvinges deltakeren til å finne et annet alternativ for å referere til *egg*, oftest *det*, og de skjønner på den måten at de må variere mellom ulike pronomen gjennom øvelsen.

I løpet av datainnsamlinga har vi også gjort ei anna justering i pronomenøvelsen. En faktor som ser ut til å ha betydning for valg av anaforiske pronomen, er hvordan pronomenet er plassert i setninga. Særlig de deltakerne som bruker pronomen som *han* og *hun* om inanimate substantiv, varierer ofte mellom *den* og *han/hun* avhengig av plassering. Ofte brukes *den* preverbalt, mens *han/an* eller *hun/hu/ho/a* brukes postverbalt (*den ligger på bordet, så ligger han på stolen*). De postverbale pronomenene har ofte mindre trykk og virker mer naturlige, og for prosjektet er det særlig disse formene som er interessante, ettersom vi ønsker å finne ut om deltakerne i det hele tatt kan bruke former som *han/hun* med ikke-menneskelige referenter. Vi har derfor vært nøyer i de senere delene av datainnsamlinga med å få deltakerne til å starte hver setning med et adverbial (*først, på det første bildet, der, etc.*). Dette innebærer at resultatene fra Trondheim og Kristiansand består av flest preverbale pronomen, mens vi har større andel postverbale pronomen fra de andre stedene. Også her veier det likevel tungt at vi ikke vil gi for mange korreksjoner. Erfaring tilsier at deltakere som blir retta mye på, virker usikre og produserer langt mer unaturlige setninger enn de som ikke blir det.²⁰

5. Eksempelstudie: elever fra Trondheim og Kristiansand

For å eksemplifisere metodene vi bruker og gi en smakebit på hva vi kan forvente å finne gjennom prosjektet, vil vi videre presentere resultater fra to deltakergrupper: Videregående-elever (heretter VGS-elever) fra Trondheim og Kristiansand. Disse to gruppene er valgt fordi det er de som er ferdig innsamla

20. En annen faktor som muligens kan påvirke pronomenbruken, er pronomenets syntaktiske funksjon. De fleste deltakerne plasserer pronomenet i subjektsposisjon av seg selv, men vi får også noen svar av typen «Jeg ser den på senga», der pronomenet er direkte objekt. I en studie av nederlandsk finner De Vos, De Sutter og De Vogelaer (2021) at syntaktisk funksjon har betydning for valg av pronomen. Dette ser foreløpig ikke ut til å spille noen rolle i vårt eksperiment, og for å unngå for mye instruksjon, og dermed for mye fokus på pronomenene, har vi ikke korrigeret disse svarene.

og analysert på nåværende tidspunkt, og det er ellers tilfeldig at det er akkurat disse to stedene vi har valgt. Trondheim vet vi en del om fra tidligere forskning (Busterud, Lohndal, Rodina og Westergaard 2019), mens Kristiansand ikke har vært undersøkt tidligere. De to byene har noe ulik størrelse, men de er hovedstad i hvert sitt fylke og de er dermed sammenlignbare med tanke på sosiolingvistiske forhold. Genusmorfologien i dialektene i de to byene er begge kategorisert som enkel. I henhold til hypotesene i del 3 er det derfor rimelig å anta at de to dialektene har utvikla seg i omtrent samme tempo og at ev. bortfall av hunnkjønnsmorfologi har kommet omtrent like langt i de to byene.

5.1 Deltakere, datainnsamling og databehandling

Vi presenterer resultater fra to deltakergrupper: VGS-elever fra Trondheim (n=18) og VGS-elever fra Kristiansand (n=19). Alle deltakerne i de to gruppene er i alderen 18-19 og er elever i 3. klasse på studiespesialiserende studieretning.²¹ Deltakerne ble rekruttert gjennom skolen sin, og deltakere fra samme sted går på samme skole (dvs. at vi besøkte én skole per sted). Vi rekrutterte i utgangspunktet 20 elever per gruppe, og deltakerne måtte være fra henholdsvis Trondheim og Kristiansand kommune (før kommunesammenslåingene i 2020). Én deltaker fra trondheimsgruppa ble ekskludert i etterkant, fordi denne deltakeren viste seg å ikke være fra Trondheim. I tillegg måtte deltakerne ha norsk som morsmål.²² I etterkant ble én deltaker fra Kristiansand ekskludert, siden deltakeren ikke møtte dette kriteriet. Et tredje kriterium er at deltakerne måtte ha stabilt intetkjønn. Dette ble målt ved å se på produksjonen av ubestemt artikkel foran intetkjønnsord i den første av elisiteringsøvelsene. Hvis andelen *et* var under 50 %, ble deltakeren ekskludert.²³ Som følge av dette kriteriet ble ytterligere én trondheimsdeltaker ekskludert. Etter ekskludering har vi 18 deltakere fra Trondheim og 19 fra Kristiansand.

-
21. Vi har valgt deltakere fra studiespesialisering for å gjøre det mest mulig sammenlignbart. I Lyngdal var det noen av elevene som gikk på yrkesfag, men ellers har vi i størst mulig grad forsøkt å holde studieretningen konstant.
  22. Både i Trondheim og i Kristiansand var det én deltaker som kunne klassifiseres som arvespråkstaler: de to deltakerne vokste opp med norsk som morsmål, men utafør Norge. Siden norsk er morsmålet til disse deltakerne, regnes ikke dette som ekskluderingskriterium i seg selv, men i Trondheim ble arvespråkstaleren likevel ekskludert fordi intetkjønn ikke så ut til å være tilegna (se neste punkt over).
  23. Tanken bak dette kriteriet er at deltakere som ikke har tilegna seg intetkjønn, sannsynligvis heller ikke har tilegna seg hunnkjønn, men av andre grunner enn de vi undersøker i dette prosjektet.

Alle deltakerne ble testa på skolen sin. På forhånd hadde de fylt ut et samtykkeskjema og et bakgrunsskjema. Testprosedyren tok ca. én time per elev, med tre hoveddeler: elisiteringstestene beskrevet i del 4 (ca. 30 minutt), blikksporing (ca. 15 minutt), og en sosiolingvistisk øvelse (ca. 15 minutt). Sistnevnte del var alltid det siste deltakerne gjorde, mens rekkefølgen mellom blikksporing og elisitering av produksjon varierte. Her diskuterer vi bare resultatene fra de fire elisiteringstestene, som alltid ble utført i samme rekkefølge. Disse øvelsene ble tatt opp med lydopptaker, med én deltaker og én forsker fra prosjektet til stede.

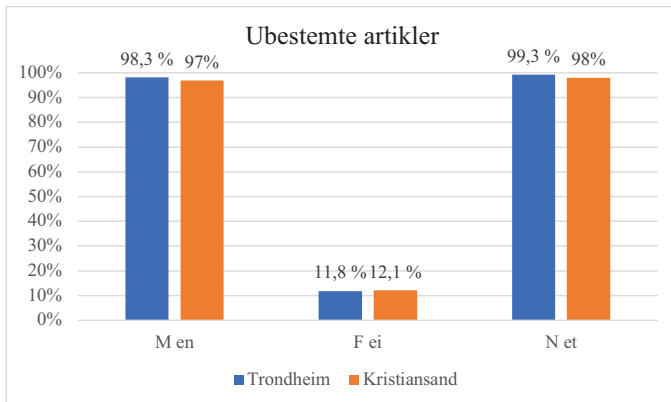
Alle opptak ble transkribert i etterkant av en av prosjektets forskere. Bare den relevante substantivfrasen ble transkribert, med unntak av øvelse 4 (pronomen), der hele setninger ble transkribert. I tilfeller der en deltaker brukte et annet substantiv enn forventa, prøvde forskeren vanligvis å elisitere det ønskede substantivet, men i noen tilfeller ble substantivet likevel ikke brukt. Disse tilfellene er ekskludert fra analysen. Fraser med substantivellipse (f.eks. *en rød og en grønn traktor*) er inkludert, og i disse tilfellene er begge artiklene inkludert i tellinga. I opptak av tale er det naturlig å ha noen uklare uttalelser, og det vil ofte være noe bakgrunnsstøy. Om dette gjorde transkripsjonen vanskelig, ble opptaket sjekka av en annen forsker. I de få tilfellene der ingen av transkribørene kunne høre substantivfrasen klart nok, ble frasen ekskludert.

Resultatene er telt opp for hver av øvelsene, først på individnivå og deretter på gruppenivå. Slik kan vi sammenligne ulike steder og aldersgrupper, og det er mulig å se om det er enkeltindivider som skiller seg ut fra gruppa de tilhører. Vi teller hvor ofte ord fra de forskjellige kjønnene (M, F, N) er kombinert med morfemer som uttrykker tilsvarende kjønn. Med andre ord: vi rapporterer prosentandelen av tradisjonelle hunkjønnsord som forekommer med den ubestemte artikkelen *ei*, foranstilt *mi*, etc. I pronomenstesten teller vi hvilke pronomensformer som er brukt for å referere til de forskjellige substantivene. De neste underkapitlene presenterer resultatene fra de fire øvelsene.

5.2 Resultat

5.2.1 Ubestemt artikkel

Øvelse 1 elisiterte både ubestemte artikler og bestemte suffiks. Førstnevnte er presentert her, mens sistnevnte blir diskutert i neste del. Figur 6 viser bruken av *en* til hankjønnsord, *ei* til hunkjønnsord og *et* til intetkjønnsord, for både Trondheim og Kristiansand.

Figur 6: Graf for ubestemt artikkel.

Som grafen viser, er resultatene fra de to stedene veldig like. Deltakerne er nær full uttelling (>95 %) for både *en* og *et*, så både hankjønnsartikkel og intetkjønnsartikkel blir brukt som forventa. For hunkjønn er resultatet derimot veldig annerledes: bare 11,8 % (Trondheim) og 12,1 % (Kristiansand) av de tradisjonelle hunkjønnsordene ble kombinert med *ei*. Deltakerne bruker i stor grad hankjønnsartikkelen *en* foran disse ordene, og sier for eksempel *en gul klokke* og *en hvit dør*.

Det finnes både inter- og intraindividuell variasjon med hensyn til hvor mye *ei* deltakerne bruker med hunkjønnsordsordene i øvelsen. I Trondheim er det én deltaker som bruker *ei* konsekvent (100 %), mens 11 deltakere aldri bruker *ei*. Seks deltakere bruker *ei* i noen grad, der bruken varierer fra 3,13 % (1/32) til 50 % (15/30). I Kristiansand er det ingen deltakere som bruker *ei* konsekvent, men tre deltakere bruker det i relativ stor grad, mellom 62,5 % (20/32) og 87,5 % (28/32). De fleste deltakerne (n=16) bruker derimot aldri *ei*.

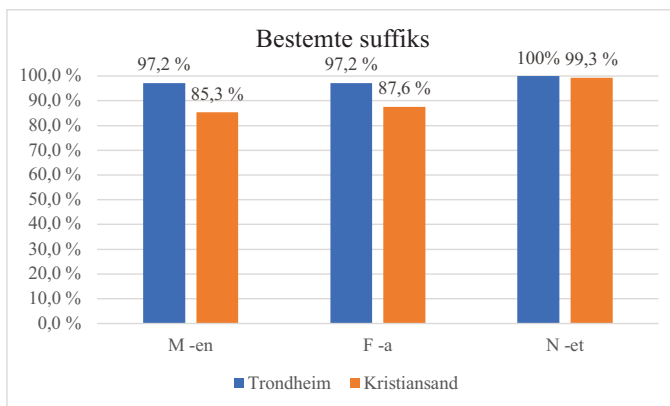
Vi elisiterte både sterke og svake hunkjønnsord. Vi finner nesten ingen forskjell mellom disse klassene av hunkjønnsord når det gjelder bruk av *ei* som artikkel. På begge stedene er det litt mer bruk av *ei* foran sterke (TRD: 13,7 %, KRS: 12,3 %) enn foran svake hunkjønnsord (TRD: 9,9 %, KRS: 11,9 %), men forskjellene er marginale. Det virker med andre ord ikke som om den morfologiske formen til substantivet spiller noen rolle i tapet av hunkjønn i Trondheim og Kristiansand.

Når vi ser på de individuelle ordene, ser vi at alle de 16 hunkjønnsordene noen ganger blir kombinert med *ei*. I Trondheim varierer det fra cirka 5 % *ei*

(*stjerne* 5,6 %, *bøtte* 5,6 %, *vogn* 5,7 %) til cirka 20 % *ei* (*seng* 22,2 %). I Kristiansand varierer det fra ca. 5 % hunkjønnsartikkel (*pil* 5,3 %, *stjerne* 5,3 %, *vogn* 5,6 %) til litt under 20 % (*kake* 16,7 %, *geit* 16,2 %). Det er altså en del variasjon i hvor ofte de forskjellige ordene er kombinert med *ei*, men variasjonen er ikke veldig stor, og det er ingen ord som enten aldri eller alltid blir brukt med *ei*. Dette indikerer at endringa påvirker hunkjønn som grammatisk kategori, heller enn enkelte ord.

5.2.2 Bestemt artikkel

I tillegg til ubestemte artikler (se ovenfor) elisiterer øvelse 1 bestemte suffiks. Figur 7 viser frekvensen til suffiksene *-en*, *-a*, og *-et* med hhv. hankjønns-, hunkjønns- og intetkjønnsord i Trondheim og Kristiansand. Grafen viser at den bestemte hunkjønnsartikkelen *-a* er brukt mye mer enn den ubestemte artikkelen *ei* (jf. figur 6).

Figur 7: Graf for bestemt artikkel.

I Trondheim er bruken av alle de tre bestemte artiklene nær full uttelling (>95 %), og alle deltakerne bruker *-a* i hunkjønn hyppig. Majoriteten (n=12) bruker *-a* på alle hunkjønnsord i øvelsen, og de andre bruker det minst 87,5 % (14/16 ord). Dette indikerer at det ikke er noen pågående endring i bestemte artikler her.

I Kristiansand er bruken av intetkjønnsuffikset (*-et*) nær full uttelling, mens bruken av både *-en* i hankjønn og *-a* i hunkjønn ligger litt under 90 %. For hunkjønn er det to deltakere som bruker *-a* veldig lite (6,7 % og 31,3 %); om disse deltakerne ekskluderes blir prosentandel *-a* i hunkjønn 95,5 %. Nesten halv-

parten av deltakerne (n=9) bruker *-a* på alle hunkjønnord, og alle andre bruker det i over 80 % av tilfellene. Når det gjelder hankjønn i Kristiansand, viser det seg å være en forskjell mellom sterke og svake ord, der de sterke får *-en* i mye større grad (97,3 % mot 73,3 % ved svake ord). En del ord som i andre dialekter opptrer som svake hankjønnord, er tradisjonelt hunkjønn i kristiansandsdialekten, en tendens som har overlevd til i dag (Kvinlaug 2011). Våre data ser ut til å vise noe lignende.

Til sammen viser dataene fra Trondheim og Kristiansand at hunkjønn nærmer seg tapt på ubestemte artikler, der *en* blir brukt heller enn *ei* foran tradisjonelle hunkjønnord. Samtidig blir den bestemte artikkelen *-a* beholdt i hunkjønn.

5.2.3 Flertall

Øvelse 2 elisiterer substantivfraser i flertall og gjør det mulig å se om talerne bruker forskjellige flertallsformer for forskjellige kjønn. Det blir dermed mulig å utforske om endring i hunkjønnartikkelen *ei* går hånd i hånd med ei endring i flertallsbøying i dialekter som tradisjonelt har separate flertallsformer for ulike kjønn. Imidlertid mangler både Trondheim og Kristiansand kjønnsdistinksjon i flertall,²⁴ og det er derfor ikke forventet å finne en slik distinksjon i resultatene fra denne aldersgruppa. Som oversikten i tabell 4 viser, skiller ikke deltakerne mellom hankjønn og hunkjønn, verken i ubestemt eller bestemt flertall. Vi finner delvis forskjellige former på de to stedene, men på begge stedene er det éi form som blir brukt til alle substantiv uansett kjønn.²⁵

		Trondheim	Kristiansand
Ubestemt	M	-a	-år
	F	-a, -er*	-år
	N	-a, -Ø	-år, -Ø
Bestemt	M	-an	-an, -ane
	F	-an, -ern*	-an, -ane
	N	-an	-an, -ane

Tabell 4: Flertallssuffiks brukt i Trondheim og Kristiansand. *=suffikset bare brukt til noen spesifikke ord.

24. Trondheimsdialekten har som nevnt hatt egen bøying i flertall for noen sterke hunkjønnord (Dalen 1978, Hårstad 2010: 51), men dette er lite brukt i dag, slik resultatene våre også viser (jf. fotnote 8).

25. Unntaket er null-suffikset (-Ø) som i begge steder bare forekommer på de sterke in-
tetkjønnord i testen (f.eks. *bord-Ø*, *hus-Ø*).

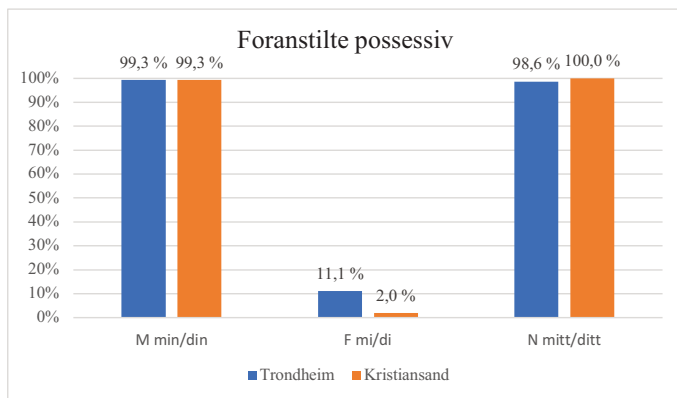
I Kristiansand er det en del variasjon mellom talerne, og vi ser at både *-an* og *-ane* er i bruk (og én taler bruker *-ene*), men det er ikke variasjon mellom de ulike kjønnene. Med andre ord, noen talere bruker *dørane* og *hestane* og andre bruker *døran* og *hestan*, eller de bruker dem om hverandre, men ingen skiller mellom hankjønn og hunkjønn.

I Trondheim finner vi ei separat flertallsform for noen hunkjønnsord: på noen spesifikke ord bruker de fleste talerne *-er* og *-ern* heller enn *-a*, *-an* for henholdsvis ubestemt og bestemt form. Dette gjelder spesifikt ordene *geit* og *seng*, mens alle andre hunkjønnsord får flertallssuffiksene som også brukes til hankjønn.

Oppsummert er det ikke noe skille mellom hankjønn og hunkjønn i flertall verken i Trondheim eller Kristiansand. Dette er som forventet, og er en del av grunnen at begge dialektene anses som ikke-komplekse dialekter (se del 3).

5.2.4 Foranstilte possessiv

Øvelse 3 elisiterer både foran- og etterstilte possessiv. I denne delen ser vi på de foranstilte, og i neste del på de etterstilte. Figur 8 viser den sammenlagte produksjonen av henholdsvis *min/din*, *mi/di* og *mitt/ditt* med tradisjonelle hankjønns-, hunkjønns- og intetkjønnsord.

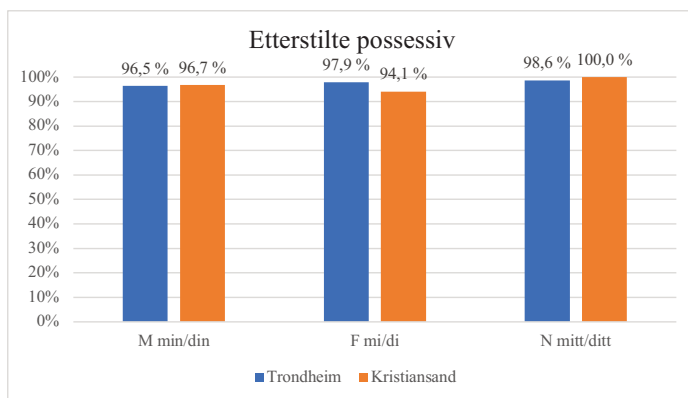
Figur 8: Graf for foranstilte possessiv.

Basert på tidligere forskning (Rodina og Westergaard 20121; Lohndal og Busterud 2022) kunne vi forvente en korrelasjon mellom andelen foranstilte hunkjønnspossessiv og ubestemte hunkjønnsartikler. Ser vi på de to gruppene i

helhet, er dette definitivt tendensen: *Min/din* og *mitt/ditt* brukes som forventa til hankjønns- og intetkjønnsord, mens bruken av *mi/di* til hunkjønnsord er mye lavere. I Trondheim er bruken av *mi/di* omtrent på nivå med bruken av *ei* (11,1 % vs. 11,8 %), mens i Kristiansand er den en del lavere (2,0 % vs. 12,1 %). Dette gjelder på gruppenivå og gjenspeiles ikke nødvendigvis på individnivå. For det første er det få deltakere som produserer *ei* eller *mi/di* konsekvent (før alle hunkjønnsord). Det er dessuten ikke noen automatikk i at de som bruker *ei*, også bruker *mi/di* eller omvendt. Det er en viss sammenheng mellom disse, men det er langt fra noen absolutt korrelasjon. Det ser heller ikke ut til å være noen enkeltord som peker seg ut i denne øvelsen, men igjen er dette vanskelig å si sikkert fordi forekomsten av hunkjønnspossessiv er såpass lav.

5.2.5 Etterstilte possessiv

I figur 9 ser vi deltakernes produksjon av etterstilt *min/din*, *mi/di* og *mitt/ditt* til hankjønns-, hunkjønns- og intetkjønnsst substantiv.

Figur 9: Graf for etterstilte possessiv.

I likhet med det bestemte hunkjønnsuffikset er bruken av *mi/di* etter tradisjonelle hunkjønnsord stabilt høy. Det samme gjelder andelen *min/din* og *mitt/ditt* etter hankjønns- og intetkjønnsord. At Kristiansand har et litt lavere tall, skyldes i hovedsak to deltakere som nesten utelukkende bruker hankjønnsforma *min* også etter hunkjønnsord, sammen med det bestemte hankjønnsuffikset *-en*. Begge steder er det en klar sammenheng mellom suffikset og possessivet i fraser med etterstilt possessiv: enten er begge morfemene hun-

kjønn (f.eks. *døra mi*), eller så er begge hankjønn (f.eks. *døren min*). Det er ingen eksempler på at kjønnene blandes innad i frasen (**døren mi, *døra min*). Dette er i samsvar med hypotesene og tidligere forskning (Rodina og Westergaard 2021). Vi anså det som mulig at rekkefølgen på de to delene av possessivøvelsen (om de produserte foranstilte eller etterstilte possessiv først) kunne ha innvirkning på resultatene, på den måten at bruk av etterstilt *mi* i første del av øvelsen kunne prime bruk av foranstilt *mi* i andre del av øvelsen. Derfor balanserte vi øvelsen slik at halvparten av deltakerne gjorde den foranstilte delen først og den andre halvparten den etterstilte (se diskusjon i del 4.3). Når vi ser på resultatene, er det imidlertid ingenting som tyder på at rekkefølgen har hatt noen betydning.

5.2.6 Anaforiske pronomen

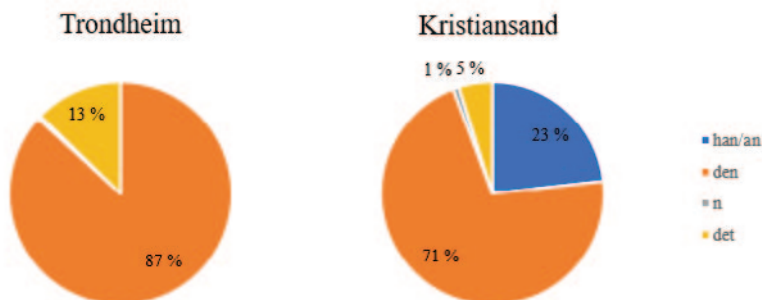
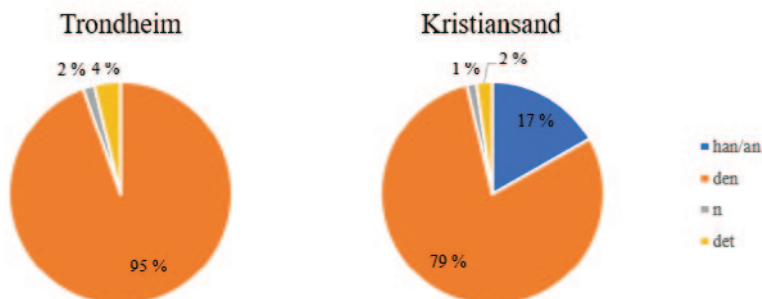
Som nevnt i 4.4 er det mange faktorer som påvirker pronomenproduksjonen, og det er mange sider og tendenser ved pronomendataene som kunne vært undersøkt og trukket fram. Grunna omfanget av denne artikkelen gir vi her en oversikt over de viktigste trendene. Vi har delt inn resultatene etter substantivenes tradisjonelle kjønn og viser altså hvilke pronomen deltakerne bruker til å referere til tradisjonelle hankjønns-, hunkjønns- og intetkjønnsstativ.

Hankjønns- og hunkjønnsordene deler vi videre inn i kategoriene menneskelig, animat (ikke-menneskelig) og inanimat. De to første kategoriene er representert ved ett ord for hvert kjønn per kategori – *prins, prinsesse, hest* og *ku*. For de menneskelige referentene brukes hovedsakelig *han/an* for prins og *hun/hu/ho* for prinsesse begge steder. I Kristiansand (hhv. 93 % og 95 %) gjelder dette i enda større grad enn i Trondheim (hhv. 83 % og 86 %). Begge steder består de gjenstående prosentene nesten utelukkende av *den*.

Når det gjelder de animate (ikke-menneskelige) hankjønns- og hunkjønnsordene, spriker svarene noe mer. I Trondheim brukes hovedsakelig *den* for både *hest* og *ku*, mens ungdommene i Kristiansand også bruker *han/an* både for *hest* (23 %) og *ku* (18 %). Det er også noen forekomster (5 %) av *hun/hu/ho* for *ku* i Kristiansand.

I figur 10 ser vi hvilke pronomen som brukes for å referere til inanimate hun- og hankjønnsord i de to gruppene.

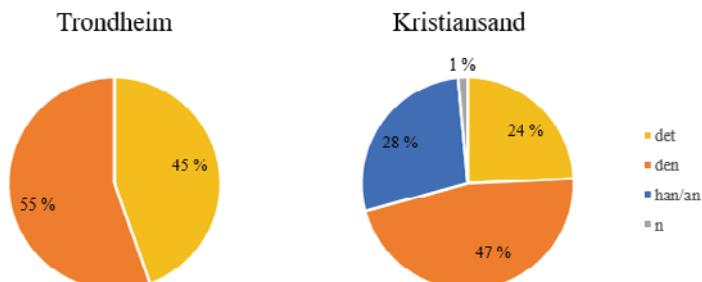
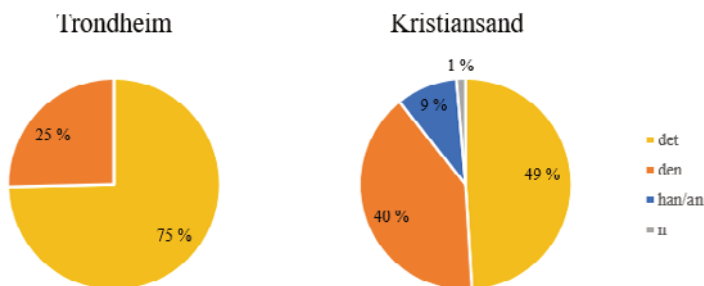

Hankjønn (inanimat)**Hunkjønn (inanimat)**

Figur 10: Pronominell referanse til inanimatte han- og hunkjønnsord i Trondheim og Kristiansand.

Vi ser at *den* er det mest brukte pronomenet for å referere til inanimatte hun- og hankjønnsord både i Trondheim og Kristiansand. I Kristiansand ser vi dessuten relativt utstrakt bruk av *han/an* for hankjønnsord, men denne er nesten like stor for hunkjønnsord, noe som tyder på at dette pronomenet ikke (nødvendigvis) indikerer hankjønn i Kristiansand. Vi ser også at begge gruppene har noen forekomster av *det*.

Oppsummert for hankjønns- og hunkjønnsord ser det altså ut til at det er lite bruk av pronomenet med maskulint eller feminint genus for å referere til disse. Vi kunne tenke oss at det var en sammenheng mellom bruken av hunkjønns-

Intetkjønn (animat)**Intetkjønn (inanimat)**

Figur 11: Pronominell referanse til animate og inanimate intetkjønnsord i Trondheim og Kristiansand.

pronomen for å referere til inanimate hunkjønnsord og bruken av andre hunkjønnsformer som *ei* og *mi*, men som vi ser av grafene over, er det ingen som bruker feminint pronomen om inanimate ord, uavhengig av om de bruker feminin artikkel til de samme ordene (under 20 % av de tradisjonelt feminine substantivene får hunkjønnsartikkel (*ei*) i pronomenøvelsen).²⁶

26. Som nevnt i 4.4, kan det ha ei betydning hvorvidt pronomenet står før eller etter verbet i setninga, men dette er også vanskelig å undersøke i disse to gruppene fordi vi har veldig få datapunkter med postverbalt pronomen. I kristiansandsgruppa er 23 % av pronomenene postverbale og i trondheimsgruppa under 5 %. Disse datapunktene kommer dessuten bare fra hhv. seks og fire deltakere. Dette er derfor noe vi vil utforske med utgangspunkt i

Til slutt ser vi på intetkjønnsordene. Som nevnt i 4.4 var nøytrumsordene først inkludert som fyllord, men da piloteringa viste overraskende mye variasjon i pronomenbruken til intetkjønnsordene, utvikla vi en hypotese om at animathet kunne ha større betydning enn først antatt, og vi inkluderte flere intetkjønnsord i øvelsen. Grafene over viser hvilke pronomen som brukes for å referere til animate og inanimate intetkjønnsord i de to gruppene (de animate intetkjønnsordene er *troll*, *marsvin* og *ekorn*).

For hankjønns- og hunkjønnsordene (Figur 10) hadde hver animathetskategori ett pronomen som var absolutt mest brukt: *han/an* for menneskelige hankjønnsord, *hun/ho/hu* for menneskelige hunkjønnsord og *den* for animate (ikke-menneskelige) og inanimate ord av begge kjønn. For nøytrumsord, derimot, er fordelinga annerledes. Både *det* og *den* brukes mye for både animate og inanimate ord. I Kristiansand ser vi, som for maskuline og feminine ikke-menneskelige ord, også bruk av *han/an*. Begge steder brukes *det* mer om inanimate enn om animate nøytrumsord, og i Kristiansand er bruken av *han/an* betydelig høyere for de animate enn for de inanimate ordene. Dette er tendenser som ikke har vært beskrevet tidligere, og som vi vil undersøke videre i andre deltakergrupper.

5.3 Diskusjon

I forrige avsnitt presenterte vi resultatene fra 18-19-åringer i Trondheim og Kristiansand. Til sammen gir dataene en god oversikt over bruken av grammatisk kjønn på disse stedene, og resultatene viser at det er liten forskjell mellom de to byene. Både i Trondheim og i Kristiansand finner vi en forskjell mellom prenominal element og postnominale element; hunkjønnsformene er nesten ikke brukt for ubestemte artikler og foranstilte possessiver, men blir beholdt for det bestemte suffikset og postnominale possessiver. Med andre ord finner vi mønsteret i (7).

- (7)   *en krone – krona*
           min krone – krona mi

Dette mønsteret har blitt beskrevet for Oslo (Lødrup 2011), Tromsø (Rodina og Westergaard 2015, 2021) og Trondheim (Busterud, Lohndal, Rodina og Westergaard 2019) tidligere, men ikke for Kristiansand. Vår data replikerer altså

---

deltakergruppene der vi har lyktes med å elisitere flere postverbale pronomen (ikke presentert i denne artikkelen).

tidligere funn, og legger til data fra et sted som ikke er blitt undersøkt før. Sammenhengen mellom artikler og possessiv har tidligere blitt funnet i Tromsø (Rodina og Westergaard 2021), og våre funn indiker at dette er et generelt mønster i norsk.

Forskjellen mellom prenominal og postnominal element har blitt analysert som en forskjell mellom grammatisk kjønn og bøyingsklasse (Rodina og Westergaard 2015, 2021, Busterud, Lohndal, Rodina og Westergaard 2019). Ut fra Hocketts definisjon av grammatisk kjønn (se del 2) vises kjønn bare på frittstående element, som vil si ubestemte artikler og foranstilte possessiv på norsk. Med utgangspunkt i denne definisjonen kan vi si at hunkjønn forsvinner fra en dialekt når hunkjønnformen av disse morfemene blir borte, slik som vi ser i dataene presentert over. Samtidig blir hunkjønn beholdt som en bøyingsklasse, som uttrykkes i det bestemte suffikset *-a*.²⁷ I første omgang kan det virke overraskende at hunkjønnformene *mi/di* også blir beholdt som etterstilte possessiv. Svenonius (2017) foreslår at dette kan analyseres som et resultat av en morfologisk regel, der etterstilt *mi/di* ikke forstås som bøyde etter grammatisk hunkjønn, men heller som allofoner av *min/din* som forekommer i visse, fonologisk definerte kontekster (etter *-a*, eller tilsvarende form i andre dialekter). Våre data fra Trondheim og Kristiansand støtter en slik analyse: vi finner at etterstilt *mi/di* er beholdt like godt som *-a* suffikset, og bare etter *-a* suffikset (med andre ord, **boken mi* finnes ikke).

Grammatisk kjønn på anaforiske pronomen er det forska lite på, sammenligna med de andre grammatiske elementene. Resultatene fra Trondheim og Kristiansand viser at ungdommene her bare skiller mellom to kjønn i anaforiske pronomen. På begge stedene blir både hankjønn- og hunkjønnord overveiende referert til med *den* eller (*h*)*an* (sistnevnte spesielt i Kristiansand). Menneskelige referenter blir referert til med *han* (for mannlige referenter) og *ho/hun* (for kvinnelige referenter). Disse pronomenene er med andre ord semantisk definert, på samme måte som Nesse (2005, 2008) beskriver for bodødialekten (men i motsetning til Josefssons (2006) resultat for svensk). Nesse peker imidlertid på at hennes informanter fortsatt bruker den ubestemte artikkelen *ei*, mens våre

27. Eldre norsk grammatikktradisjon betrakter postnominal element som like mye uttrykk for genus som prenominal element (jf. Faarlund, Lie og Vannebo 1997). Med andre ord følger de ikke Hocketts definisjon av grammatisk kjønn. Om man følger tradisjonen, vil resultatene våre få ei anna tolkning der det kan hevdes at hunkjønn lever i beste velgående, men bare i postnominal posisjon. Vi går ikke noe videre inn på konsekvensene av en slik analyse, ei heller ei sammenlikning av en slik analyse opp mot analysen som er valgt i denne artikkelen.

deltakere fra Trondheim og Kristiansand nesten ikke bruker *ei*. Det trengs derfor mer data for å utforske om eventuelle sammenhenger mellom bruk av *ei* og bruk av *ho/hun* som anaforisk pronomen. Resultatene fra pronomenøvelsen inneholder også et nytt, overraskende funn som ikke har blitt beskrevet før: mange intetkjønnsord blir referert til med *den* og (*h*)*an*. Dette gjelder spesielt, men ikke bare, animate intetkjønnsord. En lignende tendens har blitt beskrevet for nederlandsk og flamsk (Audring 2006, De Vos, De Sutter og De Vogelaer 2021, De Vogelaer og De Sutter 2011), og det er mulig at dette er en pågående trend i norsk. Mer data fra de andre stedene og aldersgruppene er nødvendig for å kunne konkludere noe om *ei* mulig endring.

I del 3 presenterte vi morfologihypotesen, prosjektets hypotese om at tap av hunkjønn ikke skjer i like stor grad i dialekter som har mer kompleks kjønns-morfologi. I tillegg beskrev vi *ei* forventning om at den pågående endringa skjer i et samspill mellom morfologiske og sosiolingvistiske faktorer, slik at vi forventer at hunkjønn er bevart best på små steder med kompleks morfologi, mens det forsvinner lettest på store steder med ikke-kompleks morfologi. Både Kristiansand og Trondheim er store steder, med en sammenlignbar rolle som regionssenter, og begge har ikke-kompleks morfologi. Det er derfor ikke overraskende at resultatene fra stedene er veldig like, og at hunkjønn nesten er fullstendig tapt blant 18-19-åringene på begge steder. Disse resultatene er innfor hypotesen. Samtidig utgjør ikke dataene som er presentert her, nok støtte til hypotesen: det vil også være nødvendig å se på resultatene fra mindre steder (som Lyngdal) og steder med mer kompleks kjønns-morfologi (som Eigersund). Som beskrevet i denne artikkelen, er det akkurat dette GenVAC-prosjektet undersøker. Disse framtidige dataene vil kunne vise i hvilken grad tapet av hunkjønn har spredt seg i norske dialekter og forskjellige aldersgrupper, og hvordan morfologiske og sosiolingvistiske faktorer påvirker tapet eller overlevelsen av hunkjønn.

6. Konklusjon

I denne artikkelen har vi presentert et rammeverk for å undersøke bortfall av grammatisk genus eksperimentelt. Vi har forklart og begrunna utvalget av aktuelle steder for å undersøke bortfallet av især grammatisk hunkjønn, med vekt på en konkret hypotese som vi har kalt morfologihypotesen. I tillegg til å forklare metodologien og elisiteringstestene som benyttes i prosjektet, har vi rapportert resultater fra 18-19-åringene på to ulike steder: Trondheim og Kristiansand. På begge stedene finner vi at tapet av hunkjønn er tilnærma gjen-

nomført på prenominal element. Artikkelen viser at de utviklede metodene fungerer godt etter formålet, og at de gir svært mye nyttige data om bruken av grammatisk kjønn på ei rekke ulike kategorier. Metodene samt selve testmaterialet er åpent tilgjengelig (Lohndal, van Baal, Eik & Solbakken 2023). Dette gjør det mulig for andre forskere å både replisere våre studier og undersøke andre dialekter som ikke dekkes av GenVAC-prosjektet.

Referanser

- Anderssen, Merete og Marit Westergaard. 2010. Frequency and economy in the acquisition of variable word order. *Lingua* 120(11), 2569–2588.
- Audring, Jenny. 2006. Pronominal gender in spoken Dutch. *Journal of Germanic Linguistics* 18, 85–116.
- van Baal, Yvonne. 2020. *Compositional Definiteness in American Heritage Norwegian*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Berntsen, Mandius og Amund B. Larsen. 1925. *Stavanger bymål*. Oslo: By-målslaget i kommisjon hos Aschehoug.
- Bugge, Edit og Randi Neteland. 2022. Simplification in 43 varieties of urban Norwegian. *Journal of Historical Sociolinguistics* 8, 89–112.
- Busterud, Guro og Terje Lohndal. 2022. Grammatisk hokjønn i trønderisk barnespråk: Ein korpusstudie. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 40, 129–156.
- Busterud, Guro, Terje Lohndal, Yulia Rodina og Marit Westergaard. 2019. The loss of feminine gender in Norwegian: a dialect comparison. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 22, 141–167.
- Busterud, Guro, Terje Lohndal, Yulia Rodina og Marit Westergaard. 2020. Hvor mange genus er det i Trondheims-dialekten? *Maal og Minne* 2, 1–36.
- Chambers, J. K., & Trudgill, P. 1980. *Dialectology*. Cambridge University Press.
- Conzett, Philipp, Åse Mette Johansen og Hilde Sollid. 2011. Genus og substantivbøying i nordnorske språkkontaktområder. *Nordand* 1, 35–72.
- Corbett, Greville G. 1991. *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Östen. 2000. Elementary gender distinctions. B. Unterbeck, M. Rissanen, T. Nevalainen og M. Saari (red.): *Gender in grammar and cognition II: Manifestations of gender*, Berlin: Mouton de Gruyter, 577–593.
- Dalen, Arnold. 1978. *Trondheimsmålet*. Trondheim: Nidaros Mållag.
- De Vogelaer, Gunther og Gert De Sutter. 2011. The geography of gender change. Pronominal and adnominal gender in Flemish dialects of Dutch. *Language Sciences* 33, 192–205.

- De Vos, Lien, Gert De Sutter og Gunther De Vogelaer. 2021. Weighing Psycholinguistic and Social Factors for Semantic Agreement in Dutch Pronouns. *Journal of Germanic Linguistics* 33(1), 30–66.
- Elstad, Kåre. 1976. Litt om nordlandsdialektene. L. B. Lillegaard (red.): *Bygd og by i Norge: Nordland*, Oslo: Gyldendal, 393–410.
- Enger, Hans-Olav. 2004. On the relation between gender and declension: A diachronic perspective from Norwegian. *Studies in Language* 28, 51–82.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gabrielsen, Finn. 1984. *Eg eller je?: Ei sosiolingvistisk gransking av yngre mål i Stavanger*. Oslo: Novus.
- Gundersen, Frants, Rasmus Bøgh Holmen og Wiljar Hansen. 2019. *Inndeling i BA-regioner 2020*. TØI Rapport 1713/2019. Transportøkonomisk institutt. Stiftelsen Norsk senter for samferdselsforskning.
- Haugen, Einar. 1976. *The Scandinavian Languages: An introduction to their history*. London: Faber.
- Heggstad, Leiv. 1932. *Vossemålet*. Molde: Molde Prenteverk.
- Hockett, Charles F. 1958. *A course in modern linguistics*. New York: MacMillan.
- Hognestad, Jan K. 2019. Språk i småbyen - varietet og variasjon. *Maal og minne* 1, 1–29.
- Hårstad, Stian. 2010. *Unge språkbrukere i gammel by: en sosiolingvistisk studie av ungdoms talemål i Trondheim*. Doktorgradsavhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Hårstad, Stian og Toril Opsahl. 2021. «E' hel ei – e' halv ei» - om realiseringa av ubestemt hokjønnsartikkel i Oslo. *Maal og Minne* 2021, 2, 167–195.
- Johannessen, June Thea. 2020. Talemålsendringer i Stavanger i dag. En sosiolingvistisk undersøkelse av yngre talere av stavangersk. Masteroppgave, Universitetet i Stavanger.
- Johnsen, Arnulf. 1942. *Kristiansands bymål*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Josefsson, Gunlög. 2006. Semantic and grammatical genders in Swedish – independent but interacting dimensions. *Lingua* 116, 1346–1368.
- Kvinlaug, Anders Magnus. 2011. Genustilordning i kristiansandsdialekten. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Labov, William. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Lidsheim, Eirik. 2022. Problemene ved elisitering av trykklette personlige pronomen. Bacheloroppgave, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Lohndal, Terje, Yvonne van Baal, Ragnhild Eik og Hedda Solbakken. 2023. Replication Data for Grammatical Gender in Norwegian Dialects: Variation, Acquisition and Change (GenVAC). <https://doi.org/10.18710/TKNNRQ>, Dataverse NO, V1.
- Lohndal, Terje, og Marit Westergaard. 2016. Grammatical Gender in American Norwegian Heritage Language: Stability or attrition? *Frontiers in Psychology* 7, 344. DOI: 10.3389/fpsyg.2016.00344.
- Lohndal, Terje, og Marit Westergaard. 2021. Grammatical Gender: Acquisition, Attrition, and Change. *Journal of Germanic Linguistics* 33, 95–121.
- Lundquist, Björn, Rachel Klassen og Marit Westergaard. 2022. Dynamikken i en språkendringsprosess: Bortfall av hunkjønnsformer i norsk. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 40, 27–56.
- Lundquist, Björn og Øystein A. Vangsnes. 2018. Language separation in bidialectal speakers: Evidence from eye-tracking. *Frontiers in Psychology* 9: 1394.
- Lundquist, Björn, Yulia Rodina, Irina A. Sekerina og Marit Westergaard. 2016. Gender change in Norwegian dialects: comprehension is affected before production. *Linguis. Vanguard* 2, 1–15. doi: 10.1515/lingvan-2016-0026
- Lødrup, Helge. 2011. Hvor mange genus er det i Oslo-dialekten? *Maal og Minne* 2, 120–136.
- Nesse, Agnete. 2002. *Språkkontakt mellom norsk og tysk i hansatidens Bergen*. Oslo: Novus.
- Nesse, Agnete. 2005. Boken – han og kua – den. Om endringer i norske genussystem. *Maal og Minne* 2, 136–146.
- Nesse, Agnete. 2008. *Bydialekt, riksmål og identitet – sett fra Bodø*. Oslo: Novus.
- Neteland, Randi og Edit Bugge. 2015. Språkendringer de siste to hundreåra i byer og på industristeder. Helge Sandøy (red.), *Talemål etter 1800*, Oslo: Novus, 301–333.
- Omdal, Helge. 1967. Noen karakteristiske trekk ved det høgere talemålet i Stavanger – jamført med folkemålet. *Maal og Minne*, 79–100.
- Rodina, Yulia og Marit Westergaard. 2013. The acquisition of gender and declension class in a non-transparent system: Monolinguals and bilinguals. *Studia Linguistica* 67, 47–67.

- Rodina, Yulia og Marit Westergaard. 2015. Grammatical gender in Norwegian: Language acquisition and language change. *Journal of Germanic Linguistics* 27-2, 145–187.
- Rodina, Yulia og Marit Westergaard. 2017. Grammatical gender in bilingual Norwegian-Russian acquisition: The role of input and transparency. *Bilingualism: Language and Cognition* 20, 197–214.
- Rodina, Yulia og Marit Westergaard. 2021. Grammatical gender and declension class in language change: A study of the loss of feminine gender in Norwegian. *Journal of Germanic Linguistics* 33(3), 235–263.
- Rødvand, Linn Iren Sjønes. 2017. Empirical investigations of grammatical gender in American Heritage Norwegian. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Røyneland, Unn. 2009. Dialects in Norway: catching up with the rest of Europe? *International Journal of the Sociology of Language* 196/197, 7–31.
- Røyneland, Unn og Brit Mæhlum. 2012. *Det norske dialektlandskapet*. Cappelen: Damm.
- Sandve, Øystein. 2022. Er oljen den nye oljå? Ei undersøkning av grammatisk hokjønn i Stavanger. Masteroppgave, Universitetet i Bergen.
- Sandøy, Helge. 1987. *Norsk dialektkunnskap*. Oslo: Novus.
- Sandøy, Helge. 1998. The diffusion of a new morphology in Norwegian dialects. *Folia Linguistica* 32, 83–100.
- Sandøy, Helge. 2000. Utviklingslinjer i moderne norske dialekter. *Folkemålsstudier* 39. *Medelanden från Foreningen för nordisk filologi*, 345–384.
- Skjekkeland, Martin. 1997. *Dei norske dialektane*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Statistisk sentralbyrå. 2019. Befolkning. 07459: Alders- og kjønnsfordeling i kommuner, fylker og hele landets befolkning (K) 1986–2022. <https://www.ssb.no/statbank/table/07459/>
- Statistisk sentralbyrå. 2020. Hvor mye pendling er det mellom kommuner? <https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/artikler-og-publikasjoner/hvor-mye-pendling-er-det-mellom-kommuner>. Publisert 7. mai 2020.
- Svenonius, Peter. 2017. Declension class and the Norwegian definite suffix. V. Gribanova and S. S. Shih (red.): *The morphosyntax-phonology connection: Locality and directionality at the interface*, Oxford: Oxford University Press, 325–359.
- Tældeman, Johan. 2005. The influence of urban centres on the spatial diffusion of dialect phenomena. P. Auer, F. Hinsken og P. Kerswill (red.): *Dialect change: Convergence and divergence in European Languages*, Cambridge: Cambridge University Press, 263–284.

- Trudgill, Peter. 1974. Linguistic change and diffusion: Description and explanation in sociolinguistic geography. *Language in Society* 1, 179–195.
- Trudgill, Peter. 1983. *On dialect: Social and geographical perspectives*. Oxford: Blackwell.
- Trudgill, Peter. 2009. Sociolinguistic typology and complexification. G. Sampson, D. Gil og P. Trudgill (red.): *Language Complexity as an Evolving Variable*, Oxford: Oxford University Press, 98–109.
- Vagstein, Anne. 2009. Hvor mange genus har norsk? En diskusjon av genusinndelingskriterier. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Vandekerckhove, Reinhild. 2009. Urban and rural language. P. Auer og J. E. Smith (red.): *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation*, Berlin: Mouton de Gruyter, 315–332.
- Vikør, Lars S. 1999. Austlandsmål i endring. T. Kleiva, I. Donali, T. Nessel og H. Øygarden (red.): *Austlandsmål i endring. Dialektar, nynorsk og språkhaldningar på indre Austlandet*, Oslo: Det Norske Samlaget, s. 13–48.
- Westergaard, Marit og Yulia Rodina. 2016. Hvor mange genus er det i Tromsø-dialekten? *Maal og Minne* 2, 159–189.
- Aasen, Ivar. [1848]1996. *Det norske Folkesprogs Grammatik*. Volda: Høgskulen i Volda.

Yvonne van Baal
Postdoktor i lingvistikk
Institutt for språk og litteratur
Norges teknisk-naturvitenskapelige
universitet (NTNU)
7491 Trondheim
yvonne.van.baal@ntnu.no

Ragnhild Eik
Førsteamanuensis i nordisk språkvitenskap
Institutt for språk og litteratur
Norges teknisk-naturvitenskapelige
universitet (NTNU)
7491 Trondheim
ragnhild.eik@ntnu.no

Hedda Solbakken
Stipendiat i lingvistikk
Institutt for språk og litteratur
Norges teknisk-naturvitenskapelige
universitet (NTNU)
7491 Trondheim
hedda.solbakken@ntnu.no

Terje Lohndal
Professor i engelsk lingvistikk
Institutt for språk og litteratur
Norges teknisk-naturvitenskapelige
universitet (NTNU)
7491 Trondheim

Professor II i lingvistikk
AcqVA Aurora-senteret
UiT Norges arktiske universitet
9037 Tromsø
terje.lohndal@ntnu.no

“Torstein Bae nå spiller sitt adverbial én frem”

– en analyse av karakteristiske trekk i talespråket til NRKs sjakkeksperter og -kommentator

Elin Gunleifsen

Institutt for nordisk og mediefag, Universitetet i Agder

Artikkelen presenterer en analyse av karakteristiske trekk i talespråket til NRKs sjakkeksperter og -kommentator Torstein Bae. Materialet er offentlig tilgjengelig på NRKTV, og de aktuelle eksemplene er trukket fra alle de 15 partiene i hurtig-sjakk-VM 2019. De karakteristiske trekkene er kategorisert i fire variabler: plassering av adverbial på a i midtfeltet, plassering av adverbial før finitt verbal (brudd på V2-regelen), forklarende innskutte ledd (ofte i ekstraposisjon) og refleksive possessive determinativer. Eksemplene drøftes opp mot prinsipper som leddrekkefølgen i norsk bestemmes av; informasjonsstruktur, syntaktisk funksjon og vektprinsippet. Videre drøftes bruk av vektprinsippet opp mot relevans-teorien til Sperber og Wilson (1986/1995) som kan plasseres innen nyere kognitiv pragmatikk.

Nøkkelord: Torstein Bae, sjakk, informasjonsstruktur, syntaktisk funksjon, vektprinsippet, kognitiv pragmatikk, relevans-teori

1. Innledning

I sin begrunnelse for tildelingen av Riksmålsforbundets mediepris til Torstein Bae for 2020 sier jurileder Camilla Eikeland at “Med eit levande og entusiastisk språk har Torstein Bae kommentert direkte sende sjakkparti i time etter time, utan nokon gong å la seg vippe av pinnen. Formidlingsevna hans er utvilsamt

ei viktig årsak til begeistringa for sjakk som har breitt seg over heile landet”.¹ Twittermeldinger og andre innsendte bidrag til sendingene vitner også om stor entusiasme for sjakken, for spillet til vår verdensener, Magnus Carlsen, og for kommenteringen. Interessen for sjakk har trolig økt takket være den påvirkningsfunksjonen Torstein Bae har som NRKs sjakkeksperter og -kommentator.

I en årrekke har jeg som språkforsker fulgt med på språkbruken til kommentatoren der han har tatt oss gjennom ulike sjakksendinger på NRK; langsjakk, hurtigsjakk og lynsjakk. Jeg har undersøkt hvilke lingvistiske ferdigheter eller trekk som gjør kommenteringen så god, og i denne artikkelen presenteres en analyse av utvalgte karakteristiske trekk ved talespråket til Torstein Bae. Talespråket som brukes i kommenteringen, er østnorsk. Grenseoppgangene mellom skrift og tale er ikke alltid like tydelige, og noen registre innen talespråk, slik som kommenteringen som undersøkes i denne artikkelen, kan ha skriftspråklige preg (jf. Nygård, 2016, s. 5). Stilistisk er det et forholdsvis formelt språk som benyttes i kommenteringen. De syntaktiske trekkene i talespråket til informanten blir dermed sett opp mot regler som gjelder for norsk skriftspråk.

De karakteristiske trekkene som artikkelen tar for seg, er: plassering av adverbial på a i midtfeltet, plassering av adverbial før finitt verbal (brudd på V2-regelen), forklarende innskutte ledd (ofte i ekstraposisjon) og bruk av refleksive possessive determinativer. Realiseringen av disse variablene viser et karakteristisk mønster og de vil bli analysert med utgangspunkt i de tre faktorene som en regner med at påvirker leddrekkefølgen i norsk, nemlig: 1) informasjonsstruktur, 2) syntaktisk funksjon og 3) vektprinsippet (jf. Faarlund, Lie, Vannebo, 1997, s. 855). Videre blir vektprinsippet som er sentralt i realiseringen av eksempelsetningene, sett opp mot forhold innen relevansteorien til Sperber og Wilson (1986/1995).

2. Materiale og metode

Materialet som artikkelen bygger på, er hentet fra NRKTV hvor de aktuelle sjakksendingene er tilgjengelige for allmennheten. Verdensmesterskapet i både hurtigsjakk og lynsjakk ble i 2019 avholdt i Moskva. NRKs programleder var Ole Rolfsrud. Spillerne konkurrerte først tre dager i hurtigsjakk, med 5 partier hver dag, totalt 15 partier (mot 13 partier fra 2021) før de konkurrerte to dager

---

1. Riksmålsforbundet (19.06.2020), hentet 29.9.2021 fra <https://www.riksmalsforbundet.no/riksmalspriser-og-ny-sprakgledepris/>

i lynsjakk, 21 partier. Artikkelen bygger på materiale hentet fra alle de 15 partiene med hurtigsjakk som ble spilt 26.–28.12.2019. I hurtigsjakk får spillerne pr. parti 15 minutter og 10 sekunder i tillegg per trekk. Lengden på partiene avhenger dermed av hvor mange trekk partiet totalt bestod av, men vil ofte ligge rundt 40 minutter.² Den totale spilletiden på alle partiene, og dermed også den tiden som kommenteres i materialet, er om lag 8 ½ time.

Sendingene er lange og mange mennesker snakker i studio mellom partiene, men det er kun språkbruken til kommentator Torstein Bae som analyseres i artikkelen. Videre er eksemplene hentet fra den direkte og monologiske kommenteringen av selve partiene som Magnus Carlsen spiller. Det som blir sagt under intervjuer med spillerne, spørsmål som blir stilt til kommentatoren og til forskjellige ansatte og gjester i studio, er ikke tatt med som materiale, da det faller utenfor emnet for denne artikkelen. I sendingene kommenteres i noen grad også andre norske sjakkspillere som Aryan Tari og Johan Sebastian Christiansen og deres partier, men denne artikkelen viser bare eksempler på språkbruken slik den kommer til uttrykk i direkte kommentering av Magnus Carlsens partier. Dette er oftest uttrykk for spontan tale, som er en direkte kommunikasjon med seerne. Av og til er det, selv i hurtigsjakk, litt tid mellom trekkene, slik at kommentatoren kan vurdere hva som kan komme til å bli det neste trekket. I slike situasjoner blir nødvendigvis språkbruken mer hypotetisk og verbbruken annerledes. Dette gjelder også oppsummeringene hvor vi finner indirekte tale og andre og mer sammensatte verbformer. Dette er også interessant, men faller utenfor emnet for denne artikkelen.

Den metodiske tilnærmingen innebærer gjentatte gjennomlyttinger av de 15 sjakkpartiene. Aktuelle uttrykk har blitt transkribert og deretter systematisert i grammatiske underkategorier, før de her analyseres. Totalt er 104 ytringer medregnet i materialet for denne artikkelen, men det betyr ikke at man ikke ved tilsvarende gjennomlyttinger kan finne flere og andre interessante konstruksjoner å analysere. Det betyr bare at grensen for antall og typer av eksempler ble satt her. Siden alle eksemplene er hentet fra verdensmesterskapet i hurtigsjakk 2019, gjentas ikke årstallet videre, og det markeres heller ikke gjennomgående i artikkelen. Når det vises til eksempler videre i teksten, er følgende oppsett og forkortelser valgt: VM: verdensmesterskap, h: hurtigsjakk, p: parti.

---

2. Parti 1–5 spilles 26.12.2019 på disse tidspunktene i sendingene; 25–51 minutter, 1:56–2:33, 3:31–4:19, 4:48–5:22 og 6:10–6:47. Parti 6–10 spilles 27.12.2019 og finner sted på disse tidspunktene: ca. 20 minutter – 1:04, 1:53–2:34, 3:19–3:52, 4:40–5:21 og 6:05–6:27 i sendingen. Parti 11–15 spilles 28.12.2019 og finnes på disse tidspunktene 18 minutter – 55, 1:47–2:35, 3:07–3:34, 4:31–4:52 og 6:04–6:12.

Tall som er markert etter VMhp, er nummeret på partiet som eksempelet er hentet fra, jf. lista under. MC er Magnus Carlsen. I parentes etter motstanderens navn er resultatet av sjakkpartiet ført opp. I resultatpresentasjonen vil også nøyaktig tidspunkt for de konkrete eksemplene være ført opp, slik:

(VMhp12:2,33) Levon Aronian **nå** truer å spille dronningen ned og sier sjakk matt.

Dette betyr at eksempelet er å finne i parti 12 av hurtigsjakk-VM og to timer og 33 minutter ut i sendingen. Parti 1–5 spilles den første dagen, parti 6–10 den andre dagen og parti 11–15 den siste dagen. For hver sending starter tida nødvendigvis forfra, og om man vil finne fram til eksempelet, må man se nøye på hele oppføringen. (Detaljer om tid for de ulike partiene finnes ellers i note 2.) På denne måten skal det være mulig for interesserte å høre sendingene og finne eksemplene det refereres til i artikkelen. Slik skal innhenting av materialet være utført på en etterprøvbar måte. I lista under er Magnus Carlsens partier og motstander ført opp. Alle disse partiene er kommentert av Torstein Bae, og de utgjør materialet i artikkelen.

- VMhp1: MC hvit mot Azamat Utegaliyev fra Kasakhstan (seier til MC)
- VMhp2: MC svart mot Hrant Melkumyan fra Armenia (remis)
- VMhp3: MC hvit mot Boris Savtsjenko fra Russland (seier til MC)
- VMhp4: MC svart mot Rauf Mamedov fra Aserbajdsjan (remis)
- VMhp5: MC hvit mot Aleksandr Sjimanov fra Russland (seier til MC)
- VMhp6: MC hvit mot Wang Hao fra Kina (remis)
- VMhp7: MC svart mot Aleksandr Rakhmanov fra Russland (remis)
- VMhp8: MC hvit mot Viktor Laznicka fra Tsjekkia (seier til MC)
- VMhp9: MC svart mot Aleksandr Zubov fra Ukraina (seier til MC)
- VMhp10: MC hvit mot Le Quang Liem fra Vietnam (seier til MC)
- VMhp11: MC svart mot Maxime Vachier-Lagrave fra Frankrike (remis)
- VMhp12: MC svart mot Levon Aronian fra Armenia (seier til MC)
- VMhp13: MC hvit mot Sjahhrijar Mamedjarov fra Aserbajdsjan (seier til MC)
- VMhp14: MC hvit mot Leinier Perez Dominguez fra USA (remis)
- VMhp15: MC svart mot Hikaru Nakamura fra USA (remis)

Prosjektet er meldt inn til Norsk Senter for Forskningsdata (NSD³), som vurderer emnet til å være i allmennhetens interesse og dataene er offentlig tilgjeng-

---

3. Nå kalt *Sikt* – kunnskapssektorens tjenesteleverandør.

gelige. Informanten Torstein Bae er informert skriftlig og har samtykket til at artikkelen skrives og publiseres, og han har lest gjennom artikkelen før trykking. Når utvalget i denne artikkelen begrenser seg til én eneste språkbruker, er det fordi nettopp denne kommentatoren har utmerket seg gjennom tydelig og klar språkbruk som har blitt lagt merke til og kommentert i media, jf. innledningen. Det har blitt trukket frem at kommentatoren ikke smykker seg med faguttrykk og gjør innholdet forståelig for folk flest, at han snakker uanstrengt også i høyt taletempo og når spenningen er på topp. Dette betyr ikke at det ikke finnes andre språklig gode kommentatorer innen andre sportsgreiner som det kunne vært aktuelt å undersøke, men det handler heller om å undersøke språkbruken til en person som evner å formidle kunnskap om en sport (sjakk), som mange ikke forstår, men som de likevel følger med på, antageligvis fordi det formidles på en interessant måte. Kommentatoren er selv sjakkspiller på høyt nivå, han er advokat, og NRKs sjakkekskert.

3. Tidligere forskning

I motsetning til den direkte talen som vi finner i kommenteringen i NRKs sjakk-sendinger, står den skriftlige språkbruken i avisenes sjakkspalter. Professor i russisk grammatikk, sjakkspiller og sjakkspaltist Atle Grønn har sett på hvordan verbbruken i slike avisspalter skifter etter hvorvidt kommenteringen gjelder faktisk spilte trekk eller kontrafaktiske trekk. Han har observert en bruk av presens som han undersøker: “en enkel presensform av typen “hvit vinner etter rocade” har en kontrafaktisk betydning og erstatter forventede former som ‘hvit ville ha vunnet etter rocade’” (Grønn, 2020, s. 159). Forfatteren finner altså en uvanlig bruk av presens som ikke er forenelig med historisk presens eller annen bruk av presens i fortid, men han sier at

anaforsk fortid er aktuelt når trekknummeret for det alternative trekket er det samme som det faktiske trekket (25.b6 og 25.f3!), mens kontrafaktisk presens brukes når trekknummeret skifter direkte fra det faktiske trekket til framtidige ikkerealiserede muligheter (28...e4 og 29.Lxe4 Lh3). (Grønn, 2020, s. 165.)

Videre kommenterer forfatteren at de omtalte tempusformene fra skriftlige sjakkspalter ikke nødvendigvis er noe en hører på direktesendte sjakksendinger (ibid.), og han har gått gjennom NRKs arkivsendinger fra lynsjakk-VM 2019 på jakt etter bruk av kontrafaktisk presens i kommenteringen, og her er det også Torstein Bae som er kommentator. Det forfatteren ser, er at språkbruken i de

direktekommenterte partiene skiller seg fra den språkbruken vi ser i oppsummeringene av partiene, som i sin tur kan sammenlignes med språket i sjakkspaltene. Grønn finner likevel at:

Den muntlige etteranalysen til Bae oppviser altså den forventede kontrafaktiske konstruksjonen som vi kjenner fra «skolegrammatikken», og ikke den særegne kontrafaktiske presensbruken vi finner i sjakkspaltene. Forklaringen kan være så enkel som at man i muntlig språk ikke kan støtte seg til de to karakteristiske konvensjonene for sjakkspaltene, nemlig eksplisitt markering av tidslinjen (trekknummerering) og et eksplisitt skille mellom faktiske og kontrafaktiske trekk (halvfet vs. vanlig skrift). (Grønn, 2020, s. 166.)

Underveis i partiet som kommenteres, vet ikke kommentatoren hvilke trekk som kommer, og bruker en del hypotetiske konstruksjoner for å vise hva som skjer hvis så eller slik skjer. Dermed kunne ikke Grønn identifisere den undersøkte kontrafaktiske presensbruken i talen til Bae i de direktekommenterte partiene eller i oppsummeringene, noe som kan sies å underbygge tanken om at “Sjakkspaltens presens synes å være et sjangerspesifikt, pragmatisk fenomen [...]” (Grønn, 2020, s. 169), som også ser ut til å koples til en kontekst der handlingen er avsluttet. Arbeidet til Grønn er også omtalt i det populærvitenskapelige tidsskriftet *Språkprat*.⁴

Også denne artikkelen tar for seg språkbruken som kommer fram i NRKs arkivmateriale fra VM-sendingene i 2019, jf. pkt. 2 over, men der Grønn undersøkte mulig muntlig bruk av et språktrekk som var kjent fra avisspaltene og i lynsjakkpartiene, er fokuset i denne artikkelen å analysere karakteristiske trekk som er observert og dokumentert i talen til Bae. Når fokuset videre ligger på den direkte kommenteringen av partiene, handler det også om forhold som kom fram i gjengivelsen av Grønns forskning, nemlig at det er andre språkformer i spill i indirekte tale, hva gjelder for eksempel tempus og til dels modusformer, og at målet i denne artikkelen er å vise hva som fungerer så godt kommunikativt i kommenteringen av partiene mens de pågår. Som resultatene i kapittel 4 vil vise, benytter kommentatoren seg av en del karakteristiske syntaktiske og morfo-syntaktiske trekk for å framheve budskapet best mulig.

Språkbruken som denne artikkelen bygger på, er muntlig, men, som vist i kapittel 2, er talen forholdsvis formell, siden det dreier seg om kommentering. Denne språkbruken er dermed forskjellig fra talemål i uformelle situasjoner og forskjellig fra talemål i samtaler. Denne studien tar ikke for seg fonologiske

---

4. Språkprat Atle Grønn Kontrafaktisk presens 17.9. 2021 (lastet ned 29.9.2021)

trekk ved talemål (som er vanlig i dialektologiske arbeider) og ser heller ikke på for eksempel diskursmarkører i samtaler (slik fokuset gjerne er i pragmatiske samtaleanalyser), men den undersøker karakteristiske syntaktiske og morfo-syntaktiske trekk ved talespråket med utgangspunkt i de faktorer som påvirker leddrekkefølgen i norsk, nevnt i kapittel 1.

Forskning på talemålssyntaktiske trekk i norsk har vært relativt vanlig fra sosiolingvistikkenes inntog på 1970-tallet med undersøkelser av oslomål i TAUS som noen av de første (se f.eks. Hanssen 1978). Særlige talemålssyntaktiske trekk som denne undersøkelsen tok opp, var for eksempel avbrutte setninger eller anakolutter som i ytringen *jeg kjenner han er veldig grei*, der objektet i første setning og subjektet i kommende setning er identisk og ett av dem slettes.

I antologien *Talemål etter 1800* tar Johannessen (2015) opp hvordan det har gått med ‘oslo-språket’ de siste to hundre årene og drøfter blant annet hvorvidt norsk blir likere dansk. Av syntaktiske endringer som trekkes fram, er bruk av den prepropriele artikkelen sentral (jf. 291ff.). Syntaktiske trekk i talespråk er også tema for ph.d. avhandlingen til Nygård (2013), som drøfter bruk av diskursellipser i spontan tale. Dette er også tema for Nygård (2016) som undersøker ellipser i talespråk. Forfatteren spør seg “om det finnes syntaktisk struktur i den lydløse delen av ellipsen, eller om strukturen er trunkert” (2016, s. 7), og viser gjennom en generativ teoretisk tilnærming hvordan den usynlige underliggende strukturen er til stede.⁵

I undersøkelsen av talespråket til Torstein Bae skal vi se at avbrudd, ellipser og andre forkortede syntaktiske konstruksjoner som hovedregel ikke finnes. Det er også derfor jeg har vurdert det dithen at et kart over skriftspråket, som feltskjemaet kan sies å være, passer godt på kommentator-språket til denne aktuelle informanten. I neste kapittel presenteres resultatene av undersøkelsen.

4. Resultatpresentasjon og -analyse

Terminologien i resultatpresentasjonen følger *Norsk referansegrammatikk*, da særlig kapittel 9 om leddstilling (Faarlund, Lie, Vannebo, 1997).⁶ De tre faktorene som påvirker setningsstrukturen, eller rekkefølgen av setningsledd i en setning, er 1) informasjonsstruktur, 2) syntaktisk funksjon og 3) vekt-

5. For alle som vil undersøke variasjonen i norsk eller nordisk dialektsyntaks er databasen ScanDiaSyn en unik mulighet og kilde til ny kunnskap (se Lindstad, Nøklestad, Johannessen og Vagnsnes 2009).

6. Når det gjelder feltskjema og hvilke ledd de ulike feltene rommer i skjemaene for hoved- og leddsetninger, forventes det kjent for leserne av tidsskriftet.

prinsippet (Faarlund, Lie, Vannebo, 1997, s. 855). Med informasjonsstruktur menes distribusjon av kjent og ny informasjon, ofte referert til som tema-remå. I norske utsagnssetninger vil kjent informasjon komme før ny. Med syntaktisk funksjon menes det naturligvis hvilket setningsledd vi har med å gjøre i setningen, og leddrekkefølgen er på grunn av historiske bortfall av kasus, stadig blitt fastere i norsk, slik at subjektet oftest kommer først, lengst til venstre i en setning, før objektet. Vektprinsippet kommer inn som en viktig faktor i plassering av ledd i setningen på den måten at lette ledd kan hoppe over tyngre ledd og dermed komme tidligere i setningen enn tunge ledd. For å forklare slike eksempler vil feltskjema bli benyttet. Skjemaet i *Norsk referansegrammatikk* er en litt modifisert utgave av Diderichsens skjema for dansk. Når feltskjema er et aktuelt analyseverktøy i denne artikkelen, er det fordi det kan illustrere hva som skjer med plassering av ledd på ulike plasser. Vi kan med andre ord se hva kommentatoren oppnår med flyttingene. Gjennom resultatpresentasjonen drøftes det hvilket eller hvilke av disse tre prinsippene som er aktive i realiseringen av eksempelsetningene. Videre består materialet av ytringer med følgende språklige variabler:

1. Plassering av adverbial på a i midtfeltet
  - (VMhp3:4,9) Da kunne han **etterpå** fyre på noe veldig med sin bonde.
  - (VMhp9:5,6) Finner **da** Zubov **nå med fem minutter igjen** det riktige trekket?
2. Plassering av adverbial sammen med annet ledd i forfeltet (brudd på V2-regelen)
  - (VMhp2:1,59) Magnus **nå** har et ørlite overtak.
  - (VMhp10:0,16) Så dette **også** er smart spilt.
3. Forklarende, innskutte ledd, ofte i ekstraposisjon
  - (VMhp13:3,22) Magnus, **ser vi**, har en hest som peker inn mot to av disse feltene i midten.
  - (VMhp9:5,13) Hvordan kan **han** unngå det, **Zubov**?
4. Refleksive possessive determinativer
  - (VMhp2:2,00) Han spiller bare **sin bonde** opp B6 til B5.
  - (VMhp3:4,15) Hvis han bare står og passer på den bonden med **kongen sin**, så er det vanskelig å komme videre.

Eksemplene som er oppgitt for hver av disse fire variablene, viser alle på sin måte hvordan informanten fremhever enkelte ledd framfor andre når han kommenterer. Ulike ledd blir fokuserte i setningene, og i presentasjonen og analysen som følger, vil de tre prinsippene informasjonsstruktur, syntaktisk funksjon og vektprinsippet være sentrale. Videre vil forskjellige grammatiske forhold ved

uttrykkene bli analysert under hver kategori. Særlig variabel 1 og 2 ses i sammenheng, siden ulik plassering av adverbial i midtfeltet i neste omgang vil kunne påvirke verbalets plassering. Dessuten vil adverbialets mange mulige plasseringer bli diskutert. Felles for alle de utvalgte uttrykkene er altså at de viser ulike måter å fokusere viktige ledd på i syntaksen. Gjennom analysen vil det ikke være aktuelt å snakke om avvik eller feil, selv om enkelte uttrykk for eksempel fører til brudd på V2-regelen. Presentasjonen er en syntaktisk beskrivelse av hva som blir uttrykt i kommenteringen. Etter presentasjonen av de ulike variablene og eksempler på ulike uttrykk, følger en samlet analyse av språkbruken.

4.1 Plassering av adverbial på a i midtfeltet: (VMhp3:4,9) *Da kunne han etterpå fyre på noe veldig med sin bonde*

Det første karakteristiske trekket som analyseres her, er plassering av adverbial i det som med terminologi fra setningsskjemaet kalles midtfeltet. Adverbial kan stå på alle plasser i setningsskjemaet, som i denne spørresetningen: “Kanskje finner vi *likevel* ut noe interessant om språkbruken til kommentatoren i *denne artikkelen*”. Når det er plasseringen av adverbialer i midtfeltet som vil ha fokus i denne artikkelen og ikke plassering av adverbialer i forfeltet eller slutfeltet, kommer det av at bruk av adverbialer som plasserer seg på a i midtfeltet i hovedsetninger hovedsakelig begrenser seg til setningsadverbialer, som utsier noe om meningsinnholdet i hele setningen: “Jeg kan *ikke* komme fordi jeg er bortreist”, der *ikke* benekter hele setningens innhold, og til frie adverbialer (jf. Faarlund, Lie, Vannebo, 1997, s. 773). Av frie adverbialer er det helst tidsadverbial og måtesadverbial som kan stå i midtfeltet (op.cit. 887). I materialet denne artikkelen bygger på, finnes det flere eksempler på bruk av frie adverbialer i midtfeltet. Et eksempel på slik (vanlig) bruk av adverbialer på a (måtesadverbial) finnes her i den adverbiale leddsetningen innledet med *hvordan*:

(VMhp9:5,21): Vi ser hvordan han **systematisk** jobber seg [...] nå er det hundre fordel.

I eksemplene 1–5 under ser vi at det adverbiale leddet *istedenfor* plasseres på a. I de tre første eksemplene ser vi at verballeddet *må + slå* og *må + slå ut* blir splittet av det adverbiale leddet *istedenfor* og slik blir konstruksjonstypen noe mer kompleks enn om man hadde innledet med det adverbiale leddet, slik: *istedenfor må han slå ut*. Samtidig blir det adverbiale leddet her plassert slik at

det kan få emfase. Kommentatoren søker etter å gi oss informasjon om hvilke av ulike alternativ som anvendes, og bruker adverbialer med tekstbindende funksjon på a.

- 1 (VMhp1:0,40) Derfor må han **istedenfor** slå med den andre bonden.
- 2 (VMhp2:1,58) Han velger **istedenfor** å slå ut der, Hrant Melkumjan.
- 3 (VMhp7:2,12) Problemet til Rakhmanov hvis han nå flytter ut løperen som han veldig gjerne ville gjort, da kommer **istedenfor** løperen ned, truer dronning unnskyld, truer dronningen, truer tårnet, lager en gaffel som man sier når man truer to ting på en gang.
- 4 (VMhp12:1,50) Han spiller **istedenfor** sin bonde en opp på kanten.
- 5 (VMhp14:4,44) Derfor spiller **istedenfor** Dominques bare løperen tilbake.

Det samme ser vi i eksempel 6, der *likevel* er plassert på a.

- 6 (VMhp14:4,41) Det er noe med **likevel** å velge en fornuftig, fornuftig strategi hvertfall, og en avveing av hvilken risiko er rimelig med tanke på at remis også er et bra resultat mot Leinier Perez Dominques.

Og eksempel 7 viser at informanten benytter frie adverbialer på a også i (nominale) leddsetninger, her måtesadverbialet *vanskelig*.

- 7 (VMhp9:5,19) Og så har han dette i bakhånd at Zubov **vanskelig** kan gå med på byttehandel dronning mot dronning. (Da vil den ekstra bonden avgjøre i bondesluttpillet.)

I eksemplene 8–12 ser vi hvordan informanten benytter frie tidsadverbialer i kommenteringen, og plasserer dem her på a₂. I eksempel 9 er subjektet *han* underforstått; *han spiller med en gang gambittspill*, og i eksempel 12 er det *maskinen* som er underforstått subjekt.

- 8 (VMhp3:4,9) Da kunne han **etterpå** fyre på noe veldig med sin bonde.
- 9 (VMhp3:3,32) Og så gjør Savtsjenko et litt uvanlig trekk der i trekk to, spiller **med en gang** gambittspill.
- 10 (VMhp4:4,50) Han skal **hele tiden** sette opp nye problemer, som Mamedov klarer å løse en gang, to ganger, fem ganger, kanskje ti ganger, men når han kommer til gang nummer elleve, det er da han tabber seg ut. Det er da Magnus Carlsen kaster seg over ham.

- 11 (VMhp4:0,53) Da legger han jo opp til at hvis Magnus nå skulle spille sin løper ut, så kan han **med en gang** gå for en byttehandel.
- 12 (VMhp6:0,24) Og det man har sett en del ganger fra dette superprogrammet Alfa Zero det er at i en sånn situasjon hvor den klarer å tvinge fram at bonden går fram, så sier maskinen seg fornøyd med det og går **med en gang** tilbake bare med hesten, og så etterpå så utnytter den dette svake punktet med å bryte opp med bonden.

Selv om disse adverbialene er frie, er det vanligere å ha tidsadverbialer plassert enten helt først eller sist i setningen, i forfeltet eller på A i slutfeltet. En diskusjon av hvilke adverbialer som bare kan stå på a_1 og de som også kan stå på a_2 finnes i *Nordica Bergensia* 21.⁷ Videre viser eksemplene 13–15 bruk av flere ulike adverbialer på a og der vi ser at det mer trykklette adverbialet, og i eksempel 13 også setningsadverbialet *også*, kommer før det lengre tidsadverbialet, slik som *på sikt* i 13 og *i neste omgang* i 14 og *med fem minutter igjen* i 15.

- 13 (VMhp11:0,32) Og han kan **også på sikt** begynne å tenke på en bondestorm på venstre side, som ligger litt i lufta synes jeg.
- 14 (VMhp7:2,14) Kan **nå i neste omgang** spille sin løper på.
- 15 (VMhp9:5,6) Finner **da** Zubov **nå med fem minutter igjen** det riktige trekket?

I eksemplene 8–14 er de adverbiale leddene plassert på a_2 , mens det i 15 kommer et adverbial (*da*) før subjektet (*Zubov*) og plasserer seg på a_1 . Slik framflytting av adverbialer fra A til a fører til splittede verbal, som i 13: *kan også på sikt*

---

7. Her skriver Jon Erik Hagen som er melder av kapittel 9 i *Norsk referansegrammatikk*, at beskrivelsesmodellen vi finner i NRG når det gjelder plassering av adverbialer i midtfeltet, ikke er tilstrekkelig forklart eller utnyttet fordi “[...] rekkefølgen mellom nominalledd og adverbialledd nettopp *ikke* er fast og rigid, men tvert imot fri, [...] slik at midt felts-nominaler kan komme både før, etter og mellom eventuelle midt feltsadverbialer” (Hagen, 1999, s. 88). Hagen problematiserer dermed bruk av to adverbialplasser i midtfeltet. Lie svarer på kritikken i samme nummer av *Nordica Bergensia* og mener fremdeles at “det ser ut il å være visse adverbialer som står bare på a_1 (modaladverbialer), og visse som bare står på a_2 (frie adverbialer)” (Lie, 1999, s. 140). Lie mener videre at det ikke er så stor frihet til å plassere adverbialene på a_1 og a_2 som det melder Hagen mener, og viser til dette eksemplet fra *Norsk referansegrammatikk*; “Men i vårt land har underholdningsindustrien stort sett okkupert hverdagen (s. 889)” (Lie, 1999, s. 140f.) med følgende ikke-grammatiske motstykke: “? Men i vårt land har stort sett underholdningsindustrien okkupert hverdagen” (ibid.). Vi ser at vi får et adverbialt ledd som i det siste konstruerte eksempelet kun står til subjektet *underholdningsindustrien*, og ikke til hele meningsinnholdet i setningen.

begynne, og en skulle tro at det kanskje ble vanskeligere å forstå budskapet når setningskonstruksjonen blir så kompleks. Når det likevel ikke skjer, kan det ha å gjøre med at viktige pragmatiske ledd som *nå* eller *på sikt* eller *i neste omgang* plasseres så langt fram som mulig i setningen. Tidsperspektivet er svært sentralt i kommenteringen av hurtigsjakk, og sentralt innhold flyttes slik at det blir mer vektlagt også syntaktisk. Vektprinsippet må her ses i sammenheng med prinsipper for informasjonsstruktur. Det er viktig å få sagt det som seerne trenger av informasjon tidlig.

Som eksempelet i 16 viser, benytter informanten seg også av plasseringer av adverbiale ledd mellom V og N i slutfeltet.

- 16 (VMhp7:2,12) Han kan **ikke** tåle **på lang sikt** å stå med disse brikkene uten at de er med i spillet.

Leddene *på lang sikt* kommer her etter det infinitte verbalet *tåle*, men foran det nominale leddet innledet med *å stå*. Her er det vanligvis ingen plass til adverbiale ledd i slutfeltet. Kun midtfeltet har muligheter for to adverbiale plasser, slik: $v a_1 n a_2$, jf. setningen “Derfor lyt nok alle helst gi noko til mor” (Faarlund, Lie, Vannebo, 1997, s. 863). Slike ledd, som vi ser i 16, hører til på A, slik: *Han kan ikke tåle å stå med disse brikkene uten at de er med i spillet – på lang sikt*, men som vi ser, blir setningen tvetydig gjennom denne konstruksjonen. Bedre ville det da kanskje være å flytte dette adverbiale leddet helt fram til forfeltet: *På lang sikt kan han ikke tåle å stå med disse brikkene uten at de er med i spillet*. Det at setningen er konstruert slik vi ser i 16, viser oss at informanten former setninger der det innholdsmessig viktigste kommer først. Noen ganger fører denne måten å utforme setninger på til brudd på regler for leddrekkefølge i norsk. Vektprinsippet og tanken på informasjonsflyt ser ut til å veie tyngre hos informanten enn det syntaktisk funksjon gjør. I underkapittel 4.2 vil eksemplene vise at plasseringen av adverbiale ledd gjennomgående fører til brudd på vanlig leddrekkefølge i norske setninger.

4.2 Plassering av adverbial sammen med annet ledd i forfeltet (brudd på V2-regelen): Magnus *nå* har et ørlite overtak

Eksempler som det vi ser i overskriften (“Magnus nå har et ørlite overtak”), er vanlige i materialet som denne artikkelen bygger på. Informanten bruker konstruksjonen relativt hyppig, og den representerer et av de karakteristiske trekkene ved talen som er observert og undersøkt. I eksemplene 17–21 ser vi at det uthevede adverbiale leddet/leddene *nå* og *nå da* plasseres mellom subjektet

og verbalet, slik at vi får brudd på V2-regelen. Og i 22–23 ser vi at adverbialet *også* får samme plassering før finitt verbal. Denne plasseringen er vanligere enn den vi ser i 17–21. Konstruksjonen der *også* plasseres etter subjektet, kan høres i talespråket til noen språkbrukere innimellom, og er slik ikke bare karakteristisk for informanten i denne studien.

- 17 (VMhp12:2,33) Levon Aronian **nå** truer å spille dronningen ned og sier sjakk matt.
- 18 (VMhp12:2,33) Levon Aronian **nå** har to fribønder på venstre side som deretter kan eventuelt komme tilbake.
- 19 (VMhp2:1,59) Magnus **nå** har et ørlite overtak.
- 20 (VMhp2:2,30) Armeneren **nå da** kan slå ut en bonde.
- 21 (VMhp3:3,43) For Magus **nå** handler det egentlig om å få brikkene kanskje tilbake i fornuftige posisjoner.
- 22 (VMhp10:0,16) Så dette **også** er smart spilt.
- 23 (VMhp6:0,58) Og pila **også** justerer seg nedover.

Problemstillinger knyttet til plassering av verbalet i norske utsagnsetninger er forholdsvis vanlige når det er snakk om forskning på syntaktiske trekk i norske talemål, særlig nordnorske talemål. Dette representerer ett av forholdsvis få områder der norsk varierer syntaktisk mellom ulike talemål. Allerede i 1918 hadde Iversen fokus på dette da han skrev *Syntaksen i Tromsø bymaal*. Lie (1992) og Nilsen (1996) har hatt liknende fokus i forskningen på nordnorske talemål. Vagnsnes og Westergaard (2014, s. 134) undersøker “hvilken informasjon *Nordisk dialektkorpus* gir oss om manglende V2 i hv-spørsmål, og i hvilken grad det vi finner, er i samsvar med tidligere studier”. Ett av funnene til Vagnsnes og Westergaard er av dialektgeografisk karakter. Trekket er ifølge dem nemlig ikke bare typisk nordnorsk, men typisk norsk (op.cit. 136). Plassering av verbalet i spørresetninger varierer altså relativt mye i norske dialekter. I denne artikkelen forfølges likevel ikke dette emnet videre da eksempelsetningene i dette materialet vil vise at det i liten grad handler om spørsmål, men om plassering av adverbialer og verbaler i hovedsetninger.

Kanskje kan det også diskuteres om det som her tolkes som to ledd (jf. *Magnus + nå* i eksempel 19) kan være ett ledd der adverbialet er underordnet subjektet. I så tilfelle dreier det seg ikke om brudd på V2-regelen, i eksemplene i 4.2. Når jeg har tatt utgangspunkt i at det er to ledd, er det fordi adverbialet er emfatisk i talespråket til informanten i disse setningene og at det vitner om

framheving av ledd, jf. vektprinsippet. I denne sammenhengen tolkes *nå* som tidsadverbial.

Når det gjelder forskning på plassering av verbalet i hovedsetninger, ikke spørresetninger, er fokuset på innlæring av norsk som andrespråk vanligere. Her kan nettopp norsk leddrekkefølge og plassering av verbalet i særdeleshet by på utfordringer fordi det skiller seg fra leddrekkefølgen i andre språk. Det at leddrekkefølgen er annerledes i hovedsetninger og leddsetninger er også elementer som må ha ekstra fokus i innlæringen av norsk. Når det likevel ikke er interessant å gå videre inn i denne materien her, er det fordi vi i denne artikkelen skal se hvordan en bestemt informant med østnorsk talemål ser ut til å bryte *V2-regelen av kommunikative hensyn*. Det dreier seg altså ikke om nordnorsk dialekt, eller norsk som andrespråk, eller noe annet kontaktfenomen i språket. Det ser snarere ut til å handle om fokusering av adverbialet, noe som altså medfører at verbalet blir ledd nummer tre i setningene. Vi kan se på setningen som er eksempel 17 i lista over, på nytt:

(VMhp12:2,33) Levon Aronian **nå** truer å spille dronningen ned og sier sjakk matt.

Her ser vi altså at subjektet *Levon Aronian* står først i setningen i forfeltet og at adverbialet *nå* sniker seg inn før det finitte verbalet *truer*. Om vi skriver setningen om til fullverdig eller tradisjonell norsk syntaks, slik: *Levon Aronian truer nå å spille dronningen ned og sier sjakk matt* eller slik: *Levon Aronian truer å spille dronningen ned og sier sjakk matt nå*, merker vi at adverbialet blir mer trykklett og ufokusert i setningen i begge forslagene. Et alternativ kunne være å sette det adverbiale leddet helt fram i forfeltet, for å få til samme enfatiske effekt som kommentatoren søker, slik: *Nå truer Levon Aronian å spille dronningen ned og sier sjakk matt*, men ulempen med denne konstruksjonen er, som vi ser, at konstruksjonen får verbalet før subjektet og at verbalet *truer* blir uheldig trykk tungt. Dette er mest sannsynlig et eksempel på hvordan kommentatoren sjonglerer ulike syntaktiske konstruksjoner for å få fram budskapet på best mulig måte til tilhørerne og seerne. Igjen ser vi at vektprinsippet er det førende i valget av syntaktisk konstruksjon.

I materialet finnes det også eksempler på hvordan adverbialer kan plasseres alternativt i leddsetninger. Hvordan blir det hvis adverbialet kommer foran nominalet i leddsetninger? Inni leddsetningen er som kjent ikke verbalet nødvendigvis det andre leddet, og *Norsk referansegrammatikk* har følgende eksempel på leddrekkefølgen i leddsetninger: “Da han ikkje hadde eti middag den

dagen” (Faarlund, Lie, Vannebo, 1997, s. 864). Vi ser at leddrekkefølgen er n a v i leddsetningen. I eksempel 24 derimot ser vi at adverbialet kommer før subjektet *Utegaliyev* slik at leddrekkefølgen blir a n v i leddsetningen.

24 (VMhp1:0,36) Hvis **nå** Utegaliyev klarer å få ut alle brikkene, vil si...

Den vanlige leddrekkefølgen ville her fordele innholdet slik; *Hvis Utegaliyev nå klarer å få ut alle brikkene*. Når informanten Torstein Bae benytter en annen konstruksjon med adverbialet i en mer framskutt posisjon, er det trolig fordi det er viktig først å formidle at dette er en mulighet subjektet *Utegaliyev* har i spillet akkurat nå, og ved denne plasseringen får adverbialet fokus. Denne framflyttingen fører til brudd på V2-regelen.

4.3 Forklarende, innskutte ledd, ofte i ekstraposisjon: (VMhp10:0,21) Og da gir **han** seg, **Le Quang Liem**

Ytringer av typen vi ser i denne overskriften; “der gir han seg, Le Quang Liem!”, er noe seerne av sjakksendingene gjerne hører. Det betyr at Magnus Carlsen har vunnet partiet. Programlederen har i enkelte tilfeller metakommentert akkurat det at kommentatoren bruker denne konstruksjonen. Og fordi sjakkverdensmesteren vår, Magnus Carlsen, vinner en rekke partier, skal vi se at det er flere eksempler på samme type ytring i materialet.

Ledd kan stå i ekstraposisjon ulike steder i setningene. I materialet som denne artikkelen bygger på, er det særlig ledd i ekstraposisjon inne i og i slutten av setningene vi skal se eksempler på. (Ekstraposisjon i forfeltet, eller løst forfelt, er så langt jeg har kunnet observere ikke representert i materialet, selv om dette også er en mulig måte å fokusere ledd på tematisk.) Dette kalles også høgreutflytting eller høgredislokering (jf. Faarlund, Lie og Vannebo, 1997, s. 908). I de fleste ytringene i lista over ledd som står i ekstraposisjon, vil det være eksempler på slik høgredislokering, altså utflytting av ledd til sist i setningen. I slike tilfeller vil det stå et korrelat tidligere i setningen, og som vi skal se i eksempel 25–32 og i eksempel 35–39, er dette det personlige pronomenet *han*. Magnus Carlsens motstandere vil være mannlige sjakkspillere og derfor vil pronomenet det henvises til, alltid være *han* i dette materialet. Likevel er det ikke snakk om pronominal høyredislokering, slik vi finner beskrevet i Borthen (2018) som konkluderer med at “pronominal høyredislokering signaliserer kontrast” (s. 431). Høyredislokering kan ha forskjellig pragmatisk funksjon og kan drøftes opp mot andre konstruksjonstyper som reparasjoner eller selvkorrigeringer, for eksempel slik Fretheim (1995) gjør. Tittelen røper forfatterens funn: *Why Norwegian right-*

dislocated phrases are not afterthoughts og han finner grunnlag for å hevde at “RDs are prosodically and syntactically integrated with the rest of the utterance, and that afterthought expressions are not” (1995, s. 32).

Ytringen vi ser i 25 er en spørresetning med spørreord der navnet på motspilleren, Zubov, nevnes til slutt i ekstraposisjon. Hovedsetningene vi ser i 26 og 27 er like den som er omtalt i overskriften og viser hvordan kommentatoren kan avslutte kommenteringen av partier som Magnus Carlsen vinner. For å presisere hvem det er som gir seg, nevner og legger kommentatoren særlig vekt på motspillerens navn helt til slutt i setningen. Det samme ser ut til å være tilfellet i eksempel 29, der kommentatoren henter opp igjen navnet på spilleren han kommenterer, mot slutten av setningen. Da vet man som tilhører hvem Torstein Bae mente at var *han* (antesedenten) i denne situasjonen, og det blir lettere å følge partiet og sendingene. I eksempelet vi ser i 30, blir presiseringen av motspillerens nasjonalitet veldig tydelig, og kommentatoren kunne like gjerne sagt at det var et godt trekk som armeneren hadde planlagt. Når dette ikke er tilfellet, er det nok fordi de trykklette pronomenene faller lettere å uttale i det hurtige taletempoet og at nødvendig tilleggsinformasjon gjerne kan komme til slutt i ekstraposisjon. Det lette leddet kommer først og så presiseres innholdet i et tillegg i ekstraposisjon.

I enkelte tilfeller, som i 33, ser vi at det presiserte leddet ikke er subjektet i setningen, men heller et adverbial, eller preposisjonsfrase innledet med *til*. *Motstanderen* presiseres her å være både *vår sterke skandinav* og *Magnus Carlsen*. Dette er helt i tråd med det *Norsk referansegrammatikk* (s. 908 f.) nevner som mulige syntaktiske funksjoner for ledd som kopieres i ekstraposisjon. Samme type ytring ser vi i 34. I de følgende omtalte eksemplene er både leddet det vises til og leddet i ekstraposisjon, uthevet.

25 (VMhp9:5,13) Hvordan kan **han** unngå det, **Zubov**?

26 (VMhp10:0,21) Og da gir **han** seg, **Le Quang Liem**.

27 (VMhp13:3,33) Der gir **han** seg, **Sjakhrijar Mamedjarov**.

28 (VMhp6:0,40) Synes **han** spiller meget bra nå, **Wang Hao**.

29 (VMhp3:4,1) Så kommer **han** opp med hesten i midten da, **Magnus Carlsen**.

30 (VMhp2:2,22) Det var et godt trekk som **han** hadde planlagt, **armeneren**.

31 (VMhp8:3,26) Derfor må **han** også nå prøve å spille litt mer avventende nå, **tsjekkeren**.

32 (VMhp9:5,1) Hvis **han** ikke får til noe, så kommer **han** til å tape dette partiet, tror jeg, **Aleksandr Zubov**.

- 33 (VMhp1:0,25) Kasakhstaneren svarer med skandinavisk åpning, kanskje en liten hommage **til motstanderen** da, **vår sterke skandinav, Magnus Carlsen**.
- 34 (VMhp4:0,48) Nå er det bare å kaste jakka, og alle i stua får kaste gensere og alt, for nå braker det løs med et nytt drama her og Magnus velger da samme metode som vi så fra **hans motstander** i runde én, **denne ukjente kasakhstaneren, Utegaliyev**.

Ytringene i 35–39 har samme semantiske meningsinnhold i dét de kommuniserer en sammenheng mellom det personlige pronomenet *han* og en substantivfrase med *mester* som det viktigste leddet, enten *vår mester* eller *vår store mester*. Forklarende tillegg i ekstraposisjon sist i setningen ser vi eksempel på i 39 og i 40, der subjektet er underforstått:

- 35 (VMhp2:2,17) Nå passet **han** også på sjakk matt-feltet med dronningen, **vår mester**.
- 36 (VMhp3:3,49) **Han** går tilbake med dronningen, i det sekstende trekket, **vår mester**.
- 37 (VMhp3:4,12) Det er nå **han** setter inn støtet, **vår mester**.
- 38 (VMhp5:6,30) Så Magnus trækker virkelig til og får hvertfall Sjimanov i tenkeboksen for første gang da, når han spiller løperen tilbake legger **han** opp nå til sterkt angrep, synes jeg, **vår mester**.
- 39 (VMhp5:6,27) Det er det mest nærliggende nå, at **han** gjør det også, **vår store sjakkmeister**.
- 40 (VMhp1:0,27) Spiller en moderne utgave av denne åpningen nå, **kasakhstaneren**.

At ledd kan stå i ekstraposisjon inne i setningen, ser vi i eksempel 41–45.

- 41 (VMhp3:3,52) Hva skal **han** gjøre nå, **Boris Savtsjenko**, for å komme videre?
- 42 (VMhp4:5,13) Det **han** har i bakhand nå, **Mamedov**, er å spille hesten opp i veldig sterk posisjon.
- 43 (VMhp9:4,39) Han gjør ikke det, **han** spiller mer forsiktig **Zubov, ukraineren**, spiller sin bonde fram.
- 44 (VMhp3:3,43) **Han** har en ganske grei stilling nå, **russeren**, selv om han har en bonde under.
- 45 (VMhp3:3,49) Da følger **han** veldig aggressivt på nå, **den godeste Savtsjenko**, med å spille sin bonde til F5.

Her kommer leddet i ekstraposisjon før det som kanskje innholdsmessig er viktigst i setningen, og hensynet til informasjonsstruktur der tema kommer før rema, ser ut til å veie tyngst. Dette henger også sammen med at plasseringen av pronomenet i 41–45 er gunstig for trykklette ord, og kommentatoren oppnår å få trykk på spillerens navn og nasjonalitet mot slutten av setningen. Seerne får slik også en repetisjon av hvem den omtalte er. Leddet i ekstraposisjon kan enten være en lengre utfylling til kopien inne i setningen, som i de fleste eksemplene her, eller det kan være et enkelt pronomen, som omtalt i Borthen (2018), og slik dette eksempelet fra *Norsk referansegrammatikk* viser: “Bror min er sterk, han” (Faarlund, Lie, Vannebo, 1997, s. 909). Om det er motsatt, må leddet i ekstraposisjon være lett og vise til et mer komplekst ledd inne i setningen. I eksemplene på bruk av ekstraposisjon i denne artikkelen demonstrerer Torstein Bae at “denne konstruksjonen med dobbel representasjon av eit setningsledd bruker ein gjerne når noko som er kjent, men ikkje mest framme i medvitnet til samtalepartnarane, skal talast om” (ibid.), og vi ser at hensynet til informasjonsstruktur i setningene er sentralt.

4.4 Refleksive possessive determinativer: (VMhp4:5,14) *Magnus spiller sitt tårn opp én*

Sjakk handler om å vinne materiale, og “målet for hver spiller er å sette motstanderens konge under angrep på en slik måte at motstanderen ikke har noe lovlig trekk” jf. punkt 1.4. i sjakkforbundets regler.⁸ Når det materielle (*possession*) er sentralt i spillet, skjønner vi at omtalen av sjakk vil innebære bruk av possessiver og at slike uttrykk samtidig vil være frekvente. Den semantiske kategorien possessivitet kan uttrykkes med ulikt lingvistisk materiale, se f.eks. Gunleifsen (2011, s. 80ff.). I hurtigsjakk-sendingene fra VM 2019 er det mange eksempler på bruk av possessive konstruksjoner med ulikt språklig materiale, for eksempel her med henholdsvis *sin*-genitiv, *s*-genitiv og preposisjonsfrase:

(VMhp8:3,31) **Magnus sin vanlige politikk** er jo ikke trække til veldig aggressivt.

(VMhp6:0,59) Vi ser at **pilas tale** er klar.

(VMhp7:2,15) **Planen til Magnus** er å få til en motvekt.

I eksempelet som følger, ser vi en passasje med ulike possessive uttrykk:

---

8. Sjakk, spilleregler: <https://www.sjakk.no/ressurser/spilleregler>

(VMhp2:2,31) Spørsmålet er nok om armeneren kan klare å tvinge fram remis nå ved å komme fram med **dronningen sin**, og deretter prøve å få til evig sjakk som vi sier, at det er sjakk fram og tilbake hele tiden for **kongen til Magnus**. Det kan være **hans mål**.

Å analysere alle forskjellige possessive uttrykk ville sprengte rammene for denne artikkelen, men variasjonen kunne være et aktuelt emne for en ny artikkel. Til materialet for denne artikkelen regnes dermed de refleksive possessive determinativene, som det finnes mange eksempler på i materialet:

46 (VMhp1:0,25) Her ser vi kasakhstaneren spilte **sin hest** tilbake.

Refleksive possessive determinativer kjennetegnes ved at de har en antesedent innen et annet domene enn seg selv, noe som fører til at det possessive leddet ikke er del av samme syntaktiske funksjon som referenten (her *kasakhstaneren* og *sin hest*). I eksempel 46 ser vi at *kasakhstaneren* er subjekt og *sin hest* objekt i den nominale leddsetningen med underforstått subjunksjon *at*. I andre possessive konstruksjoner vil det possessive leddet befinne seg innen samme domene som antesedenten, slik tilfellet er for eksempel ved såkalt *sin*-genitiv eller garpegenitiv: *han slår ut kasakhstaneren sin hest* (konstruert eksempel).

Uttrykk med refleksive possessive determinativer kan hovedsakelig konstrueres på to forskjellige måter; enten kan possessivet komme først i frasen, og vi får da ubestemt form på nominalet; *sin hest*, eller possessivet kan komme etter hode i kjernen, som da må få bestemt form; *hesten sin*. Siden norsk ikke har kasusbøying, vil formen være lik uavhengig av syntaktisk funksjon. Likevel er det klare stilistiske forskjeller på uttrykk med foranstilt og etterstilt possessiv, der førstnevnte uttrykksform regnes for å være mer riksmålsaktig og stiv enn former med bestemt form. I de fleste tilfeller ville det i kommenteringen av sjakk være mulig å utelate possessivet helt og bare benytte bestemt form av nominalet: *Her ser vi kasakhstaneren spilte hesten tilbake*, fordi man bare kan flytte sine egne brikker og det ikke vil være usikkerhet knyttet til hvilken hest som ble flyttet. Her ser vi at possessivet nærmest har fått avsvakket betydning. Noen ganger kan possessivet altså være overflødig: “Bestemt form av possessum kan uttrykke possessivitet nok om ytringen finner sted i en her-og-nåsituasjon, dvs. at det går fram av situasjonen hvem som er ment å være possessor” (jf. Gunleifsen, 2012, s. 90).

I eksemplene som følger (47–92), er det possessive leddet objekt i setningen. Det kan sies samlet slik fordi setningene er forholdsvis ensartet bygd opp. Set-

ningene er ofte konstruert slik at spillerens navn eller et personlig pronomen er subjektet i setningen, *spille på/ut/tilbake/opp* er hyppig verbal og verbalpartikler og det possessive leddet er direkte objekt. Noen ganger har vi *spille ut på kanten* (79), *spille unna* (80). Andre ganger er *komme inn med* (57), *blokkere med* (62), *gjøre med* (66), *jakte* (64) verbal og preposisjon i setningene. Verbalene er alle transitive og krever altså objekt. I tillegg er setningene bygd opp slik at objektet får trykk eller emfase. Det sentrale innholdet i setningene er knyttet til hvilken brikke som flyttes i spillet, og gjennom en fraseoppbygning der possessivet kommer før hode eller tingen vil emfasen ligge på sistnevnte – *flytter sin hest, sin bonde*. Trykket ligger her på nominalet, på brikkens navn. I løpende tale likner uttrykkene *sin hest* og *en hest* hverandre med tanke på trykkplasseringen. I høyt taletempo passer også konstruksjonstypen langt bedre enn det tyngre motstykket *hesten sin*, som har flere stavelser og det foretrekkes framfor alternativet uten possessiv, men med to stavelser, *hesten*. Vi ser at det igjen er hensynet til vektprinsippet som er mest sentralt i valget av ulike språklige konstruksjoner, her possessiver.

Eksemplene 47–92 viser bruk av refleksivt possessivt determinativ *sin*, mens eksemplene 93–99 viser bruk av possessivt determinativ *hans*. Videre viser 47–99 foranstilling av possessivet, mens 100–104 viser etterstilte possessiver som ikke er refleksive. De siste fire eksemplene er likevel med her for å vise variasjonen i uttrykkene, at ikke alle er refleksive og foranstilte.

- 47 (VMhp2:1,56) [...] spiller **sine offiserer** fornuftig ut.
 48 (VMhp2:1,58) MC spiller så **sin løper** ut med en gang og det er et litt uvanlig trekk.
 49 (VMhp2:2,0) Han spiller bare **sin bonde** opp B6 til B5.
 50 (VMhp2:2,13) Magnus spiller **sin dronning** ut.
 51 (VMhp2:2,22) Så ser vi Melkumjan som er en rutinert stormester, vet jo at han må få opp tempoet, så han spiller bare **sin dronning** tilbake.
 52 (VMhp2:2,27) Han spiller bare **sin dronning** opp.
 53 (VMhp2:2,32) Melkumjan spiller **sin konge** tilbake.
 54 (VMhp3:3,32) Så spiller Boris Savtsjenko **sin bonde** opp.
 55 (VMhp3:3,59) Magnus vil ikke gå med på dette byttet lenger, han spiller istedenfor **sin dronning** en til siden i det neste trekket. Dronningen til C5.
 56 (VMhp3:4,8) Hvis Boris Savtsjenko nå slår bonden på kanten. Han gjør det også, og da spiller vel Magnus på **sin bonde**, og da er det den ene bonden på venstre side vi må følge med på nå, når han nå skal jage på med den og ikke miste den selvfølgelig, kanskje få tårnet bak den bonden også.

- 57 (VMhp3:4,17) Kan deretter komme inn med sitt **..med sin konge**, kongen kommer framover og Boris Savtsjenko fighter nå for å klare en remis her, men er under et voldsomt press nå mot verdensmesteren tross en bonde ekstra.
- 58 (VMhp4:4,50) Og da kan Rauf Mamedov spille **sin løper** ut og samtidig true den den svarte dronningen.
- 59 (VMhp4:5,14) Magnus spiller **sitt tårn** opp én.
- 60 (VMhp4:5,15) Men da klarer vel Magnus å forsvare seg med å spille **sitt tårn** opp.
- 61 (VMhp4:5,19) Han spiller bare **sin bonde** ute på kanten en fram.
- 62 (VMhp4:5,21) Blokkerer med **sin hest** i det neste trekket.
- 63 (VMhp5:6,29) Magnus velger til slutt å spille **sin løper** tilbake, faktisk med en gang.
- 64 (VMhp5:6,40) jakter triumf siden 2015, jakter **sitt tredje gull i hurtigsjakk** og han har fått en kjempestart og nå ser det veldig bra ut mot Aleksandr Sjimanov.
- 65 (VMhp5:6,27) Kanskje det starter med å spille **sin hest** inn i midten.
- 66 (VMhp5:41) Hva er det Sjimanov nå skal gjøre i det hele tatt med **sine offiserer**?
- 67 (VMhp6:24) Og så går Wang Hao på med **sin bonde**.
- 68 (VMhp6:1,1) Da får kineseren nå sjansen til å spille **sin bonde** fram, utnytte bindingen.
- 69 (VMhp6:29) Her spiller Magnus Carlsen **sitt tårn** inn i midten i det søttende trekket. Tiden jevn. Han har et par minutter mer enn Wang Hao som bare spiller sin dronning tilbake og jeg tror at hans plan etter hvert er nok å spille bonden på F7 til F6.
- 70 (VMhp7:2,23) Så går han på med **sitt tårn**.
- 71 (VMhp7:2,28) For det svarte tårnet står bra plassert der og sikter seg inn på den hvite bonden helt til høyre, og det gjør jo at hvis han bruker kongen sin nå, Rakhmanov på offensiven så mister han bonden og derfor så går han bare på med **sitt tårn** istedenfor.
- 72 (VMhp7:1,58) Han spilte istedenfor på bare **sin bonde**.
- 73 (VMhp7:1,58) Og da spiller Aleksandr Rakhmanov på **sin bonde** én fram.
- 74 (VMhp7:2,4) Magnus spiller **sin hest** inn i midten og da er det mange muligheter nå for Aleksandr Rakhmanov.
- 75 (VMhp7:2,14) Derfor spiller han i stedefor bare **sitt tårn** til siden, gjør da klart dels for å kunne hjelpe til med bonden, kan nå i neste omgang også spille **sin løper** på.
- 76 (VMhp8:3,25): Derfor kan han heller ikke starte **sin bondestorm** allerede nå, som han kunne gjort hvis Magnus hadde tatt rokkade en av veiene.

- 77 (VMhp8:3,40) Og nå kan også tsjekkeren spille **sin bonde** på hvis han vil det.
- 78 (VMhp9:4,39) Det er bonden som nå flyttet ut som ikke kan passes på, men man har funnet ut at det ikke er noe fordelaktig for svart å slå ut den bonden og derfor gjør Magnus igjen nå bonden ut og da kan Zubov spille **sin hest** ut i det neste trekket. Han gjør ikke det, han spiller mer forsiktig Zubov, ukrainern, spiller **sin bonde** fram.
- 79 (VMhp11:0,23) Vachier-Lagrave spilte **sin hest** ut på kanten.
- 80 (VMhp11:0,43) Han spiller bare løperen unna i **sitt trettiniende trekk**.
- 81 (VMhp11:0,47) Han spilte vel rett og slett **sin dronning** til siden, Maxime Vachier-Lagrave.
- 82 (VMhp11:0,48) Og så trekker han også **sin løper** tilbake i det neste trekket.
- 83 (VMhp10:0,13) Det er klart at nå har han kastet **sine blikk** litt mot kongen til Le Quang Liem, og det er sultne blikk som vår verdensmester har nå mot vietnameseren.
- 84 (VMhp12:1,50) Spørsmålet for Levon Aronian er om han skal blokkere det med å spille **sin bonde** på to, eller om han aksepterer videre frammarsj for den svarte bonden.
- 85 (VMhp12:2,2) Her er det jevn stilling nå, når Aronian spiller **sitt tårn** inn i midten – sentralisering.
- 86 (VMhp12:2,27) Levon Aronian kan da spille **sin løper** mellom eventuelt.
- 87 (VMhp13:3,10) Her kommer løperen tilbake i det siste trekket og Mamediarov spiller **sin hest** tilbake.
- 88 (VMhp13:3,14) Så spiller han bare **sin dronning** tilbake nå, Sjak Mamedjarov.
- 89 (VMhp14:4,44) Og da spiller Magnus Carlsen nå **sin hest** inn i midten av brettet.
- 90 (VMhp15:6,6) Men Magnus har svaret klart på direkten, spiller han **sin løper** ut.
- 91 (VMhp15:6,6) Han spiller **sin hest** opp og så jevner det seg ut faktisk nå.
- 92 (VMhp15:6,11) Nakamura ser seg rundt nå, tenker på **sitt neste trekk**.

Også personlige pronomener foranstilles i de possessive nominalfrasene vi ser eksempler på i 93–99.

- 93 (VMhp4:5,7) Men hva skal være **hans videre plan i spillet**, når han nå innser at han klarer ikke å få til noe gjennombrudd på denne ene bonden for den kan passes på enda flere ganger.
- 94 (VMhp4:5,21) Det har vært dag én som har vært **hans store problem**.

- 95 (VMhp6:0,36) Det Wang Hao planla var vel å spille sin bonde på, vertfall var det jeg tenkte var hans **hans plan** i spillet her. (Og da er det spørsmål om han enten etter avslag der eller kanskje med en gang kan gå på med sin bonde da og nå får vi jo en ganske komplisert situasjon her, vil jeg si hvor mange bønder står overfor hverandre.)
- 96 (VMhp8:3,27) Men Magnus mener han har kontroll, og pila støtter **hans vurdering** av det.
- 97 (VMhp12:1,48) Aronian spiller alltid dronningbondespill med hvit, så Magnus kunne egentlig vite at denne stillingen oppstod og samtidig så har jo Magnus brukt dette da for et par dager siden mot **Melkomjan, hans landsmann** så derfor var vel han også forholdsvis klar over hvordan dette ville gå.
- 98 (VMhp12:2,4) Det betyr jo nå at pila sier nå: **hans stillingsovertak** er verdt en bonde.
- 99 (VMhp2:2,32) Selv om han har tenkt lenge, så kan det være **hans vurdering** at han avfinder seg med remis.

Samme konstruksjonstype ser vi i 69:

(VMhp6:0,29) Her spiller Magnus Carlsen sitt tårn inn i midten i det søttende trekket. Tiden jevn. Han har et par minutter mer enn Wang Hao som bare spiller sin dronning tilbake og jeg tror at **hans plan** etter hvert er nok å spille bonden på F7 til F6.

I noen tilfeller er likevel vektprinsippet annerledes praktisert av kommentatoren. I materialet finnes det noen eksempler på bruk av bestemt form knyttet til bruk av refleksivt possessivt determinativ. Forekomstene er langt færre for disse uttrykkene enn for de foranstilte frasene, men i eksemplene 100–104 ser vi at hode i det possessive uttrykket kommer først og dermed i bestemt form. Hva som utløser eller betinger variasjonen mellom uttrykk med henholdsvis foranstilt og etterstilt possessiv, er ikke lett å finne svar på. Likevel ser det ut til at presenteringskonstruksjoner som i 104 vil kunne favorisere uttrykk med bestemt form, fordi fokuset nettopp ligger på innholdet i den nye informasjonen i denne setningen, som ser ut til å være undringen over nettopp hva som er det neste trekket. Possessivet er her underlagt den bestemte formen, dvs. at bestemt form alene kunne rekke i slike eksempler (jf. Gunleifsen, 2012, s. 90).

- 100 (VMhp3:4,15) Hvis han bare står og passer på den bonden med **kongen sin**, så er det vanskelig å komme videre.

- 101 (VMhp7:2,5) Det gjør at svart ikke rekker å redde **tårnet sitt**, for da blir det sjakk matt.
- 102 (VMhp7:2,20) Magnus spiller **bonden sin** på med en gang.
- 103 (VMhp7:2,23) Da tyder vel alt på at Magnus skal klare dette, for nå ser vi at han truer to bønder med **tårnet sitt**.
- 104 (VMhp4:5,19) Hva er det som er **trekket hans** nå?

Vi ser altså at kommentatoren har en viss variasjon i valg av possessive uttrykk, men at det absolutt er de foranstilte possessive uttrykkene som er mest frekvente.

4.5 Vektprinsippet

Gjennom presentasjonen av de fire variablene har målet vært å få fram hvordan informanten Torstein Bae konstruerer setninger for å kommunisere innholdet til seerne, og slik svare på forskningsspørsmålet om hva som er karakteristiske trekk ved kommentatorens språk. Når han setter kanskje uvanlig mange adverbialer i midtfeltet, særlig tidsadverbialer som ofte står lenger til høyre i setningene (som i nr. 11 (VMhp4:0,53) Da legger han jo opp til at hvis Magnus nå skulle spille sin løper ut, så kan han **med en gang** gå for en byttehandel.), er det sannsynligvis for å gjøre seerne og lytterne oppmerksomme på nettopp tidsdimensjonen; dette skjer nå, eller noe kan skje etterpå eller på sikt. Slik får vi som seere først vite det som kommentatoren antar er viktigst. Som en konsekvens av fokusering eller framflytting av adverbialet til midtfeltet får også en del setninger brudd på V2-regelen, som er uvanlig i norsk tale (jf. eksempel 19 (VMhp2:1,59) Magnus **nå** har et ørlite overtak). Det seervennlige perspektivet kommer også til uttrykk i setninger som inneholder ledd i ekstraposisjon (jf. eksempel 45 (VMhp3:3,49) Da følger **han** veldig aggressivt på nå, **den godeste Savtsjenko**, med å spille sin bonde til F5). Her står et trykklett pronomen tidlig i setningen mens kommentatoren oppsummerer eller repeterer for seerne hvem det dreier seg om i slutten av setningen, noen ganger i midten av setningen. Videre bruker kommentatoren nesten bare foranstilte refleksive possessive determinativer, jf. *sin hest*, noe som også handler om fokusering av det refleksive possessive elementet slik at det neste leddet blir emfatisk, *sin bonde*, med trykk på *bonde*. Da blir det lettere å følge med på hvilken sjakkbrikke det faktisk handlet om.

Eksemplene på de fire utvalgte variablene (104 eksempelsetninger) og analysen av disse viser hvordan informanten benytter de tre grunnleggende prinsippene for rekkefølge av setningsledd i en setning (jf. Faarlund, Lie, Vannebo, 1997, s. 855), og det viser oss at kommentatoren Torstein Bae har en

språklig evne til å konstruere setninger som fort kommuniserer det viktigste innholdet. Dette vil i neste kapittel bli diskutert opp mot kognitiv pragmatikk og prinsippet om relevans (jf. Sperber og Wilson 1986/1995).

4.6 Vektprinsippet og relevanst teori

Evnen til å kommunisere det innholdet som tilhørerne eller seerne trenger for å danne mening er særlig god hos kommentatoren, og vi har sett at det syntaktisk sett er vektprinsippet som er mest sentralt i valget mellom ulike syntaktiske konstruksjoner. Samtidig er det ikke mulig å vite noe om hvorvidt de språklige valga til informanten er bevisste eller ei. Hvordan kan man vite noe om en persons hensikt med ytringene uten introspeksjon i de kognitive prosessene i hjernen? Kanskje kan pragmatikken gi svar her, kanskje er det mulig å forene de to prinsippene vektprinsippet fra syntaksen og prinsippet om maksimal relevans fra relevanst teorien til Sperber og Wilson i et forsøk på å forklare den undersøkte språkbruken. Pragmatiske prosesser er nemlig en sentral del av all språkforståelse (jf. Sperber og Wilson 1986/1995) og her står også begrepet *mening* sentralt. Kan det ligge en pragmatisk årsak til grunn for den aktuelle språkbruken? Deidre Wilson og Dan Sperber brakte begge pragmatikk inn i sine arbeider i henholdsvis lingvistikk og antropologi og gjennom en serie av foredrag og artikler utviklet de sammen et nytt teoretisk rammeverk som fikk sin endelige form i verket *Relevance. Communication and Cognition*. (For en gjennomgang av paradigmat se f.eks. Falkum og Kjöll (2015).) Sperber og Wilson tar som utgangspunkt at «human cognitive processes [...] are geared to achieving the greatest possible cognitive effect for the smallest possible processing effort» (preface). Relevans handler altså om forholdet mellom de kognitive prosesseringskostnadene og -effekten av dem. Vi ønsker å forstå mest mulig av det taleren sier med minst mulig kognitiv innsats. Målet er å oppnå mest mulig med minst mulig prosesseringskostnader. Som seer og tilhører til NRKs sjakksendinger vil man også forstå mest mulig med minst mulig kognitiv innsats. Gjennom møte med språklige konstruksjoner som framhever sentrale ledd eller repeterer for oss, blir prosesseringen lettet.

Innen det kommunikative relevansprinsippet bruker man begrepet en optimalt relevant ytring. Ifølge Sperber og Wilson er kontekstbegrepet en psykologisk komponent eller størrelse i relevanst teorien, det vil si at alle assosiasjoner man har ved et innhold er eller kan være relevante for tolkningen av utsagnet eller ytringen. Mottakerens prosesseringskostnader kan slik avhenge av kunnskaper om emnet, her sjakk, og man kan anta at erfarne seere som har fulgt sendingene over tid, har større prosesseringseffekt ved uttrykkene til kom-

mentatoren enn det seere som for første gang følger sendingene, har. Prosedurale elementer som bidrar til å lette kommunikasjonen og øke prosesserings-effekten kan for eksempel være tonefall. Dermed blir det tydelig at forhold som emfase i vektprinsippet bidrar til å øke prosesserings-effekten av ytringen, og videre har bruken av de syntaktiske funksjonene en klar pragmatisk funksjon.

Avslutning

Mange har lagt merke til at Torstein Bae er en god kommentator, men utover det som er sitert om undersøkelsen til Grønn der han søkte å finne svar på om det fantes bruk av kontrafaktisk presens i talespråket til Bae, har ingen undersøkt nærmere hva det er som gjør kommenteringen så god. I denne artikkelen har jeg dermed prøvd å sette ord på og vise systemet i det jeg har observert som språkforsker og sjakk-interessert seer av NRK-sendingene. Gjennom artikkelen kommer det fram hva som er karakteristiske trekk i talen til Torstein Bae, oppsummert i 4.5. Det ser ut til at dette kan være bevisste språklige valg, fordi formuleringene eller konstruksjonstypene danner et mønster som også kan forklares med prinsippet om maksimal relevans. Torstein Bae demonstrerer grep for mottakerbevissthet gjennom språkbruken som er illustrert i de fire variablene. Det er ingen tvil om at kommentatorens evne til å kommunisere gjør at seerne henger med og holder ut time etter time, og gleder seg til neste sending. Kommentatoren klarer å holde orden i setningsstrukturen, selv i svært kompliserte konstruksjoner med mange underordninger, som for eksempel i det uthevede leddet her;

(VMhp3:3,38) Dette går veldig fort, faktisk så fort at man kunne lure på om dette er noe som Magnus Carlsen har forberedt da, en åpning som han har studert. **Kanskje dette også kan være noen rester fra arsenalet mot Fabiano Caruana, denne litt uvanlige åpningen med løperen utafør i Caro-Kann, hvor vi da ser at pila også mener det er en stor fordel i stillingen for Magnus, som nå truer å komme på med bonden.** Hesten står i en binding, så den kan ikke stikke av, hvis han nå ville klare å true den igjen, så ville han vinne den hesten som ikke klarer å redde seg unna. Det må han derfor ta hensyn til nå, Boris Savtsjenko.

Det å holde sammenhengen i teksten er også et svært viktig moment når man skal holde på seernes oppmerksomhet. Denne lille tekstsnutten som re-

presenterer avslutningen på hurtigsjakk-VM 2019, kan stå som eksempel på god sammenheng i tekst og samtidig avslutte dette arbeidet:

(VMhp15:6,14) Elleve titler, elleve verdensmestertitler, det er fenomenalt, det er uovertruffent, det er ingen sjakk mestre som har det i sjakkens historie. Han har nå fire langsjakk, fire lynsjakk, tre gull i hurtigsjakk også. Han bare tar nye triumfer, og det betyr jo også at dette blir et nytt strålende år for Magnus Carlsen. Det betyr også uansett åssen lynsjakken skulle gå at han runder av [ti]året på samme måte som han startet det. Han startet det som en ny, nitten år gammel nummer én i verden uten de store merittene. Nå avslutter han som elleve ganger verdensmester i 2019, og hvem vet hva han også kan få til i det neste tiåret.

Litteraturliste

- Borthen, K. (2018). Pronominal høgredislokering i norsk. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift, årgang 36-2*, 403–450.
- Faarlund, J. T., Lie, S. & Vannebo, K. I. (1997). *Norsk referansegrammatikk*. Universitetsforlaget.
- Falkum, I. L. & Kjöll, G. (2014). Kognitiv pragmatikk og relevanstheori. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift, årgang 32-2*, 173–196.
- Fretheim, T. (1995). Why Norwegian Right-dislocated Phrases Are Not Afterthoughts. *Nordic Journal of Linguistics, årgang 18*, 31–54.
- Gunleifsen, E. (2011). *Attributive uttrykk for prototypisk possessivitet. En komparativ studie av talespråklig variasjon og endring i Kristiansand og Arendal*. Novus.
- Gunleifsen, E. (2012). Possessiver i interaksjon med bestemthet. I H.-O. Enger, J. T. Faarlund & K. I. Vannebo (Red.), *Grammatikk, bruk og norm. Festskrift til Svein Lie på 70-årsdagen, 15. april 2012* (s. 79–96). Novus.
- Grønn, A. (2020). Tempus i trekkvang: Om en kontrafaktisk presens i norske sjakkspalter. I H. Hagen, K. Stjernholm & Ø. Vangsnes (Red.), *Bauta: Janne Bondi Johannessen in memoriam, Oslo Studies in Language 11(2)* (s. 159–171).
- Hagen, J. E. (1999). Leddstilling. Om kapittel 9 i NRG. *Nordica Bergensia 21*, 85–100.
- Hanssen, E. et al. (1978). Oslomål. Prosjektbeskrivelse og syntaktisk analyse av oslomål med henblikk på sosiale skilnader. *Talemålsundersøkelsen i Oslo (TAUS), skrift nr. 6*. Novus.
- Iversen, R. (1918). *Syntaksen i Tromsø bymaal*. Bymaalslagets forlag.

- Johannessen, J. B. (2015). Oslopråket de siste to hundre år. I H. Sandøy (Red.), *Talemål etter 1800. Norsk i jamføring med andre nordiske språk* (s. 269–300). Novus.
- Lie, S. (1992). Ka du sei? *Maal og Minne*, 62–77.
- Lie, S. (1999). Kommentar til H. Ulland, T. Jacobsen, J-E. Hagen, L. G. Johnsen og A. M. Jørgensen. *Nordica Bergensia årgang 21*, 137–150.
- Lindstad, A. M., Nøklestad, A., Johannessen, J. B. & Vagnsnes, Ø. (2009). The Nordic Dialect Database: Mapping Microsyntactic Variation in the Scandinavian Languages. I Jokinen, K. og Eckhard, B. (Red.), *NEALT Proceedings Series; Volum 4*.
- Nilsen, H. (1996). *Koffer dæm sir det?* [Cand. philol.-avhandling]. Universitetet i Tromsø.
- Nygård, M. (2013). *Discourse ellipsis in spontaneously spoken Norwegian. Clausal architecture and licensing conditions*. Upublisert doktorgradsavhandling, NTNU.
- Nygård, M. (2016). Talespråkssyntaks – en analyse av norske diskursellipser. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift, årgang 34-1*, 5–24.
- Vagnsnes, Ø. & Westergaard, M. (2014). Ka korpuse fortæll? Om ordstilling i hv-spørsmål i norske dialekter. I Johannessen J. B., Hagen K. *Språk i nabolanda. Ny forskning om talespråk* (s. 133–151). Novus.
- Sperber, D. & Wilson, D. ([1986] 1995). *Relevance. Communication and Cognition*. (2. utg). Blackwell Publishing.
- Riksmålsforbundet (19.06.2020), hentet 29.9.2021 fra <https://www.riksmalsforbundet.no/riksmalspriser-og-ny-sprakgledepris/>
- Språkprat (17.9.2021). Hentet 29.9.2021 fra <https://sprakprat.no/2021/09/17/historien-om-det-kontrafaktiske-sjakkspaket-fra-russisk-til-norsk/#more-3863>
- Norges sjakkforbund (u.å.). Offisielle spilleregler for sjakk. Hentet 27.10.2022 fra <https://www.sjakk.no/ressurser/spilleregler>

Summary

This article presents an analysis of characteristic traits in the speech of the Norwegian commentator of chess Torstein Bae. The material is publicly available at NRKTV, and all the examples are taken from the 15 matches in speed chess in 2019. The characteristic traits in the speech are categorized in four variables: the placing of the adverb, no use of V2, extraposition, and reflexive possessive

determinatives. The examples are discussed against principles of word order in Norwegian, informational structure, syntactic function, and the principle of weight. Furthermore, the use of the weight principle is discussed in relation to the relevance theory of Sperber and Wilson (1986/1995) which can be placed in recent cognitive pragmatics.

Elin Gunleifsen
Institutt for nordisk og mediefag
Fakultet for Humaniora og Pedagogikk
Universitetet i Agder
Postboks 422
4604 Kristiansand
Elin.gunleifsen@uia.no

Fra den ene rettskrivingsnormen til den neste

En studie av folkeskolelærerinne¹ Birkelands skrivepraksis i perioden 1907–1962

Magnhild Vollan
Universitetet i Agder

Artikkelen presenterer en tekstbasert undersøkelse av hvordan folkeskolelærerinne Birkeland forholdt seg til de stadige rettskrivingsreformene som kom som følge av den aktive språkplanlegginga i første del av 1900-tallet. Materialet, som består av sju private tekster, skrevet på riksmål/bokmål, er undersøkt for å finne svar på denne problemstillinga: I hvilken grad implementerte Birkeland gjeldende rettskrivingsregler for riksmål/bokmål i egen skrivepraksis i perioden 1907–1962? I artikkelen dokumenteres og kommenteres språktrekk i tekstene hennes i lys av den til enhver tid gjeldende rettskrivingsnormen. Hovedfunnet er at hun fortløpende og i stor grad implementerte de nye rettskrivingsnormene. Dokumentasjonen gir et klart inntrykk av at hun hadde både vilje og evne til det vi kan kalle suksessiv implementering. Avslutningsvis utvides perspektivet idet Birkeland ses som representant for lærerstanden i ei tid prega av radikale språkplanleggingstiltak og bitter språkstrid.

Nøkkelord: normvedtak, riksmål/bokmål, språkplanlegging, språkstrid, suksessiv implementering, tilnæringsformer, tradisjonelle former

1. Innledning

I 2002 vedtok Stortinget enstemmig å fjerne punktet om at Norsk språkråd skulle «støtte opp om utviklingstendenser som på lengre sikt fører målformene

---

1. I denne artikkelen brukes den tidstypiske yrkesbetegnelsen *lærerinne*.

nærmere sammen» fra rådets vedtekter. Dette var ei formalisering av en ny språkpolitikk der tilnæringspolitikken blei sett på som mindre aktuell. Isteden var det nå «eit hovudprinsipp for språkpolitikken å basere seg på ei varig kløyving av norsk skriftspråk i to målformer: bokmål og nynorsk» (Vikør, u.å.b). Med 2005-reformen for bokmål og 2012-reformen for nynorsk er vi tilbake til en situasjon der «dei to målformene blir normerte utan omsyn til kvarandre – som for landsmål (nynorsk) i 1901 («Hægstadnormalen») og 1907 for riksmål (bokmål)», uttaler Jahr (2015, s. 7f.), som omtaler tida mellom tidlig 1900-tall og reformene i 2005 og 2012 som språkpolitiske perioder med «eksepsjonelle og dristige språklege og språksosiale eksperiment» (Jahr, 2015, s. 8).

I denne artikkelen vender vi oppmerksomheten mot de utfordringene lærerstanden møtte i første halvdel av 1900-tallet i forbindelse med disse «eksperimentene», som fulgte av at statlige myndigheter ønska å styre skriftspråkutviklinga i en bestemt retning gjennom stadige rettskrivingsendringer (Rambø, 2018, s. 507). Målet med de ulike språkplanleggingstiltaka i denne perioden var at målformene på sikt skulle gå over i hverandre og bli ett gjennom gradvis og gjensidig tilnærming (Rambø, 2018, s. 513).

Denne politikken førte til språkstrid og store utfordringer på mange arenaer, ikke minst i skolen. Lærerstanden møtte forventninger om å bidra slik at elevene lærte det de skulle, også i møte med nye rettskrivingsregler. Jeg har ofte undra meg over hvordan det kan ha vært å skulle gi lese- og skriveopplæring under slike forutsetninger, og om det var mulig for lærerstanden å forholde seg aktivt og profesjonelt til de til enhver tid gjeldende rettskrivingsreglene. Gikk det overhodet an å ha oppdatert kunnskap om og ferdighet i rettskrivingsnormene når den ene rettskrivingsreformen etter relativt kort tid blei etterfulgt av den andre?

Den studien som presenteres her, gir et gløtt inn i «levd» språkhistorie med folkeskolelærerinne Birkeland som hovedperson og som representant for folkeskolens lærerstand. Temaet er implementering av nye rettskrivingsnormer, konkretisert gjennom en undersøkelse av Birkelands skrivepraksis. Med utgangspunkt i et utvalg private tekster skrevet i løpet av femtifem år undersøkes og dokumenteres sider ved hennes skriftspråklige praksis ut fra denne problemstillinga: *I hvilken grad implementerte Birkeland gjeldende rettskrivingsregler for riksmål/bokmål i egen skrivepraksis i perioden 1907–1962?* Da jeg starta arbeidet, var min hypotese at hun sannsynligvis gjorde sitt ytterste for å lære og praktisere de nye rettskrivingsreglene etter hvert, både på grunn av sin lange tilknytning til skolen og fordi hun framsto som en nøyaktig, kunnskapsrik og engasjert person med høy grad av profesjonalitet.

Artikkelens hoveddel består av en dokumentert gjennomgang av Birkelands skrivepraksis sett i lys av den til enhver tid gjeldende rettskrivingsnormen. Her gis illustrerende tekstutdrag og relevante analyser av språkformen. Etter resultatpresentasjonen gis ei drøftende oppsummering av hovedfunna. Avslutningsvis utvides perspektivet idet Birkeland ses som representant for lærerstanden i ei tid kjennetegna av radikale språkplanleggingstiltak og bitter språkstrid.

2. Bakgrunn

Siden artikkelen dokumenterer Birkelands skrivepraksis på riksmål/bokmål gjennom ulike perioder i norsk normeringshistorie, gis bakgrunnsopplysninger på to felt. Først presenteres Birkeland som elev og lærerinne, med vekt på de språklige rammene som omga henne. Deretter gis en kortfatta gjennomgang av innholdet i nasjonale normvedtak for riksmål/bokmål satt inn i ei språkpolitisk ramme, i hovedsak med henvisning til *Norsk språkhistorie* (2018).

2.1 Elev og lærerinne i skiftende skriftspråklige landskap

Larsine Johanne Bergithe Larsdatter Birkeland (1889–1989) var født og oppvokst i Birkenes kommune, Aust-Agder. Hennes talemål var sørlandsk, kjennetegna av *e*-ending i infinitiv og svake hunkjønnsord, skarre-*r* og lenisering (Mæhlum & Røynealand, 2012, s. 101). Som elev i folkeskolen på Birkeland (1896–1904) hadde hun riksmål som opplæringsmål. Nordahl Rolfsens lesebøker var sannsynligvis tatt i bruk i norskopplæringa (Åsgard, 2001, s. 39), så der møtte hun mange tekster på riksmål og utvalgte tekster på landsmål i den formen Rolfsen brukte. Da hun gikk på Sørlandets kristelige ungdomsskole (1912–1913), hadde hun også norsk som fag. Ifølge vitnemålet, som er utforma på riksmål, fikk elevene karakter i både skriftlig og muntlig norsk. Hvordan fordelinga var mellom riksmål og landsmål dette året, som var skolens første driftsår, kjenner jeg ikke til. På husmorskolen var ikke norsk eget fag, men da hun seinere tok lærerutdanning ved Kristiansand lærerskole (1915–1918), fikk hun opplæring i både landsmål og riksmål og blei prøvd i begge målformer ved skriftlig eksamen. Da dreide det seg om riksmål etter 1907-rettskrivinga og landsmål etter 1901-rettskrivinga. Her kan hun også ha lært om elevens utvida valgmuligheter i landsmål, gjeldende fra 1910. I tillegg kan 1917-reformen, vedtatt 21. desember 1917, ha vært tema.

Oversikt 1: Birkelands CV.

Skolegang og videre utdanning	
1896–1904	Birkelands Folkeskole, Birkenes
1912–1913	Sørlandets kristelige ungdomsskole, Birkenes
1914	Kristiansands kommunale Husmorskole, Kristiansand
1915–1918	Kristiansand lærerskole, Kristiansand
Folkeskolelærerinne	
1918–1957	Vennesla skole, Vennesla
Etter 1957	Birkeland skole, Birkenes

I 1918 var Birkeland blant søkerne på den utlyste lærerinneposten ved Vennesla skole i Vennesla kommune, Vest-Agder. Hun blei innstilt som nummer én og blei ansatt med ansvar for all undervisning i 1.–3. klasse og for all håndarbeidsundervisning i 4.–7. klasse. Hun arbeidde samme sted i 39 år. I perioder var det bitter målstrid i Vennesla kommune. Landsmål var blitt innført som opplæringsmål i fem av de seks skolekretsene i 1908, men allerede i 1919 og 1924 blei riksmål gjeninnført i to av kretsene etter sterkt lokalt engasjement og flere kretsmøter med målavstemning. I mellomtida var det dessuten etablert en privat folkeskole, kalt «Riksmålsskolen» fordi riksmål var skolemål der. I 1953 blei bokmål innført i Vennesla krets, det samme skjedde i 1961 i den siste kretsen. Mens Birkeland var ansatt ved Vennesla skole, påtok hun seg av og til vikararbeid i kretser der riksmål/bokmål var skolemål. Da hun etter 1957 gikk inn i vikarstillinger i Birkenes kommune, kom hun også til skoler der opplæringsmålet var bokmål.

Oppsummert kan vi fastslå at Birkeland oppholdt seg i skiftende skriftspråklige landskap som elev og yrkesutøver. Hun starta med riksmål som skolemål i 1896, og i løpet av karrieren som folkeskolelærerinne ga hun et stort antall elever lese- og skriveopplæring i den ene eller den andre målformen slik de var etter normvedtaka av 1917 og 1938. Mitt klare inntrykk er at hennes foretrukne målform var riksmål/bokmål, både fordi alle hennes etterlatte tekster er utforma på denne målformen, og fordi hun i 1948 (i tekst 5) uttalte at hun hadde vært glad for å starte arbeidet ved Vennesla skole tretti år tidligere, men at hun helst ville ha undervist i riksmål/bokmål.

I et portrett av Larsine Birkeland presenteres hun som en evnerik og lærevillig, målbevisst og iherdig elev som var heldig stilt når det gjaldt muligheter til utdanning etter folkeskolen (Vollan, 2021). Som yrkesutøver viste hun faglig engasjement og utholdenhet, og var godt likt. Tidlig i karrieren omtales hun som «en særdeles duelig og samvittighetsfull lærerinne som er glad i arbeidet

sit)» (i skolestyreformannens attest fra 1922). Også i skoledirektørens sluttattest fra 1957 står det at hun var «ei uvanleg dugande lærarinne», med denne utdypinga: «I alle desse åra har det berre vore vellete [sic!] over hennar arbeid både blant barn og foreldre» (Vollan, 2022, s. 51).

2.2 Nasjonale normvedtak for riksmål/bokmål

I 1887 blei åttende utgave av rettskrivingslæra til Aars og Voss autorisert til skolebruk. Dermed var den «det mest autoritative uttrykket for den offisielle skriftnorma» (Hoel, 2018, s. 463), men det var valgfritt om en ville følge den eller fortsatt bruke de tradisjonelle formene. I løpet av de neste tiåra blei det fatta flere rettskrivingsvedtak som handla om fornorsking av det tradisjonelle skriftspråket. Idéen om at riksmål og landsmål skulle bli ett skriftspråk med tida, vokste fram og førte til en målbevisst språkpolitikk og ei aktiv språkplanlegging utover 1900-tallet. Et solid flertall på Stortinget sto bak denne politikken i nærmere trekvart hundreår, men motstanden vokste seg stadig sterkere. Jahr (2015, s. 8) framhever at siden først landsmålsprogrammet og seinere samnorskpolitikken var så radikale og unike som de var, blei motkreftene til slutt for sterke.

Ei prinsipielt viktig side ved utviklinga er at normeringsgrunnlaget endra seg, fra dansk skriftspråk til danna dagligtale og vidare til norsk folkemål på grunn av tilnærminga i retning nynorsk (Vikør, 2018a). I sin omtale av dagens bokmål understreker Vikør at det bygger på et dobbelt grunnlag: «dansk skriftspråk og eit tilhøyrande skriftbasert høgtidsmål, og eit folkelig søraustnorsk talemål» (Vikør, 2018a, s. 369). Dette skjer i de to første hovedperiodene Jahr (2015) presenterer i sin oversikt over norsk språkhistorie etter 1814, der den første perioden (1814–1917) kalles den språknasjonale, mens den andre (1917–1966) omtales som den språksosiale. Fram til rettskrivingsreformen av 1917 var det nemlig de nasjonale argumentene som både satte språkplanlegginga i gang, og som dreiv denne framover til to *norske* skriftnormaler (Jahr, 2015, s. 11). I den språksosiale perioden forsøkte en å utvikle de to målformene slik at de kunne bli samla i én normal, i ett samnorsk skriftspråk (Jahr, 2015, s. 75).

Fornorskinga av riksmål/bokmål kommer særleg til syne gjennom ortografiske endringer knytta til måten å skrive konsonanter, vokaler og diftonger på, gjennom utskifting av tradisjonelle bøyingsendinger i substantiv, verb og adjektiv, og gjennom innføring av norske ord og uttrykk istedenfor de danske. I gjennomgangen av relevante nasjonale normvedtak legges hovedvekten på endringer innen ortografi og morfologi.

2.2.1 Normvedtaket i 1893

Når Hoel (2018, s. 464f.) gjør greie for normvedtaket i 1893, legger han stor vekt på den betydningen som Nordahl Rolfsens første utgave av *Læsebog for folkeskolen* (1892) fikk på grunn av språkformen i leseboka. Det var Moltke Moe som hadde hatt ansvar for språkarbeidet, og han valgte å gå lenger enn gjeldende rettskrivningsregler i bruken av en del særnorske ordformer. Leseboka der tradisjonelle former og nyere, mer talemålsnære former blei brukt om hverandre, var godkjent av departementet. I den prosessen hadde ekspedisjons-sjef D. F. Knudsen hatt en sentral rolle, og han ønska at elevene også skulle kunne bruke disse formene i skriftlige arbeider. Etter at en uoffisiell komité hadde gitt råd i saken, godkjente departementet i 1893 nye rettskrivningsregler på fire punkt: Det første punktet gjaldt bruk av de ikke-leniserte plosivene *p*, *t*, *k* i særnorske ord, norske egennavn og benevnelser på «hjemlige» dyr, planter og frukter. En skulle f.eks. skrive *gap*, *leke*, *kraake*, *ek*, *eple*. Det andre punktet gjaldt en utvidelse av regelen om konsonantfordobling for å unngå tvetydigheter. Nå skulle en skrive f.eks. *brudd* og *hugg* istedenfor *brud* og *hug*. Det tredje punktet dreide seg om stumme vokaler og konsonanter. I tråd med denne endringa blei langformer som *broder*, *moder* og *fader* jamstilt med kortformene *bror*, *mor* og *far*. Det fjerde punktet gjaldt preteritumsendinga *-ede* som nå kunne skrives *-ed*, f.eks. *lytted* istedenfor *lyttede*. I leseboka forekom i tillegg endingene *-de* og *-te* i preteritum av svake verb (Rolfsen, 1892 [1974], s. IX–X).

De norske formene som var tatt i bruk i Rolfsens lesebok og godkjent av departementet, skulle altså være valgfrie for skolene. Jahr (2015, s. 55) understreker at med dette var et viktig prinsipp innført i norsk språknormering, nemlig valgfrihet mellom ulike former av samme ord. I sin redegjørelse for bruken av valgfrie former i et digitalisert aviskorpus finner Hoel (2018, s. 464f.) grunnlag for å si at 1890-åra var prega av språkpolitisk avspenning med tilnæringsidéer i begge språkleirer. Dette blei endra ved århundreskiftet gjennom den første riksmålsorganiseringa, Bjørnsons angrep på landsmålet og strid om det videre arbeidet med ny rettskriving. Nå blei det isteden økt bruk av tradisjonelle former igjen.

2.2.2 Riksmålsrettskrivinga av 1907

I presentasjonen av rettskrivningsreformen av 1907 peker Rambø (2018, s. 531f.) på at den nasjonale stemningen og unionsoppløsningen nok hadde mye å si for at reformen kom akkurat på dette tidspunktet. I drøftinga av hva som var den utløsende faktoren, vektlegger hun den store framgangen for landsmålet. Den

sentrale posisjonen til det tradisjonelle bokspråket skulle nå sikres ved at riksmålet blei fornorska. Prinsipielt viktig ved denne reformen er at den hadde danna dagligtale som normeringsgrunnlag, ikke dansk skriftspråk. Den fulgte i stor grad opp de endringene som var vedtatt for skolen i 1893. Endringene gjaldt både ortografi og morfologi, og impliserte valgfrihet i punktene 1, 3 og 4. Nedenfor gjengis 1907-reformen i seks hovedpunkt:

1. Innføring av *p, t, k* istedenfor *b, d, g* i samsvar med danna dagligtale. Etter dette var f.eks. både *bog* og *bok* korrekt skrivemåte.
2. Innføring av dobbeltkonsonant i utlyd etter kort vokal i noen ord for å hindre tvetydighet eller feillesing, f.eks. *hopp, hatt* og *takk*.
3. Kortformer som *ha, ta, mor* blei valgfrie ved sida av de tradisjonelle formene *have, tage, moder*.
4. Hovedregelen for substantivenes flertallsending i ubestemt form blei *-er*, f.eks. *hester* istedenfor den tradisjonelle formen *heste*. Enstava intetkjønnsord skulle normalt være uten flertallsending i ubestemt form, altså *land* istedenfor *lande*.
5. Adjektiv på *-ig* skulle *ikke* ha *t*-ending i intetkjønn.
6. Svake verb fikk disse preteritumsendingene: *-et* (kastet), *-te* (svarte) og *-(d)de* (bodde), istedenfor tidligere *-ede*.

I 1907 blei det altså gjort grunnleggende endringer i riksmål som kom til å bety det prinsipielle bruddet med dansk skriftspråk i Norge (Jahr, 2015, s. 56). Innendingene mot reformen gjaldt i liten grad prinsippene og de enkelte formene, men at den kom overrumplende, og at en burde ha venta på uttalelser fra forfatterforening og presseforening. Den nye rettskrivinga blei raskt tatt i bruk i offentlig administrasjon, i skoleverket og i det meste av pressen. Samtidig var det nå mange som meinte at det burde være nok med ett skriftspråk i Norge.

2.2.3 Rettskrivingsreformen av 1917

I arbeidet med denne reformen la en til grunn at danna dagligtale fullt ut skulle være normgrunnlaget for de *obligatoriske* endringene i riksmål, mens folkemålsformer blei lagt til grunn for de *valgfrie* endringene (Rambø, 2018, s. 554f.). På denne måten er reformen både en fornorskings- og en tilnæringsreform som på flere punkt betydde ei fullføring av 1907-reformen.

Ortografiske forhold stod sentralt. Ifølge de obligatoriske endringene skulle bruken av bokstaven *æ* reduseres sterkt. En skulle i stor grad skrive bokstaven *e* for kort *e*- og *æ*-lyd, likeså skulle lang *e*- og *æ*-lyd i de fleste tilfeller skrives

med bokstaven *e*. Når det gjelder konsonantene, skulle de ikke-leniserte plosivene brukes mer konsekvent. Fordobling av konsonant i utlyd etter kort vokal skulle gjennomføres i mange ord. I tillegg blei historisk *ll* og *nn* for *ld* og *nd* innført, i samsvar med landsmål. Når det gjelder morfologiske forhold, blei suffikset *-ene* gjennomført i bestemt form flertall av substantiv istedenfor *-erne* som tidligere var flertallssuffiks i mange ord. I tillegg blei enkelte særnorske ordformer innført.

Blant de valgfrie ortografiske endringene kom diftongene *øi* og *au* inn, avhengig av emne og stil. Videre blei det valgfritt med ikke-lenisert plosiv i mange ord der det tidligere bare hadde vært tillatt å bruke lenisert. Bokstaven *å* for *aa* blei anbefalt. Med de valgfrie morfologiske endringene kom *a*-endingene inn i bestemt form entall av mange hunkjønnsord og i preteritum og partisipp i *a*-verb, avhengig av emne og stil. Videre kom det inn mange ordformer fra dialektene, som *bru*, *tru*, *golv*, *snø*, *fram*.

Denne reformen var på sett og vis den første «sammorskereformen» (Jahr, 2015, s. 77). Komitéen hadde hatt språksamling for øye, men resultatet blei altså to riksmålsvarianter der en kunne skrive enten ganske tradisjonelt riksmål eller radikalt riksmål med utstrakt bruk av østlandske folkemålsformer og former som var felles med landsmål. Innføringa av 1917-reformen førte til mye uro, diskusjon og strid, spesielt i skolen. Striden sto ikke bare mellom landsmåls- og riksmålstilhengere, men også internt i de to leirene. Særlig i riksmålsleiren var det stor uenighet i synet på hvilken riksmålsvariant som burde legges til grunn for undervisningen og innkjøp av abc-er, lese- og lærebøker. Til å begynne med valgte mange skolestyrer den valgfrie varianten, men etter noen år hadde flere omgjort vedtaket slik at det var den obligatoriske riksmålsvarianten som blei vanligst. Jahr (2015, s. 83) understreker at første del av 1920-åra var ei hard språkstridstid. Mange steder opplevde folk språkstrid for første gang, og den lokale kampen kunne være hard og bitter. Noen steder blei elevene frakta til en annen kommune for å gå på skolen der hvor de kunne slippe å ha det radikale riksmålet som opplæringsmål.

2.2.4 Rettskrivingsreformen av 1938

I presentasjonen av 1938-reformen legger Rambø (2018, s. 584f.) vekt på det språksosiale perspektivet. I bokmål gikk en nå bort fra skriftformer som reflekterte den øvre middelklassens talemål, isteden blei det innført former som reflekterte østlandske dialekter og bytalemål. Mange av disse formene var sammenfallende for bokmål og nynorsk. Slik blei 1938-reformen en tilnæringsreform. En ny form for valgfrihet blei innført, med et skille mellom hoved-

og sideformer. Mens hovedformene var påbudt i lærebøkene, kunne elevene også bruke sideformene i egen skrivning.

Gjennomgangen av sentrale punkt i den nye rettskrivinga starter også her med vokalene. Nå skulle bokstaven *å* gjennomføres for *aa*. Det viktigste punktet var økt bruk av diftong. Tidligere hadde diftongen vært valgfri i en del ord, der den nå blei obligatorisk, f.eks. *bein, eik, hauk, naust*. I andre tilfeller blei ordformer med diftong sideformer, f.eks. *fløte – fløyte, aleine – alene, lauk – løk*. Når det gjelder konsonantene, blei ikke-lenisert plosiv gjort obligatorisk i ei rekke ord, f.eks. *kjøpmann, helvete, språk*. Videre skulle *ll* og *nn* erstatte *ld* og *nd* i en del ord, som *snill* og *alminnelig*, dessuten blei preteritumsformene *kunne, skulle* og *ville* obligatoriske.

Blant morfologiske endringer stod innføring av obligatorisk *a*-ending sentralt. Cirka 930 hunkjønnsord fikk slik ending i bestemt form entall, mens cirka 130 hunkjønnsord fikk valgfri *a*-ending. Også ei rekke intetkjønnsord fikk obligatorisk *a*-ending i bestemt form flertall. I verbmorfologien blei *a*-ending i preteritum påbudt i verb med særnorsk lydform, mens systemet med jamstilling av *-a* og *-et* i svake *a*-verb blei videreført.

I sin omtale av den såkalte samnorskereformen nevner Vikør (u.å.a) at en del enkeltord fikk en obligatorisk form som lå nærmere nynorsk og/eller de fleste talemåla, blant anna *etter, fram, gjennom, mellom, nå*. Videre blei pronomenerne *mig, dig, sig* endra til *meg, deg, seg*. Dessuten fikk en del fremmedord nå en fornorska skrivemåte, f.eks. *sentrum* og *sykkel* istedenfor *centrum* og *cykel*.

Jahr (2015, s. 99f.) karakteriserer 1938-reformen som en konsekvent fortsettelse av 1917-reformen, men understreker at den på samme tid representerte noe prinsipielt og revolusjonerende nytt. Det virkelig nye var at talt riksmål nå blei sett på som en av mange talemålsvarianter som skriftspråket skulle ta hensyn til. Mot slutten av 1930-tallet var mange positivt innstilt til tilnæringsformene. Den nye rettskrivinga blei mottatt med stor grad av velvilje i bokmålsleiren, men med motstand i mer konservative kretser. Lærebokspørsmålet sto sentralt. Skolestyret måtte ta stilling til hvilke bøker som skulle kjøpes inn, avhengig av om elevene skulle lære moderat eller radikalt bokmål. Ellers fikk 1938-reformen stor betydning for skolemålssituasjonen, idet mange kretser nå gikk over til nynorsk. Etter krigen kom motstanden mot det radikale bokmålet med mange tilnæringsformer til syne, blant anna gjennom «Foreldreaksjonen mot samnorsk» fra 1951 (Jahr, 2015, s. 109f.).

2.2.5 Læreboknormalen av 1959

Ifølge Vikør (2018b, s. 620) representerte den nye læreboknormalen for bokmål *status quo*. Istedenfor nye, store skritt på veien mot tilnærming til nynorsk kom det nå bare mindre justeringer av 1938-rettskrivinga. Jahr (2015, s. 113) nevner disse hovedpunktene: Mange jamstilte hovedformer blei nå sideformer, f.eks. blei *trett/trøtt* som var normen i 1938, normert til *trøtt* [*trett*] i 1959. Adjektiv og verb av typen *grei, greie* fikk nå bøyinga *greit* [*greitt*] og *greide* [*greidde*], mens formene med dobbeltkonsonant hadde vært eneformer fra 1938. Dessuten fikk en del enkeltord ny ortografisk form, som *verken* istedenfor *hverken*.

Jahr sier at Læreboknormalen av 1959 så ut til å bety at tilnærmingspolitikken skulle fortsette, men at dette bare var tilsynelatende: «Eigentleg var slaget om ei planmessig samnorskutvikling over» fordi Arbeiderpartiet nå ønska å komme bort fra et forpliktende samnorskstandpunkt (Jahr, 2015, s. 117). I 1964 blei det så nedsatt en «språkfredskomiteé» som skulle komme med forslag til ordninger som kunne få slutt på språkstriden. Komitéen, som blei leda av professor Hans Vogt, kom med si innstilling i 1966. Her fikk riksmålsbevegelsen støtte for viktige krav, og dermed blei det slutt på å bruke språksosiale argumenter for videre offentlig språkplanlegging med ett norsk skriftspråk som mål.

3. Materiale og metode

I artikkelen presenteres en studie der folkeskolelærerinne Birkelands skrivepraksis står i sentrum. Studien er basert på et skriftlig materiale fra tidsrommet 1907–1962, henta fra Birkelands etterlatte papirer, som jeg har fått tilgang til (Vollan, 2021). Hun hadde tatt vare på blant anna vitnemål, attester og en del egne tekster. Etter å ha systematisert tekstene valgte jeg ut sju håndskrevne tekster som skulle undersøkes videre (se oversikt 2).

Materialet består altså av sju tekster. De er skrevet på riksmål/bokmål, men de er ulike når det gjelder skrivetidspunkt, omfang og sjanger. Et forhold som gjør materialet særlig interessant, er at ingen av tekstene er utforma med tanke på skriftlig publisering. En dokumentasjon av karakteristiske trekk ved tekstenes språkform kan dermed virkelig tydeliggjøre Birkelands skrivepraksis over tid i en periode prega av språkstrid og mange normvedtak. Samtidig må en være klar over at skrivesituasjon og sjanger kan ha hatt innvirkning på hennes språklige valg.

Oversikt 2: Materialet.

Tekst	Teksttype	Skrivetidspunkt
1	Dagbok	1907
2	Manus til foredrag	1913 ²
3	Notatbok fra husmorskolen	1914
4	Manus til foredrag	1928
5	Manus til tale ved markering av eget 30-årsjubileum	1948
6	Manus til takketale på kretsfest	1955
7	Manus til festtale ved ungdomsskolens 50-årsjubileum	1962

Dagboka (tekst 1) og notatboka fra husmorskolen (tekst 3) er tydeligst tekster til intern bruk. Når det gjelder tekst 3, kjenner jeg ikke til om dette er notater hun sjøl har formulert eller om det dreier seg om nedskrivning av muntlig presentasjon av fagstoff, avskrift fra tavle eller fra lærebøker. Tekst 2 og 4 er manus til foredrag med tittelen «Ungdom og kristendom». Ut fra håndskriften å dømme er tekst 2 skrevet før tekst 3. Birkeland kan gjerne ha skrevet tekst 2 mens hun var elev ved Sørlandets kristelige ungdomsskole, siden elevene måtte holde foredrag i løpet av skoleåret. De fem manusene til taler og foredrag har vært hennes skriftlige utgangspunkt for muntlig framføring for et større eller mindre publikum. Det er rimelig å anta at Birkeland etter hvert blei en dreven taler og foredragsholder. På den bakgrunn er det interessant å undersøke om de tre siste talemansene er mer prega av den planlagte muntlige framføringssituasjonen enn de første to.

I arbeidet med materialet er språkformen i hver tekst grundig undersøkt og dokumentert med vekt på ortografi (stavemåte), morfologi (bøyingsmåte for ordklassene substantiv, verb og adjektiv) og ordvalg. Dette er gjort for å kunne vise hvordan Birkelands skrivepraksis endra seg over tid, og i hvilken grad de nye rettskrivingsnormene for riksmål/bokmål blei implementert etter hvert.

Resultatpresentasjonen er kronologisk bygd opp, den begynner i 1907, med tekst 1, og slutter i 1962, med tekst 7. Tekst 2 og 3 ses under ett, det samme gjelder tekst 5 og 6. Dette henger sammen med at språkformen i disse tekstpara følger samme rettskrivingsnorm. I analysen ses Birkelands skrivepraksis i lys av gjeldende rettskriving. Presentasjonen av denne praksisen til ulike tider er disponert slik: Først gis korte tekstutdrag, deretter presenteres oversikter over karakteristiske språktrekk med kommentar. I valg av tekstutdrag har jeg kombinert diskresjonshensyn med et ønske om å vise fram interessante skriftspråklige former. I oversiktene er utvalgte ordformer fra tekstene ført opp, stort sett i alfabetisk orden på hvert punkt. Av plasshensyn blir likevel ikke alle ordformer kommentert. Når det

---

2. Usikker tidfesting.

gjelder karakteristiske språktrekk, vektlegges først og fremst ortografiske og morfologiske trekk, men også enkelte frekvente ordformer og typiske formuleringer. Utvalget er gjort med tanke på å fange opp det mest karakteristiske og for å kunne sammenligne karakteristiske trekk over tid. I kommentarene vektlegges forholdet mellom Birkelands skrivepraksis og den til enhver tid gjeldende rettskriving. Vurderinga av den språklige korrektheten hviler på informasjonen i de språkhistoriske presentasjonene (se 2.2) og i relevante oppslagsverk (se oversikt 3). Ordformer som avviker fra normen, blir i noen grad kommentert. Underveis pekes det dessuten på enkelte talemålsinnslag i tekstene. Å se hennes språklige valg i løpet av femtifem år i lys av talemålet ville ha vært interessant, men både av plasshensyn og av metodiske grunner knytta til utfordringene ved å kunne vite sikkert hvordan Birkeland praktiserte det lokale talemålet, kommenteres forholdet mellom dette og hennes skrivepraksis bare i noen grad.

Oversikt 3: Oppslagsverk brukt ved vurdering av tekstenes korrekthet.

Tekst	Oppslagsverk
1	Aars, J. (1894). <i>Norske rettskrivningsregler med alfabetisk ordliste</i> . (11. utg.) <i>Ordbog over det danske Sprog. Historisk ordbog 1700–1950</i> .
2, 3	Aars, J. & Hofgaard, S. W. (1907). <i>Norske rettskrivnings-regler med alfabetiske ordlister</i> .
4	Krogsrud, T. & Seip, D. A. (1920). <i>Rettskrivningslære med ordliste for riksmålet</i> . (3. utg.)
5, 6	Krogsrud, T. & Seip, D. A. (1939). <i>Ny rettskriving 1938 bokmål</i> . (15. utg.)
7	Krogsrud, T. & Seip, D. A. (1939). <i>Ny rettskriving 1938 bokmål</i> . (15. utg.) Lundeby, E. & Sørli, E. (1959). <i>Folkeskolens ordliste</i> .

4. Birkelands skrivepraksis

Et gjennomgående spørsmål i undersøkelsen av Birkelands skrivepraksis er hvordan denne praksisen forholder seg til gjeldende rettskriving, altså i hvilken grad rettskrivningsnormene implementeres fortløpende.

4.1 Tekst 1

Birkeland etterlot seg ingen tekst fra tida som folkeskoleelev, men dagboka fra 1907 er bevart og brukes som grunnlag for å dokumentere hvordan hun skreiv da hun var 18 år gammel.

Tekst 1: Dagbok

Nu gaar jeg og lærer engelsk. Det er Fjellbu som er lærer og skolestuen er paa foreningen. Vi er ti som lærer, otte mænd og to piger, nemlig Tomine Sundbø og jeg. (Utdrag, 7. april 1907)

Nu er her begyndt et havekursus, som skal vare i 3 uger i vaar, 1 til sommeren, 2 til høsten. Jeg er ogsaa med. Torjus Aamlid er lærer og haven er paa hans jorde og skolestuen er hos han; thi vi har nemlig boglig fag ogsaa, vi skriver og lærer og fører dagbog. (Utdrag, 5. mai 1907)

Av utdraga forstår vi at den unge Birkeland var en habil skriver, med variert ordforråd og god formuleringsevne. Når det gjelder språkformen i tekst 1, passer merkelappen «dansk» godt. De leniserte plosivene brukes gjennomført etter dansk mønster, videre forekommer det ingen fordobling av utlydende konsonant etter kort vokal. I tillegg er tekstens ortografi prega av utstrakt bruk av *æ* og *d* etter dansk mønster. I oversikt 4 (på neste side) gis eksempler fra teksten som viser karakteristiske trekk ved ortografi og morfologi sammen med typiske enkeltord.

Ser vi på substantivmorfologien, er det dokumentert at Birkeland bruker *en*-ending i bestemt form entall av felleskjønnsord. I ubestemt form flertall brukes enkelte tradisjonelle *e*-endinger sammen med nye *er*-endinger. Det er bare ett eksempel på substantiv i flertall, bestemt form, og der brukes den nye *ene*-endinga. Teksten inneholder mange verbformer. I preteritum av svake verb forekommer både *de-*, *te-* og *et*-endinger. I tillegg brukes den tradisjonelle *ede*-endinga i *fotograferede* og *syede*, mens den kortere *ed*-endinga som var tillatt fra 1893, ikke er brukt. Her ser vi hvordan tradisjonelle og nye bøyingsendinger møtes i samme tekst, også endinger som kom inn i riksmålsrettskrivinga med vedtaket av 19. februar 1907. Adjektiv med (*l*)*ig*-suffiks får nøytrumsmarkering på korrekt måte, etter dansk mønster.

Mens ortografien har et tradisjonelt preg, finner en altså flere nye innslag i morfologien. Videre er det dokumentert mange tradisjonelle ordformer. I valget mellom lange og korte ordformer bruker hun både de tradisjonelle langformene og de nye kortformene. Hun skriver f.eks. den tradisjonelle formen *broder*, men gjennomfører kortformene *mor* og *far*, *bedstemor* og *bedstefar*. Når det gjelder skriving av fremmedord, gjør hun korrekte valg etter dansk mønster, til og med i fordelinga av *-sion* og *-tion*.

Oversikt 4: Karakteristiske trekk ved språket i tekst 1.

Ortografi	
Leniserte plosiver	<i>daaben, kjøbe, selskab, fed, hvidrudedede, liden, mode, pude, sød, bog, pige, slig, syg, uge</i>
Enkel konsonant etter kort vokal	<i>fik, nat, nætop, op, os, solskin, tyk</i>
Ord med <i>æ</i>	<i>forskrækket, færdig, længe, rædde, stærk blæst, tæppe</i>
Ord med <i>ld, nd, dst</i>	<i>fuld, endnu, forinden, indtægt, lungebetændelse, bedstejar</i>
Monoftong	<i>alene, rent, Tvede</i>
Diftong	<i>sneveir, uldtøi</i>
Morfologi	
○ Substantiv	
Entall, bestemt form	<i>kirken, lærerinden, natten, puden, skolestuen</i>
Flertall, ubestemt form	<i>dage, gange, mænd, piger, skeer, stykker, uger</i>
Flertall, bestemt form	<i>nættene</i>
○ Verb	
Infinitiv	<i>at faa, give, lave, sidde</i>
Preteritum, svake verb	<i>havde, kunde, skulde, vilde, talte, tænkte, vidste, banket, syede, fotografere</i>
Partisipp	<i>begyndt, faaet, kjøret, stiftet, ventet, været</i>
○ Adjektiv	
Nøytrumsending etter (<i>l</i>)ig-suffiks	<i>hyggeligt, ubeskriveligt, ustadigt</i>
Ordvalg	
Tradisjonelle ordformer	<i>af, haven, mig, dig, sig, meget, noget, nu, thi</i>
Langformer – kortformer	<i>broder, forklæde – far, mor</i>
Sammenskravne ordformer	<i>idag, igaar, imorgen</i>
Fremmedord	<i>konfirmation, kursus, mission, the</i>

Jeg har registrert en del åpenbare talemålsinnslag i teksten. Vi skal se nærmere på noen slike. Birkeland skriver både *bedstemor* og *Bedsta*. Den siste ordformen har sannsynligvis vært den familiære omtale- og tiltaleformen, og her dukker dagbokas eneste *a*-ending opp. Videre skriver hun at «onkel Tvede [kom] kjørendes» for å «hente mor ud til Tvede». Ordformen *kjørendes* er nok farga av talemålet som har *s*-utlyd i adjektiv med *ende*-ending. At hun ikke bruker diftong i stedsnavnet *Tveide* (Rygh, 1905, s. 167), kan ha sammenheng med at *Tvede* var Birkelands mors pikenavn. Det er ikke utenkelig at stedsnavnet hadde samme uttale som slektsnavnet i familien på denne tida. Et tredje talemålsinnslag finner vi i Birkelands omtale av resultatet av et kraftig snøvær: «Haven ligger *mest* fuld» (mi kursivering). *Mest* brukt i betydningen ‘nesten, så godt som’ er vanlig i talemålet mange steder (*Norsk ordbok*, 2008, oppslagsord *mest*, betydning 8). Det siste talemålsinnslaget som får en kommentar her, er verbet *stulle* som brukes lokalt om ‘å stille og fôre husdyr’ (*Norsk ordbok*, 2012, oppslagsord *stulla*, betydning 3a). I muntlig bruk er dette et svakt verb i *a*-klassen,

mens det i teksten forekommer i partisipp med *et*-ending: «forat jeg kunde faa *styllet*» (mi kursivering). I Rolfsens lesebok hadde Moe valgt *ed*-ending som den som lå «landstalesprogets *-a* nærmest» (Rolfsen, 1892, s. IX), og som nevnt ovenfor går Birkeland ett skritt videre her. Det samme kan vi kanskje si at hun gjør når hun skriver *en ku* istedenfor den danske ordformen *ko*.

Konklusjonen er at Birkeland viser god rettskrivingsferdighet i tekst 1. Ovenfor er det dokumentert at hun bruker flere av de nye mulighetene som kom med normvedtaket i 1893 (Hoel, 2018, s. 464), samtidig som hun også bruker mer tradisjonelle former. At det forekommer en del talemålsinnslag i teksten, er naturlig når en tar hensyn til skrivesituasjonen. Dagboka er jo en høyst personlig tekst som ikke er skrevet med tanke på at den skal leses og vurderes av andre. At hun skriver som hun gjør i tekst 1, kan derfor være et signal om at hun allerede som 18-åring var opptatt av å uttrykke seg korrekt i skrift.

4.2 Tekst 2 og 3

Blant Birkelands etterlatte papirer ligger det ingen tekst skrevet i lærerskoletida, så studiet av hennes videre skrivepraksis er konsentrert om et foredragsmanus, sannsynligvis fra ungdomsskolen, og ei notatbok fra husmorskolen.

Tekst 2: Manus til foredrag

Ungdom og kristendom

Ungdomsaarene er livets festligste, men ogsaa farligste tid. Vi behøver hjælp til at leve vort ungdomsliv ret, den findes i Guds ord. Her er mange som siger at kristendommen er pietisme. Flere unge tror, skal de bli kristne maa de bli «nogen hængehoder» som ser mørkt paa saa mange ting, og at de må forsake saa meget. Noget maa en forsake, for kristendommen stiller krav. Der maa ofres noget av vort eget «jæg». Men forsakelserne mer end opveies av alt det gode som følger med.

Tekst 3: Notatbok fra husmorskolen

Storvask. Tøiet tælles op og sorteres. Dækketøi, gangtøi, smittetøi, kjøkkenhaandklær, kjøkkenforklær, stivetøi og lommeterklær. Tøiet lægges i bløt i koldt sæpevand natten over. Litt grønsæpe smures paa de mest skidne steder, saasom lenning³ og leg⁴. (Grønsæpen kan piskes ut i litt kokende vand),

-
3. Ordformen *lenning* refererer til ‘påsydd kant langs åpning på klesplagg’ (*Norsk Ordbok*, 2008, oppslagsord *lin(n)ing*).
  4. Ordformen *leg* refererer til ‘nedsydd fold’ (*Norsk Ordbok*, 2008, oppslagsord *III legg*, betydning 3).

og vispes derefter rundt i karrene. Den næste dag vrides tøiet op, rent koldt sæpevand haves i karret, vinterdag litt hett vand til det hele blir lunkent. Tøiet vaskes da rigtig godt (skiddenvask). Derefter vaskes tøiet engang til i samme temperatur (renvask). Tøiet smures ind paa lenning og flekke, lægges i baljen og spill kokende vand heldes over tøiet. Dette staar og trækker 1 time. [...] Ophængning av tõi. Tøiet ristes godt eller slaaes, sorteres paa snorene med navnene ned.

I oversikt 5 (på neste side) gis opplysninger om karakteristiske trekk ved språket i de to tekstene sett under ett. Sjøøl om det er et tydelig dansk preg også her, f.eks. i bruk av *æ* og *d* etter dansk mønster, er det flere ortografiske og morfologiske trekk som peker i norsk retning. I ortografien gjelder det en begynnende bruk av ikke-leniserte plosiver sammen med bruk av flere anbefalte kortformer av substantiv og verb, som *en fjær*; *et hode* og *at bli – blir – blev – blit*. Videre bruker Birkeland gjennomført den nye skrivemåten *av* (preposisjon). Når det gjelder morfologiske trekk, bruker hun stort sett de nye *er-* og *ene-*endingene i ubestemt og bestemt form flertall av substantiv, f.eks. *flekker – flekkene*.

Når det gjelder leniserte og ikke-leniserte plosiver, var det nå et felt prega av valgfrihet (Rambø, 2018, s. 531). En kunne f.eks. velge mellom *-hed* og *-het*, *-skab* og *-skap*. Birkeland skriver konsekvent *-het* og *-skap*, f.eks. *vidensskapsmaend* og *vigtighet*. Også i andre tilfeller der en kunne velge mellom flere korrekte former, f.eks. *såpe*, *sæpe* eller *sæbe*, *koke* eller *koge*, velger hun former med ikke-lenisert plosiv. Slike valg viser at Birkeland nærmer seg en ny og mindre dansk-prega skriftform med bruk av flere nye former enn strengt nødvendig. Dette feltet i rettskrivinga må likevel ha vært krevende siden det fortsatt var mange ord som skulle skrives med lenisert konsonant. At Birkelands talemål hadde lenisering, kan ha gjort dette ekstra utfordrende. Vanskelighetene viser seg i et lite antall eksempler på ukorrekt bruk av både lenisert plosiv (*brugt, lige, lud*) og ikke-lenisert plosiv (*forsake, forsakelserne, stræper*).

Konsonantfordobling kan også ha vært et krevende felt siden mange ord fortsatt skulle skrives med enkel konsonant etter kort vokal. Birkeland skriver blant anna *leg* n. og *vist* (adj., nøytrumsform). I det første ordet burde kanskje konsonanten vært fordobla for å unngå tvetydighet med *leg* m., men siden det da ville bli tvetydighet med *legg* m., kan dette først og fremst tjene til å konkretisere utfordringene i den nye rettskrivinga.

I tekstene forekommer en del fremmedord. Flere av disse er skrevet i tråd med gjeldende ordliste, f.eks. *musik*, *mission*, mens andre ikke heilt følger opp-

Oversikt 5: Karakteristiske trekk ved språket i tekst 2 og 3.

Ortografi	
Leniserte plosiver	<i>dragt, frugt, magt, pligt, skiddenvask, skidne</i>
Ikke-leniserte plosiver	<i>bløt, gryte, kokende, lik, maate, sak, sæpe, tilbake, uten, vaat</i>
Enkel konsonant etter kort vokal	<i>al, blit, blæk, grøn-, let (adj.), motsat, op, opplysning, opveies, ret (adj.)</i>
Ord med æ	<i>dækketøi, forædlende, fødrelandet, glæde, hjælp, hænehoder, kræfter, lægges, næste, ophængning, statsmænd, sæpe, trækker, tælles, væv</i>
Ord med <i>ld, nd, ds, dst</i>	<i>fuldt, heldes, opfylde, andet, bekjendelsen, end, findes, grundlag, ind, pinde, sand (adj.), sund (adj.), vand, plads, smudsige strudsefjer, mindste, sidste</i>
Monofong	<i>rent, hele</i>
Diftong	<i>tøi, høiere, nøie, høide</i>
Morfologi	
○ Substantiv	
Entall, bestemt form	<i>baljen, fældingen, gryten, jorden, snoren, sæpen</i>
Flertall, ubestemt form	<i>digtere, filler, flekker, foreninger, hænehoder, idealer, krav, livsstillinger, masker, opgaver, regler, steder, ting, videnskapsmænd</i>
Flertall, bestemt form	<i>flekkene, markene, navnene, papirene, snorene, ungdomsaarene, videnskapsmændene</i>
○ Verb	
Infinitiv	<i>at faa</i>
Verb, presens	<i>betrakter, blir, har, siger</i>
Verb, partisipp	<i>bortfældet, dyppet, frembragt, hat, hindret, kaldt, utdannet, utrettet, vundet, værøt</i>
○ Adjektiv	
Ikke nøytrumsending etter (<i>lig-</i> suffiks)	<i>meget omhyggelig, rigtig godt</i>
Ordvalg	
Tradisjonelle ordformer	<i>efter, koldt, meget, noget, nu, saaledes, sig (pron.), vort (pron.)</i>
Langformer – kortformer	<i>spredet, vrides, forklæder – forklær</i>
Sammenskrevne ordformer	<i>engang, likesom, saasom, tiltsidt</i>
Fremmedord	<i>absolut, citronsaft, edikke, etagen, kemisk, komfuren, kufferten, mission, musik, plaiden</i>

skriften, som *facon, mansiett*. Birkelands skrivemåte representerer i noen tilfeller dansk rettskriving, blant anna *plaid, komfur*.

I tekst 2 og 3 forkommer enkelte eksempler som kan illustrere brytningen mellom tradisjonen og det nye. Birkeland bruker både langformen *forklæder* og kortformen *forklær*, som begge er korrekte. Når det gjelder morfologiske trekk, har jeg registrert to ordformer med tradisjonell *e*-ending i ubestemt form flertall: *flekke, sangfugle*, og to ordformer med tradisjonell *erne*-ending i be-

stemt form flertall: *forsakelserne, mansietterne*. Et anna krevende felt gjelder sammenskrevne ordformer, der Birkeland skriver sammen flere enn det som er korrekt, f.eks. *endel, saamange*.

Mens det er en del talemålsinnslag i tekst 1, er det ikke slik i tekst 2 og 3. Likevel reflekterer nok den gjennomgående skrivemåten *lenning* for *linning* i tekst 3 vokalsenkning som er karakteristisk for det tradisjonelle talemålet i Birkenes.

Gjennom den systematiske undersøkelsen av språket i tekst 2 og 3 er det dokumentert at Birkeland følger rettskrivingsreglene av 1907 (Rambø, 2018, s. 531f.) relativt konsekvent. Det kan tyde på at hun har hatt en bevisst plan om og en klar vilje til å bruke den nye rettskrivinga fullt ut. Hennes valg på områder med valgfrihet tyder på en offensiv innstilling der hun bruker flere nye former enn strengt tatt nødvendig. Det ser altså ut til at det ikke var avgjørende for henne å beholde flest mulig tradisjonelle former.

4.3 Tekst 4

Den neste teksten er et relativt kort manus til et foredrag som Birkeland holdt i 1928, på et møte i ungdomsforeningen i Vennesla. Tekst 4 er en omarbeidd utgave av tekst 2.

Tekst 4: Manus til foredrag

Ungdom og kristendom

Ungdomsårene er livets mest festlige, men også mest farlige år. Vi trenger en høyere hjelp for å leve vort ungdomsliv rett. Men skal vi motta denne hjelp og bli kristne må vi forsake så meget, sier mange unge. Det er sant nok at noe må forsakes, for kristendommen stiller krav. Vi må ofre noe av vort eget «jag». Men forsakelsene er ingen ting mot det en vinner ved å bli en kristen. I hjertet blir en stille glede, fred og ro. Og sinnet blir forandret. Det som før var så tillokkende, har nu mistet sin glans. Det som de før anså for mørkt og trist, finner de nu glede i.

Umiddelbart framstår tekst 4 som svært ulik tekst 2, blant anna ved gjennomført bruk av bokstaven *å*, for både bokstaven *aa* og infinitivmerket *at*. Videre tar Birkeland hensyn til reglene om utvida bruk av ikke-leniserte plosiver og utvida bruk av *e* istedenfor *æ*. Når det gjelder substantivmorfologien, bruker hun nå konsekvent flertallsendingene *-er* og *-ene* etter regelen. Hun bruker imidlertid ingen *a*-endinger i substantiv eller verb. De tradisjonelle endingene lever videre

i f.eks. *jorden og mistet*. I oversikt 6 presenteres flere ordformer som illustrerer karakteristiske trekk ved språket i teksten.

Oversikt 6: Karakteristiske trekk ved språket i tekst 4.

Ortografi	
Leniserte plosiver	<i>videnskapsmenn, rigdom</i>
Ikke-leniserte plosiver	<i>frukt, lik (adj.), litt, mot, sak, ute</i>
Enkel konsonant etter kort vokal	<i>op, opplysning, opnås</i>
Konsonantfordobling etter kort vokal	<i>all, bliit, rett (adj.)</i>
Ord med <i>e</i> istedenfor <i>æ</i>	<i>hjelp, glede</i>
Ord med <i>ll</i> og <i>nn</i> istedenfor <i>ld</i> og <i>nd</i>	<i>enn, finnes, grunnlag, sann (adj.), vinner, vunnet</i>
Monofong	[mangler relevante belegg]
Diftong	<i>beleilige, høiere</i>
Morfologi	
○ Substantiv	
Entall, bestemt form	<i>fremtiden, jorden</i>
Flertall, ubestemt form	<i>diktere, forlystelser, krefter, krav, statsmenn</i>
Flertall, bestemt form	<i>forsakelsene, kameratene, kreftene, ungdomsårene</i>
○ Verb	
Infinitiv	<i>å bli</i>
Presens	<i>blir, har, sier, spirer</i>
Partisipp	<i>blitt, forandret, mistet, utrettet, uttalt, vært, velsignet</i>
Ordvalg	
Tradisjonelle ordformer	<i>etter, hånd, meget, nu, selv, sig (pron.)</i>
Moderne ordformer	<i>noe</i>

Det framgår av eksemplene at Birkeland også følger regelen om utvida bruk av *nn* istedenfor *nd* der *d* ikke hadde historisk opphav. Belegg for at regelen om tilsvarende utvida bruk av *ll* for tidligere *ld* er på plass, mangler i tekst 4. At dette feltet må ha vært krevende når en har vært vant til rettskrivinger med mange stumme *d*-er, kommer til syne i den avvikende ordformen *å utfolle sig*. I teksten forekommer også enkelte avvik i forbindelse med dobbel konsonant. Birkeland skriver blant annet *fult* istedenfor *fullt* og *netop* istedenfor *nettop*. Dette feltet må også ha framstått som uoversiktlig, i og med at formene *op* og *oplysning* fremdeles var korrekte. Også når det gjelder fordelinga av leniserte og ikke-leniserte plosiver, må det ha vært vanskelig å orientere seg. Ordformene *videnskapsmenn* og *rigdom* var fremdeles korrekte, i tillegg var også formen *rikdom* korrekt. De hyperkorrekte formene som Birkeland brukte i tekst 2, lever videre i ordformene *å forsake, forsakelsene, å strepe etter* (for *å strebe etter*).

I teksten forekommer det en del tradisjonelle ordformer, blant annet *etter, nu, sig* (pron.). Ifølge 1917-rettskrivinga er dette korrekte former, i tillegg var

det også mulig å skrive *etter* og *nå*. Birkeland holder imidlertid også fast på de tradisjonelle pronomenformene *vort* og *vore*, som nå skulle skrives *vårt* og *våre*. Videre bruker hun den nye ordformen *noe* som er sidestilt med *noget*, sammen med den tradisjonelle ordformen *meget* der hun ifølge ordlista også kunne valgt formen *mye*.

Gjennom analysen av tekst 4 er det dokumentert at Birkeland hadde arbeidd vidare med enda ei ny rettskriving. Hennes formvalg kan tyde på at hun har konsentrert seg om *obligatoriske* endringer i 1917-reformen (Rambø, 2018, s. 555). Hun er godt i gang med dette arbeidet i 1928, men ikke heilt i mål. Siden dette manuset er nokså kort, gir det ikke så mange belegg som ønskelig. Det er likevel interessant at tekst 4 er ulik tekst 2 på flere punkt i tråd med endringer som kom med 1917-vedtaket, men også at den er lik på punkt der Birkeland enda ikke er heilt oppdatert. Om denne formen for skriftlig bearbeiding av tekster var en arbeidsmåte hun brukte for å tilegne seg den nye rettskrivinga, hadde vært interessant å vite.

At hun stort sett valgte de obligatoriske endringene, er ikke underlig siden det var den riksmålsvarianten som blei vanligst utover 1920-tallet. Samtidig kan en tenke at hun valgte å ha størst mulig forskjell mellom egen skrivepraksis på riksmål og landsmål som jo var opplæringsmålet ved Vennesla skole der hun hadde sitt arbeid.

4.4 Tekst 5 og 6

Til grunn for karakteristikken av Birkelands vidare skrivepraksis ligger to fyldige talemanus. Tekst 5 blei skrevet i 1948 til ei markering av hennes 30-årsjubileum som lærerinne ved Vennesla skole, mens tekst 6 er manus til takketalen hun framførte på en stor kretsfest i Vennesla i 1955 der hun blei tildelt Kongens fortjenstmedalje i sølv. Det er rimelig å anta at hun har formulert seg med tanke på den situasjonen hun skulle holde talene i.

Tekst 5: Manus til tale ved markering av eget 30-årsjubileum

Jeg hadde ikke tenkt å sie mer enn det jeg allerede har sagt. Som vel de fleste vet har jeg hatt mitt virke i Vennesla hele denne tida. Har et par ganger tenkt å søke til Kr.sand men det ble aldri noe av det. Jeg var veldig glad for å skulle begynne skolearbeidet, samtidig hadde jeg nokså mye mindreverdighetskomplekser til å begynne med. Nynorsk er hovedmålet ved Vennesla skole. Jeg hadde nok helst ønsket å undervise på bokmål. Jeg tok da til å tale og knote nynorsk det beste jeg kunne. Det varte bare 2-3 dager så la jeg det av og tok til å tale naturlig. Det

var nok det beste både for elever og for meg. [...] I de siste åra har jeg vært lærer-innernes representant i skolestyret. Så har vi sammenkomster i Vennesla lærerlag og vår og høst møter i Vennesla prestegjeld lærerlag. [...]

Tekst 6: Manus til takketales på kretsfest

Den 1. oktober i høst var det 37 år siden jeg holdt den første skoledagen. Jeg følte meg ikke videre høy i hatten, da jeg starta. Men jeg gikk til arbeidet i tro på det ordet, som rektor Midtgård gav oss den dagen vi begynte på lærerskolen [...]. Det er ofte et vanskelig arbeid å være lærer, men på samme tid et gildt arbeid. [...] Når mismotet ville si inn på meg, måtte jeg si til meg selv: «Dette er din plass i livet – dette er arbeidet du har fått.» Da fikk jeg alltid mot og tro til å fortsette. Og så de gode anerkjennende ord, som jeg av og til har fått av foreldre. Hvis dere visste hvor godt de har gjort. [...] Når jeg nå tenker på alle dere elever som er her, og på alle de andre elever jeg har hatt, må jeg si: «Vi har hatt mange gilde dager sammen.» [...]

I oversikt 7 (neste side) er det samla ordformer fra de to tekstene som tydelig viser at Birkeland har implementert 1938-rettskrivinga (Rambø, 2018, s. 585). Det kommer f.eks. fram i hennes konsekvente bruk av ordformene *etter*, *noen* og *nå* som var blitt de eneste tillatte. Ellers bruker hun mange tradisjonelle ordformer, blant *anna gav*, *høy*, *hånd-*, *tro*, *siden* og *selv* der hun kunne ha skrevet de likestilte formene *ga*, *høg*, *hand-*, *tru*, *sia* og *sjøl*. Diftongen *ei* har hun ikke tatt i bruk i ord der normen åpna for det, som i formene *ble*, *hele*, *senere*, *vet*.

Mens Birkeland ikke brukte noen *a*-endinger i tekst 4, inneholder tekst 5 og 6 eksempler på slik bruk i ulike kategorier. Det er gjennomført bruk av *a*-ending i bestemt form entall av hunkjønnsord, også i ord hvor den ikke er obligatorisk. Når det gjelder bestemt form flertall av intetkjønnsord, skriver hun konsekvent *barna*, der *a*-endinga nå er obligatorisk, mens de likestilte ordformene *åra* og *årene* er brukt om hverandre. Det er registrert bare ett eksempel på bruk av *a*-ending i preteritum av svake verb, der *-et* og *-a* var likestilte endinger. I oversikt 6 har jeg tatt med infinitivformen *sie* som brukes gjennomført. Denne formen var fremdeles tillatt, jf. ordlisteoppføringa «(si)(e) [seie], sa, sagt» (Krogslund & Seip, 1939).

Birkeland framstår som en habil skriver med sikker ortografi. Blant de få normavvika i tekstene finner en manglende dobbeltkonsonant i fremmedordet *lasaret* og forelda bruk av *nd* i ordformen *samfundsborgere*. Normavvika reflekterer eldre rettskrivningsregler. At det ikke er flere rester av rettskrivningsnormene hun hadde fulgt tidligere, er etter mitt skjønn imponerende.

Oversikt 7: Karakteristiske trekk ved språket i tekst 5 og 6.

Ortografi	
Monoftong	<i>ble, hele, senere, vet</i>
Diftong	<i>høy, høyeste</i>
Morfologi	
○ Substantiv	
Entall, bestemt form	<i>sida, tida, uka</i>
Flertall, ubestemt form	<i>dager, ganger, høyder, komplekser, lokaler, skoler, uker</i>
Flertall, bestemt form	<i>barna, elevene, gavene, timene, ukene, åra, årene</i>
○ Verb	
Infinitiv	<i>å sie</i>
Preteritum, svake verb	<i>angret, arbeidet, laget, starta, ønsket</i>
Partisipp	<i>beskjemmet, betrodd</i>
Ordvalg	
Tradisjonelle ordformer	<i>gav, hånd-, siden, selv, tro</i>
Moderne ordformer	<i>etter, mye, noen, nå, våre</i>

Et interessant trekk i tekstene er valg av ord og uttrykk som kan reflektere Birkelands talemål og/eller påvirkning fra landsmål/nynorsk som var skolemål ved Vennesla skole fram til 1953. I tillegg kan også det radikale bokmålet som nå blei skolemålet hun skulle undervise i, ha virka inn på hennes private språkvalg. Birkeland bruker ofte adjektivet *gild*, blant anna i formuleringene *et gildt arbeid*, *gilde dager* og *ordentlig gildt*. Videre bruker hun *somme* som synonym til *noen*, i uttrykk som *somme tider* og *somme ting*. Til sist kan uttrykksmåten *å ta til med* i betydningen 'å begynne' nevnes.

4.5 Tekst 7

Birkeland var engasjert og aktiv også etter at yrkeskarrieren var over. Blant hennes etterlatte papirer ligger én lang tekst fra 1962. Det er manus til den festtalen hun holdt da Sørlandets kristelige ungdomsskole markerte sitt 50-årsjubileum. Dette var et ærefullt oppdrag, og hun møtte godt forberedt. Her kan vi også anta at hun formulerte manuset med tanke på den situasjonen hun skulle holde talen i.

Tekst 7: Manus til festtale ved ungdomsskolens 50-årsjubileum

Det er ufattelig at det alt er 50 år siden S.K.U. tok til. Tanken om å få starta en kristelig ungdomsskole på Sørlandet hadde vært på tale noen år. [...] Nå var mine ønsker oppfylt om å få komme på skole, det jeg hadde ønsket og lengtet etter siden jeg slutta folkeskolen. [...] Nå var festen og høytideligheten slutt og dagene etter tok til med prøver i norsk og rekning. Etter prøvenes utfall ble vi

inndelt i klasser. Og så gikk dagene med arbeid og strev både på skolen og heime. [...] Om alle lærerne kan jeg sie at de gjorde sitt beste [...].

Ifølge oversikt 8 er språket i tekst 7 prega av mange tilnæringsformer, blant anna *golvet*, *heime*, *rekning*, *sokneprest*. Disse ordformene er godkjente hoved- eller sideformer i rettskrivingene av 1938 og 1959, f.eks. var *rekning* sideform i 1938 og likestilt med *regning* i 1959. De mange tilnæringsformene kan ha sammenheng med språklige erfaringer Birkeland hadde gjort gjennom mange års lese- og skriveopplæring av elever med landsmål/nynorsk som skolemål, og de siste åras erfaringer med undervisning av elever med radikalt bokmål som skolemål. I teksten brukes likevel fremdeles ordformer med monoftong istedenfor ordformer med diftongen *ei* som også ville ha vært korrekte.

Oversikt 8: Karakteristiske trekk ved språket i tekst 7.

Ortografi	
Monoftong	<i>ble, senere, rent</i>
Diftong	<i>brøyting, heime, heimen</i>
Morfologi	
○ Substantiv	
Entall, bestemt form entall	<i>døra, natta, tida</i>
Flertall, ubestemt form	<i>lærerer</i>
Flertall, bestemt form	<i>lærerne, ordene, årene</i>
○ Verb	
Infinitiv	<i>å sie</i>
Svake verb, preteritum/partisipp	<i>avslutta, henta, slutta, starta, åpna gledet, innviet, lengtet, nærmet, samlet, ønsket</i>
Partisipp i attributiv posisjon	<i>leidde</i>
Ordvalg	
Tradisjonelle ordformer	<i>hånd-</i>
Tilnæringsformer	<i>fram, galdt, golvet, heime, heimen, rekning, sokneprest, veg-</i>

Når det gjelder morfologiske trekk, viser det seg at Birkeland nå gjennomfører *a*-ending i bestemt form entall av hunkjønnsord. Denne endinga forekommer ikke i bestemt form flertall av intetkjønnsord der det er *ene*-endinga som er brukt. I ubestemt form flertall er den godkjente tilnæringsformen *lærerer* i bruk. Går vi videre til verbmorfologien, har en del svake verb fått *a*-ending i preteritum/partisipp. Ellers brukes *et*-ending i mange verb der også *a*-ending ville ha vært korrekt. Det ville ha vært interessant å få vite hva som lå til grunn for distribusjonen av de to endingene, for her har Birkeland i alle fall ikke støtta seg til det lokale talemålet. Ellers bruker hun den godkjente tilnæringsformen

galdt (preteritum) og sideformen *leidde* (*lokaler*) sammen med infinitivformen *sie*, en form som var godkjent etter 1938-rettskrivinga, men ikke etter normalen av 1959. Denne ordformen reflekterer ikke talemålet i Birkenes eller Vennesla der infinitivformen er *sei(e)*. Uttaleformen *sie* er imidlertid kjent fra det tradisjonelle talemålet i Kristiansand (*Norsk Ordbok*, 2011, oppslagsord *seia*).

Birkeland viderefører bruken av *etter* og *nå*, og tekst 7 preges i liten grad av tradisjonelle ordformer. Hun skriver gjennomgående korrekt, men teksten inneholder et par eksempler på avvikende sammenskrevne ordformer, som *tilslutt* og *tilstede*. Dette kan være rester av eldre rettskrivingsregler. I forekomstene *ualmindelig* og *tilbakehollende* ser vi igjen hvordan Birkeland nok har strevd med å implementere regelen om at *nd* og *ld* skulle skrives *nn* og *ll* når *d*-en ikke var historisk. Her kan uttalen ha vært en feilkilde, siden mange lokalt (også i dag) uttaler *d*-en i det første ordet, men ikke i det andre. Den avvikende ordformen *gla* (adj.) som er brukt én gang, viser kanskje den samme usikkerheten i forbindelse med stum *d*.

5. Suksessiv implementering av nye rettskrivingsnormer

Gjennom studien av folkeskolelærerinnen Birkelands skrivepraksis gjennom femtifem år er det dokumentert at hun fortløpende implementerte de nye rettskrivingsnormene i egen skrijving av riksmål/bokmål. Dokumentasjonen etterlater et klart inntrykk av at hun hadde både vilje og evne til det vi kan kalle *suksessiv implementering*. Resultatet er altså i tråd med hypotesen.

Den språklige avstanden mellom tekst 1 og tekst 7 er stor, og implementeringa forutsetter en målretta og systematisk egeninnsats over tid. Tekst 1 er sterkt prega av dansk ortografi og tradisjonelle ordformer, samtidig som den inneholder nye morfologiske trekk i tråd med 1893-rettskrivinga (Hoel, 2018, s. 464). I tekst 2 og 3 er rettskrivinga av 1907 (Rambø, 2018, s. 531f.) fulgt ganske konsekvent. Det tradisjonelle preget i ortografi og en del ordformer videreføres, men det er likevel tydelig at nye trekk er på vei inn i både ortografi, morfologi og ordvalg. Når det gjelder tekst 4, er det dokumentert at den er skrevet etter 1917-normen, med utgangspunkt i de obligatoriske endringene, den er f.eks. heilt uten *a*-endinger (Rambø, 2018, s. 555). Annerledes er det i tekst 5 og 6 der Birkeland har tatt i bruk *a*-endinger, ikke bare i ordformer der *a*-endinga var obligatorisk etter 1938-normen (Rambø, 2018, s. 585). I disse tekstene brukes en del ord og uttrykk som kan være resultat av langvarig påvirkning fra arbeidet med landsmål/nynorsk som skolemål og kanskje også påvirkning fra radikalt bokmål som skolemål fra 1953. Det er imidlertid tekst 7 som

er tydeligst prega av tilnærmingsformer, i valg av ord og bøyingsendinger. Tekst 7 plasserer seg trygt innenfor både 1938- og 1959-normen. I egen skrivepraksis framstår dermed Birkeland som gjennomgående lojal overfor myndighetenes språkplanlegging slik den kom til uttrykk gjennom normvedtaka.

Underveis i resultatpresentasjonen er det dokumentert at tradisjonelle former forekommer ved sida av nye, altså at den nye normen ikke er konsekvent gjennomført i tekstene som er undersøkt innenfor hver rettskrivningsperiode. Etter mitt skjønn er det fullt forståelig, både på grunn av at normvedtaka var mange og kom i rask rekkefølge, og på grunn av de store endringene som vedtaka impliserte innen ortografi, morfologi og enkeltord. I implementeringa av nye rettskrivningsnormer ser det ut til at Birkeland særlig har støtt på ortografiske utfordringer. Det gjelder blant anna innføring av ny fordeling av lenisert og ikke-lenisert plosiv, innføring av dobbeltkonsonant etter kort vokal og innføring av *ll* og *nn* istedenfor *ld* og *nd*. De få normavvika som er registrert i tekstene hennes, gjelder ofte nettopp disse forholdene der det nye systemet blei gradvis innført fra 1907. I kommentarene underveis har jeg drøfta ulike forklaringer på hvorfor det kunne være vanskelig å praktisere det nye systemet.

Normeringsmyndighetene satsa på gradvisitet og valgfrihet på veien mot én norsk skriftform. På den ene sida skulle språkbrukerne få mulighet til å venne seg til mindre endringer fra den ene normen til den neste, på den andre sida skulle de på flere punkt kunne velge mellom nye og tradisjonelle former. Studien av Birkelands skrivepraksis illustrerer flere sider ved dette. Mens teksten hun skreiv som 18-åring, er sterkt prega av det tradisjonelle, danske mønsteret hun hadde lært på folkeskolen, er teksten hun skreiv som 73-åring, prega av både tilnærmingsformer og mer tradisjonelle former som fremdeles var godkjent. Formvalget i de siste tekstene ville nok ha vært utenkelig for henne tidlig på 1900-tallet, men det må nå ha falt naturlig for henne i og med at hun faktisk velger å skrive slik når hun skriver privat. I løpet av femtifem år er altså det utenkelige blitt det normale for henne. Her må en imidlertid ta i betraktning at de tre siste tekstene er fyldige manus til taler som hun holdt i 1948, 1955 og 1962. På denne tida hadde hun lang erfaring med å holde tale og å skrive manus. Hun kan ha valgt å bruke mange tilnærmingsformer fordi de stemte med det lokale talemålet, f.eks. *golv*, *heime* og *heimen* (tekst 7). Et motargument er det likevel at en del av de valgte formene i samme tekst ikke reflekterer den lokale uttalen, f.eks. *galdt* og *rekning*. Dermed er det ikke mulig å konkludere sikkert når det gjelder spørsmålet om de tre siste talemanusene er mer prega av den muntlige framføringssituasjonen enn de to første.

Kanskje yter jeg ikke Birkeland full rettferdighet når jeg sier at hun var lojal overfor myndighetenes språkpolitikk slik den kom til uttrykk gjennom normvedtaka, og at hun gradvis var blitt vant til å skrive som hun gjør i tekst 5, 6 og 7. Den dokumenterte utviklinga i hennes skrivepraksis kan like gjerne tolkes som uttrykk for at hun ikke bare aksepterte normendringene, men også hadde sans for og gikk aktivt inn for det store språkprosjektet der ett norsk skriftspråk var siktemålet. Hvis det stemmer, kan den suksessive implementeringa forstås som uttrykk for en planmessig og systematisk innsats med klar retning. Siden hun ikke etterlot seg noen tekst der hun formidler sitt syn på språkpolitikken og skriftspråkutviklinga, må vi nøye oss med å fastslå at det forhold at normeringa i den norske situasjonen blei «stilt i teneste for eit bestemt syn på korleis språket skulle endre seg over tid» (Vikør, 2018a, s. 376), fikk gjennomgripende konsekvenser for hennes skrivepraksis i perioden 1907–1962.

Studien har vist at Birkeland fulgte godt med og var oppdatert i rettskrivingsnormene for riksmål/bokmål mens hun underviste elevene sine i landsmål/nynorsk som skolemål. Dermed kan det ha vært relativt uproblematisk for henne da hun seinere skulle ha lese- og skriveopplæring for elever med bokmål som skolemål. Samtidig gir resultatet grunnlag for å anta at hun arbeidde minst like systematisk med landsmål/nynorsk i perioden. Slik bekreftes inntrykket av henne som en nøyaktig, kunnskapsrik og engasjert person med høy grad av profesjonalitet.

6. Sluttord

Ved å følge folkeskolelærerinne Birkeland på hennes vei fra den ene rettskrivingsnormen til den neste gir artikkelen et gløtt inn i «levd» språkhistorie i ei tid prega av radikale språkplanleggingstiltak og bitter språkstrid. Dokumentasjonen av suksessiv implementering i hennes skrivepraksis er interessant, ikke minst når vi ser på henne som representant for lærerstanden. Mange lærere og lærerinner var i samme situasjon som Birkeland ved at de sjøl hadde fått lese- og skriveopplæring etter en eldre rettskrivingsnorm. De måtte altså tilegne seg det nye for å kunne gi elevene adekvat opplæring. Sjøl om ikke alle i undervisningsstilling var like systematisk oppdatert i gjeldende rettskriving som henne, var det en klar forventning i første halvdel av 1900-tallet om at lærerstanden i flere omganger måtte gjøre en aktiv innsats for å bli i stand til å forholde seg profesjonelt til gjeldende rettskriving.

Det individuelle arbeidet med å tilegne seg nye rettskrivningsregler skjedde i ulikt tempo og på ulike måter. Ovenfor har vi sett at Birkeland kan ha brukt tekster skrevet etter en tidligere norm i arbeidet med å tilegne seg den neste. For noen tok nok arbeidet utgangspunkt i framstillinga i elevenes nye lese- og lærebøker etter hvert som de blei tatt i bruk i klasserommet, mens andre tidlig fikk tilgang til de nye rettskrivningsreglene og nye ordlister og forberedte seg gjennom sjølstudium eller i samarbeid med kollegaer. Det nødvendige bokinnkjøpet kunne skje privat eller i regi av skolestyret. Lærerstandens arbeid med å tilegne seg nye rettskrivningsregler kunne også støttes gjennom lokale kurs. Det skjedde blant anna i Vennesla kommune der skolestyret sørga for innkjøp av rettskrivningsregler og ordlister etter normvedtaka i 1917 og 1938 og et omfattende kurs i 1938-rettskrivinga for bokmål og nynorsk for kommunens lærerstand i 1939.

I klasseromsarbeidet kunne mange lærere og lærerinner ha nytte av norskfagets handbøker, ikke bare metodisk, men også språklig. Da boka *500 emner til rettskrivning og stil med rettleidinger og regler* blei utgitt med 1917-rettskriving, fikk brukerne en brei presentasjon av riksmålsrettskrivinga. Ifølge forordet var det ikke gjort andre endringer der «enn sådanne som den nye rettskrivning har gjort nødvendig. De valgfrie former er satt i parentes, ikke overalt, men så ofte at det forhåpentlig er mer enn tilstrekkelig. I et par stykker er dog disse former benyttet i sin helhet» (Vellesen, 1920, s. 2). På den måten ville brukerne bli godt kjent med de obligatoriske formene, som etter hvert blei vedtatt brukt i flest skolekretser, samtidig som de stadig fikk påminnelser om de valgfrie. Og da boka *Norsk i storskolen. Håndbok for lærere* blei utgitt med 1938-rettskriving, var den utforma på moderat bokmål, men slik at tekster som skulle brukes til diktat og avskrift, blei etterfulgt av lister der moderate ordformer suppleres med radikale ordformer, f.eks.:

hel = heil, gjemme = gjømme, hjemme = heime, tiden = tida = tia, natten = natta, gård = gard, lekte = leikte, gjemsel = gjømsel, sto = stod, gammel = gammal, våknet = vakna, tro = tru, gav = ga, ham = han, bånd = band, lue = hue (Eriksen, 1938, s. 40–41).

Ved å presentere normene for riksmål/bokmål som i disse to bøkene har en sannsynligvis tenkt at samme bok kunne brukes som hjelpebok av lærerstanden, uavhengig av hvilket valg skolestyret hadde gjort når det gjaldt normvedtaka i 1917 og 1938. Presentasjonen kunne også være praktisk for de som hadde undervisningsoppgaver i flere kretser med ulike vedtak. Disse bøkene kunne

dessuten støtte lærere og lærerinner i deres arbeid med å tilegne seg ny rettskriving i den ene eller andre formen.

De som arbeidet i folkeskolen da rettskrivingsreformene av 1917, 1938 og 1959 skulle innføres, sto midt i språkstriden også på andre måter. Mange lærere og lærerinner hadde klare meninger om både målformvalg og valg innen den målformen som var skolens opplæringsmål, og deltok ivrig i språkdebattene. Det var det lokale skolestyret som avgjorde om elevene skulle lære de obligatoriske eller valgfrie endringene da 1917-rettskrivinga blei innført. I 1919 fatta Vennesla skolestyre vedtak om innføring av de valgfrie formene, med utgangspunkt i et forberedende arbeid utført av ei gruppe lærere som hadde vurdert forholdet mellom det lokale talemålet og rettskrivingsnormene for begge målformer (Vollan, 2024). I forbindelse med innføring av 1938- og 1959-rettskrivinga måtte igjen de lokale skolestyrene ta stilling til den innebygde valgfriheten mellom moderate eller radikale former. Slike vedtak var nødvendige som grunnlag for skolenes innkjøp av lese- og lærebøker. I Vennesla skolestyre falt valget i begge tilfeller på radikale former fordi en meinte at disse sto nærmest talemålet. Også i forbindelse med 1938-reformen hadde lærerne vært aktive i saksforberedelsen.

Lærerstandens engasjement i møte med myndighetenes tilnæringspolitikk varierte, både geografisk og over tid. Sjøl om ikke hver enkelt lærer og lærerinne fullt ut implementerte hver rettskriving eller personlig støtta idéen om ett framtidig norsk skriftspråk, spilte lærerstanden en sentral rolle. Resultatet av denne politikken blei et bokmål prega av mange tilnæringsformer, jf. Birkelands tekst 7 fra 1962, og en språkstridssituasjon som var så bitter og krevende at myndighetene ga etter for motkreftene og begynte på den lange avviklingsperioden som strekker seg fra Vogt-komiteéns innstilling i 1966 til Stortingets vedtak i 2002 der den språkpolitikken som så mange hadde ivra for, blei skrinlagt (Jahr, 2015, s. 8).

Litteratur

- Eriksen, M. (1938). *Norsk i storskolen. Håndbok for lærere*. (6. utg.). Olaf Norlis forlag.
- Hoel, O. L. (2018). Unionstida med Sverige (1814–1905). I A. Nesse (Red.). *Norsk språkhistorie IV. Tidslinjer*, 425–503. Novus forlag.
- Jahr, E. H. (2015). *Språkplanlegging og språkstrid. Utsyn over norsk språkhistorie etter 1814*. Novus forlag.

- Krogsrud, T. & Seip, D. A. (1920). *Rettskrivningslære med ordliste for riksmålet*. (3. utg.). Steenske forlag.
- Krogsrud, T. & Seip, D. A. (1939). *Ny rettskriving 1938 bokmål*. (15. utg.). J. W. Cappelens forlag.
- Lundeby, E. & Sørli, E. (1959). *Folkeskolens ordliste*. Fabritius & Sønners forlag.
- Mæhlum, B. & Røynealand, U. (2012). *Det norske dialektlandskapet. Innføring i studiet av dialekter*. Cappelen Damm akademisk.
- Norsk ordbok*. Bind 7. (2008). Det norske samlaget.
- Norsk ordbok*. Bind 9. (2011). Det norske samlaget.
- Norsk ordbok*. Bind 10. (2012). Det norske samlaget.
- Ordbog over det danske Sprog. Historisk ordbog 1700–1950*. Henta 1.–3. februar 2022 fra <https://ordnet.dk/ods>
- Rambø, G.-R. (2018). Det selvstendige Norge (1905–1945). I A. Nesse (Red.). *Norsk språkhistorie IV. Tidslinjer*, 503–602. Novus forlag.
- Rolfsen, N. (1892). *Læsebog for folkeskolen. Første del*. Jacob Dybwads forlag. [Faksimileutgave (1974). Gyldendal Norsk Forlag AS.]
- Rygh, O. (1905 [1968]). *Gaardnavne i Nedenes Amt*. W.C. Fabritius & Sønner AS. [Faksimileutgave (1968). Børsums forlag og antikvariat AS.]
- Vellesen, J. (1920). *500 emner til rettskrivning og stil med rettleidinger og regler*. (6. opl.). A/S F. Beyers forlag.
- Vikør, L. S. (u.å.a). Rettskrivningsreforma av 1938. I *Store norske leksikon* på snl.no. Henta 15. februar 2022 fra https://snl.no/Rettskrivningsreforma_av_1938
- Vikør, L. S. (u.å.b). Rettskrivningsreforma av 2005. I *Store norske leksikon* på snl.no. Henta 17. mars 2023 fra https://snl.no/Rettskrivningsreforma_av_2005
- Vikør, L. S. (2018a). Standardispråk og normering. I T. Bull (Red.). *Norsk språkhistorie III. Ideologi*, 327–419. Novus forlag.
- Vikør, L. S. (2018b). Det moderne Noreg (1945–2015). I A. Nesse (Red.). *Norsk språkhistorie IV. Tidslinjer*, 603–695. Novus forlag.
- Vollan, M. (2021). «Eleven har været flittig og udvist et meget godt forhold.» Portrett av Larsine Birkeland (del 1). *Birkenes Historielag. Årsskrift 40*, 13–22.
- Vollan, M. (2022). «I frøken Birkelands klasser fikk alle lært.» Portrett av Larsine Birkeland (del 2). *Birkenes Historielag. Årsskrift 41*, 46–55.

- Vollan, M. (2024). Skolelovenes målparagraf – en lokaldemokratisk rettighet. En studie av Vennesla skolestyres behandling av språksaker i perioden 1892–1961. Under utarbeidelse.
- Aars, J. (1894). *Norske retskrivningsregler med alfabetisk ordliste*. (11. utg.). W. C. Fabritius & Sønner.
- Aars, J. & Hofgaard, S. W. (1907). *Norske retskrivnings-regler med alfabetiske ordlister*. W. C. Fabritius & Sønner.
- Åsgard, A. (2001). Folkeskulane i Birkenes i 1895. *Birkenes Historielag. Årsskrift 20*, 37–41.

Summary

This article presents a text-based investigation of how primary school teacher Birkeland related to the constant spelling reforms that came as a result of the active language planning in the first part of the 20th century. The material, which consists of seven private texts, written in Riksmål/Bokmål, have been examined to answer this question: To what extent did Birkeland implement current spelling rules for Riksmål/Bokmål in her own writing practice in the period 1907–1962? In the article, language features in her texts are documented and commented on in the light of the spelling standard applicable at the relevant time. The main finding is that she continuously and to a large extent implemented every new writing standard. The documentation gives a clear impression that she had both the willingness and ability for what we can call successive implementation. In the conclusion, the perspective is broadened as Birkeland is seen as a representative of the teaching profession at a time characterized by radical language planning initiatives and bitter language disputes.

Magnhild Vollan
dosent emeritus
Universitetet i Agder
magnhild.vollan@uia.no

Interessant nok: ein produktiv setningsadverbialkonstruksjon

Torodd Kinn
Universitetet i Bergen

Norsk har éin produktiv konstruksjon som danner setningsadverbial. Det er uttrykk bygde opp av eit adjektiv i positiv ubestemt eintal inkjekjønn og *nok*, t.d. *sant nok*, *besynderlig nok* og *dustete nok*. Artikkelen presenterer to empiriske undersøkingar av slike setningsadverbial i moderne norsk og underkategoriar av dei. Den første er ein synkron korpusstudie som dokumenterer eit stort antal typar og klar produktivitet for somme semantiske underkategoriar. Den andre undersøkinga er diakron og kartlegg utviklinga i type- og eksemplarfrekvens gjennom 1900-talet. Nokre underkategoriar syner klar auke i typefrekvens gjennom hundreåret, noko som indikerer produktivitet.

Nøkkelord: adjektiv, adverb, disjunkt, produktivitet, setningsadverbial, subjektivitet

1. Innleiing

Forsking på engelsk, ikkje minst Swan (1988), har vist at bruken av setningsadverbial har auka mykje i dei siste hundreåra, både i omfang og talet på ulike adverbiale uttrykk. Ein viktig føresetnad for ein auke i typefrekvens er at språket har til rådvelde ein produktiv grammatisk konstruksjon til slik bruk. I engelsk er det framfor alt adverb på *-ly* som har slik funksjon, stundom med tillegg av *enough*. Heggelund (1981) observerer at norsk berre har éin produktiv setningsadverbialkonstruksjon, som (1)–(3) gir tre døme på:

- (1) Kjedenes vekst har **sant nok** skapt nye kundesegmenter og markedsnisjer (franchisearkitekt.no)

- (2) Tollerne har **besynderlig nok** heller ikke villet snakke med bilens eier.
(www.stortinget.no)
- (3) **Dustete nok** testet jeg ikke stillstand og synking før dette.
(test.saabturboclub.net)

Desse setningsadverbiala er bygde opp av eit adjektiv i positiv ubestemt eintal inkjekjønn pluss ordet *nok*. Dei høyrer til den kategorien av setningsadverbial som i den internasjonale litteraturen gjerne er kalla disjunkt (Quirk et al., 1985). Dansk og svensk har den same konstruksjonen, svensk med forma *nog*.¹ Eg omtalar slike setningsadverbial her som [A NOK]-disjunkt.

Heggelund (1981, s. 81, 153) karakteriserer som nemnt [A NOK]-disjunkta som ein produktiv uttrykkstype i moderne norsk, og det same gjer Teleman et al. (1999, bd. 4, s. 87) for svensk. Malmgren (2020) og Kinn (under utgiving b) finn at [A NOK]-disjunkta begynner å dukke opp i høvesvis svensk og dansk-norsk på 1700-talet, og dei etablerer seg godt i svensk i løpet av hundreåret etter. Malmgren (2002) karakteriserer framveksten av slike setningsadverbial i svensk som noko av det viktigaste som skjedde i det grammatiske systemet i dei siste få hundreåra. Swan (1991, s. 429) meiner ein har hatt ei stor oppblomstring av setningsadverbial i norsk i moderne tid, men antydar at [A NOK]-disjunkta i norsk har blitt produktive først langt ut på 1900-talet. Forsking på slike adverbial i moderne norsk er elles fråverande. Det er lite kjent kva for ulike semantiske typar av slike disjunkt som finst, utover tre semantiske hovudkategoriar diskuterte i Kinn (under utgiving b). Det finst ingen studiar av typefrekvens eller eksemplarfrekvens. Frå den spede starten på 1700-talet har [A NOK]-disjunkta blitt godt etablerte og produktive. Men det er ikkje kjent korleis utviklinga har vore frå 1800-talet til no, og ingen har undersøkt om det stemmer at [A NOK]-disjunkta blei produktive i norsk først langt ut på 1900-talet, slik Swan (1991) antydar.

I denne artikkelen presenterer eg resultata av to store empiriske undersøkingar. Den første undersøkinga er synkron og basert på Leksikografisk bokmålskorpus, eit korpus frå perioden 1985–2013 (Fjeld et al., 2020). Her undersøker eg kva for [A NOK]-disjunkt som er i bruk i det moderne språket, med type- og eksemplarfrekvensar, og korleis dei grupperer seg på ulike semantiske typar.

1. *Nog* var òg forma i det eldste landsmålet. I norsk er det tre uttrykk som er saman- eller særskrivne i offisiell rettskriving: *rettnok* / *rett nok* (oftast særskrive), *riktignok* / *riktig nok* og *visstnok* / *visst nok* (oftast samanskrivne). I dansk er det samanskriving av *rigtignok* og *vistnok*, elles særskrivning. Svensk har berre særskrivning.

Den andre undersøkinga er diakron og basert på dei digitaliserte bøkene på riksmål/bokmål i Nasjonalbiblioteket frå perioden 1900–1999. Her undersøker eg alle dei disjunkttypane som er funne i den synkrone undersøkinga: om dei førekjem, og kva typefrekvensar og relative eksemplarfrekvensar dei har gjennom hundreåret.

Avsnitt 2 gir den empiriske og teoretiske bakgrunnen for studiane. Avsnitt 3 og 4 presenterer høvesvis den synkrone og den diakrone undersøkinga, og avsnitt 5 avsluttar artikkelen.

2. Bakgrunn og tidlegare forskning

I avsnitt 2.1 viser eg korleis [A NOK]-disjunkt kan avgrensast frå andre slags [A NOK]-uttrykk, og eg gjer kort greie for den indre grammatiske strukturen deira. Avsnitt 2.2 tek for seg tre semantiske hovudtypar av [A NOK]-disjunkt. I avsnitt 2.3 skisserer eg den historiske framveksten av [A NOK]-disjunkt. Avsnitt 2.4 tek opp kva som ligg i omgrepet ‘produktivitet’.

2.1 Grammatisk struktur

[A NOK]-disjunkta (illustrerte i (1)–(3) ovanfor) må skiljast frå andre overflatisk (nesten) like uttrykk som vi kan kalle adjektivisk [A NOK]. Adjektivisk [A NOK] fungerer som tillegg i nomenfrasar, jf. (4)–(5), og predikativ, jf. (6)–(7). I desse funksjonane har adjektivet samsvarsbøying. Adjektivisk [A NOK] fungerer òg som måtesadverbial, som i (8), og adjektivet har då form som i ubestemt eintal inkjekjønn, akkurat som i [A NOK]-disjunkt.

- (4) Når kan vi vite at vi gjør en **god nok** jobb? (vekstpsykolog.no)
- (5) Kanskje problemet var at vi ikke hadde **store nok** problemer? (forum.doktoronline.no)
- (6) Forslaget er **dumt nok** i seg selv (forum.doktoronline.no)
- (7) Vi er ikke **sterke nok** i forsvar i første omgang (www.oblad.no)
- (8) Jeg responderer aldri **raskt nok**. (psykopati.blog.no)

I alle uttrykka i (4)–(8) er NOK ein kvantor med betydninga ‘tilstrekkeleg’, og dette ordet kan utelatast.² I setningsadverbial er betydninga til NOK klart avsvekt, og ordet er obligatorisk. Mens måtesadverbial typisk står i slutfeltet eller (forholdsvis sjeldan) i forfeltet i heilsetningar, har setningsadverbiala sin vanlege

---

2. Kvantoren NOK er brukt på fleire andre måtar som ikkje er så relevante her.

plass i midtfeltet eller (nokså vanleg) i forfeltet. Det førekjem òg at setningsadverbial som [A NOK]-disjunkt står i ekstraposisjon før eller etter sjølve heilsetninga (sjå døme i 4.1).

Det har vore uttrykt fleire ulike syn på den formelle indre strukturen til [A NOK]-disjunkt i skandinavisk: at dei er adjektivfrasar (Faarlund et al., 1997, s. 811; Teleman et al., 1999, bd. 3, s. 206), avleidd adverb (Heggelund, 1981, s. 81; Malmgren, 2002, 2014, 2020) eller samansette adverb (Hansen & Heltoft, 2011, s. 1095–1097). Ingen av desse går inn i nokon djupare analyse. Kinn (under utgiving a) argumenterer for at det er tale om adverbfrasar der NOK er kjerne og tek eit adjektivisk komplement. For ein analyse av adjektivet og NOK som to ord talar fonologiske forhold (i dei fleste tilfelle hovudtrykk på både adjektiv og NOK, f.eks. ²*underlig* ¹*nok*) og morfologiske forhold (bøyings-suffikset *-t* kjem ordperifer i denne analysen (t.d. *paradoksal-t nok* – ein normal situasjon), men ordinternt om ein reknar med at uttrykka er avleidd eller samansette adverb (*paradoksal-t-nok* – ein uvanleg situasjon)). For ein analyse av [A NOK]-disjunkt som adverbfrasar heller enn adjektivfrasar talar syntaktiske forhold (NOK er obligatorisk og eit vilkår for at uttrykket kan opptre som setningsadverbial).

2.2 Disjunktategoriar

Det finst ei rekkje semantiske underkategoriar av setningsadverbial (jf. Ramat & Ricca, 1998).

Norske setningsadverbial er undersøkte i Heggelund (1981) og handsama i Faarlund et al. (1997, s. 818–827). Somme slike adverbial «seie[r] noko om sanningsverdien ved innhaldet i setninga (proposisjonen)» (s. 819), mens nokre andre «uttrykkje[r] sendarens haldning til eller kjensler andsynes innhaldet i setninga» (s. 823). Lyons (1977, s. 739) omtalar slike subjektivitetsmarkørar som «devices whereby the speaker, in making an utterance, simultaneously comments upon that utterance and expresses his attitude to what he is saying».

Kinn (under utgiving b) opererer med ei tredeling av klassen av [A NOK]-disjunkt.³ Den første typen er innhaldsorienterte disjunkt. Dei vurderer sanningsverdien til den proposisjonen som setninga uttrykkjer. Dei har ofte vedgåingsbetydning (er konsessive). Døme er *rett nok* i (9) og *sant nok* i (1) ovanfor.

3. Dei engelske termene for disjunktategoriane i Kinn (under utgiving b) er *content-*, *event-* og *participant-oriented disjunct*. Dei byggjer på termen *disjunct* frå Quirk et al. (1985) med tillegg av adjektiv henta frå Dik et al. (1990).

- (9) Det meste av bebyggelsen er **rett nok** forlengst blitt revet
(www.oslo.kommune.no)

Den andre typen er hendingsorienterte disjunkt. Dei føreset at den uttrykte proposisjonen er sann, og så vurderer dei heile den omtalte situasjonen. Døme er *interessant nok* i (10) og *besynderlig nok* i (2) ovanfor.

- (10) **Interessant nok** har forskning på denne saken bare blitt gjort i større skala (www.karlsoy.kommune.no)

Den tredje typen er deltakarorienterte disjunkt. Dei føreset òg at den uttrykte proposisjonen er sann, og så vurderer dei ein deltakar i den omtalte situasjonen (normalt subjektsreferenten) på grunnlag av åtferda til vedkommande. Døme er *omtenksomt nok* i (11) og *dustete nok* i (3) ovanfor.

- (11) I Lillesand har man **omtenksomt nok** laget en liten strand ved gjes-tehavnen. (www.klikk.no)

2.3 Historisk opphav

Som nemnt finst det [A NOK]-disjunkt i dansk og svensk òg, og færøysk og islandsk har konstruksjonar med *nokk* lånt frå dansk *nok*. Tilsvarende konstruksjonar finst dessutan i nederlandsk (med *genoeg*), afrikaans (med *genoeg*) og engelsk (med *enough*).⁴ Disjunkt av typen [A NOK] er altså tilnærma fellesgermanske, men er ikkje felles arv, ettersom dei i skandinavisk ikkje syner seg før på 1700-talet.

Malmgren (2014, 2020) peikar på to moglege indre opphav i skandinavisk: i måtesadverbial og i predikativ i ei føregåande eller overordna setning. Kinn (under utgiving b) klargjer at i alle fall sistnemnde har støtte i det historiske materialet. Malmgren antydar òg at konstruksjonen kan vere utvikla under påverknad frå engelsk. Men for engelsk har Swan (1988) vist at det derimot er måtesadverbial som er opphavet. Det kan sjå ut til at den skandinaviske konstruksjonen er utvikla primært på heimleg grunn, sjølv om ein viss påverknad utanfrå ikkje kan utelukkast.

Framveksten av [A NOK]-disjunkt inneber subjektivisering, jf. Lyons-sitatet ovanfor. Traugott (1995, s. 31) definerer subjektivisering som ein pragmatisk-

4. I (høg)tyisk brukar ein derimot adverb på *-er-weise*, som *interessanterweise* ‘interessant nok’, jf. skandinaviske danningar på *-vis* (Tiisala, 1990; Kinn, 2005).

semantisk prosess der betydningar blir stadig sterkare funderte i den subjektive forståinga eller haldninga som avsendaren har i høve til proposisjonen.⁵ I den same historiske utviklinga har NOK blitt grammatikalisert, frå ein kvantor med relativt leksikalsk betydning ('tilstrekkeleg') til eit adverb som markerer at adjektivet uttrykkjer ei subjektiv vurdering.

2.4 Produktivitet

Omgrepet 'produktivitet' har ei nokså lang historie i morfologien (Bauer, 2001) og dreiar seg der om at ein morfologisk konstruksjon blir brukt til å danne nye ord. Ved morfologiske konstruksjonar som ikkje er produktive, er det ofte ein tendens til at etablerte ord utviklar seg på idiosynkratiske vis og blir leksikalisererte. I syntaksen har ein i høgere grad rekna med at syntaktiske konstruksjonar er fullt produktive. Dette er ei oppfatning som ikkje er delt av moderne konstruksjonsgrammatiske tilnærmingar, jf. t.d. Goldberg (1995) og Barðdal (2008). Oftast har undersøkingar av syntaktisk produktivitet fokusert på verbkonstruksjonar, ikkje minst argumentstruktur, men andre konstruksjonstypar har òg vore undersøkte, t.d. norske NPN-konstruksjonar i Kinn (2021).

'Produktivitet' er dessverre ikkje noko omgrep som har fått ein definisjon som det er semje om. Fenomenet har fleire aspekt som ein kan skilje frå kvarandre, og spørsmålet om korleis ein kan måle produktivitet, er omdiskutert (Bauer, 2001, s. 143–161). Eitt aspekt ved produktivitet er tilgjengelegheit (Bauer: *availability*). Ein konstruksjon er tilgjengeleg i ein gitt språkhistorisk periode dersom det er mogleg å danne nye uttrykk, dvs. at typefrekvensen potensielt kan auke. Eit anna aspekt er lønnsemd (Bauer: *profitability*). Ein konstruksjon er lønnsam dersom det over tid faktisk har blitt danna nye uttrykk, dvs. at typefrekvensen reelt har auka. Ein konstruksjon kan vere tilgjengeleg i ein viss periode og dermed sørge for lønnsemd, men deretter bli utilgjengeleg, slik at lønnsemda stagnerer. Tilgjengelegheit og lønnsemd er avhengige av at det finst eit tilfang av potensiell innputt til konstruksjonen, og storleiken på dette tilfanget har mykje å seie for kva lønnsemd konstruksjonen kan ha. I tilfellet [A NOK]-disjunkt er tilfanget adjektiv som kan brukast i subjektive vurderingar av dei tre typane som kategoriane innhalds-, hendings- og deltakar-

---

5. På engelsk nyttar ein oftast termen *subjectification*, sjeldnare *subjectivization*. Språkrådets termwiki for lingvistikk tilrår *subjektivering* (og ikkje *subjektivering*). Det er rimeleg, for mens *subjektivering* etymologisk betyr 'det å gjere noko til subjekt', betyr *subjektivering* 'det å gjere noko subjektivt' – og det er den siste betydninga som er relevant her.

orientert disjunkt utgjer. Adjektivklassen er stor, men slett ikkje alle adjektiv er like aktuelle til subjektivisering.

I korpuslingvistisk forskning på produktivitet er både typefrekvens, eksemplarfrekvens og hapaxfrekvens (talet på eingongsførekomstar) informative storleikar. Ein viss typefrekvens er nødvendig for å dokumentere at konstruksjonen har vore tilgjengeleg og lønnsam. Aukande typefrekvens over tid dokumenterer tilgjengelegheit i den aktuelle perioden, og resultatet er auka lønnsemd totalt sett.

Høg hapaxfrekvens er ein indikasjon på produktivitet. Di fleire typar som faktisk finst i språket (populasjonen), di meir sannsynleg er det at nokre av dei ikkje førekjem i eit korpus (utvalet) eller berre førekjem éin gong. Om vi har mange hapaxar i eit korpus, er det rimeleg å tru at typefrekvensen til konstruksjonen i språket er monaleg høgre enn typefrekvensen i korpuset. I Leksikografisk bokmålskorpus (sjå nedanfor) er til dømes disjunktet *fordelaktig nok* ein hapax. Google-søk (utført 18.04.2023) gir 89 treff, og av dei første ti som lét seg tolke, er det fire disjunkt (resten er adjektivisk [A NOK]), noko som skulle tilseie om lag 30 døme i alt. Eit uttrykk som ikkje førekjem i Leksikografisk bokmålskorpus, er *prippent nok*. Google-søk (same dag) gir her eitt disjunkt-treff, altså ein hapax i det mykje større materialet.

Éin måte å måle produktivitet på er å rekne ut forholdet mellom hapaxfrekvens og eksemplarfrekvens. Di større tal, di høgre produktivitet. Dette gjer eg for disjunkt-kategoriane her, slik at eg kan samanlikne dei. Derimot kan ein ikkje bruke dette målet til å samanlikne tilsvarande mål for korpus med andre omfang.

Det er òg av interesse å sjå på tilhøvet mellom hapaxfrekvens og typefrekvens, sjølv om dette ikkje er ein målemetode som Bauer (2001) nemner. Di større andelen av hapaxar er, di høgre må ein anta at produktiviteten er – vel å merke under føresetnad av at typefrekvensen ikkje er altfor liten.

Eit siste punkt som skal nemnast, er forholdet mellom eksemplarfrekvens og typefrekvens – altså gjennomsnittleg eksemplarfrekvens for typane. Dersom dette talet er høgt, indikerer det at mange av uttrykka er høgfrekvente og godt konvensjonaliserte, mens eit lågt tal viser at mange av uttrykka er heller lågfrekvente. Høgfrekvente og konvensjonaliserte uttrykk er òg oftare leksikalisererte i den forstand at betydninga ikkje er heilt som ein kunne vente ut frå konstruksjonen og komponentane. Sidan ingen [A NOK]-disjunkt er særleg gamle, kan ein ikkje vente å spore svært mykje leksikalisering, men *visstnok* er eit døme (sjå avsnitt 3.2).

3. Synkron undersøking: [A NOK]-disjunkt i moderne norsk

For å undersøkje den moderne bruken av [A NOK] som setningsadverbial brukte eg Leksikografisk bokmålskorpus (LBK), sjå Fjeld et al. (2020). Dette er eit balansert skriftspråkskorpus på ca. 100 millionar ord frå perioden 1985–2013. Korpuset er tagga for ordklassar og bøyingsformer. Balanseringa mellom ulike sjangrar er ein fordel, men materialet er dominert av redigert og publisert tekst og har lite av meir uformelle teksttypar. Andre korpus er enten vesentleg mindre eller er utstyrte med mindre morfosyntaktisk informasjon. Det siste er noko som gjer det vanskeleg å søkje utan å få uhandterlege mengder feiltreff når ein er ute etter uttrykk med ord frå ein open klasse følgde av det høgfrekvente NOK. Resultata av undersøkinga kan ikkje hevdast å vere fullt representative for norsk generelt, men dei må kunne seiast å gi eit rimeleg godt bilde av det mest brukte skriftspråket vårt frå tiåra rundt tusenårsskiftet.

3.1 Metode

Eg gjorde to søk i Leksikografisk bokmålskorpus:

- etter ord tagga som adjektiv i inkjekjønn og direkte følgde av *nok*
- etter enkeltord som endar på *-nok*

Det første søket gav 11 335 treff. Desse treffa lasta eg ned som konkordans i eit rekneark. Eg gjekk gjennom alle treffa og skilde mellom døme på [A NOK] som setningsadverbial og irrelevante treff. Dei viktigaste formene for irrelevante treff var adjektivisk [A NOK] (sjå 2.1), men òg ein god del tilfelle der adjektivet og *nok* ikkje høyrde saman i ein konstruksjon.

I det andre søket var det 8856 treff (utanom treff på berre *nok*). Dette resultatet studerte eg primært som ei ordliste med frekvensar. Dei fleste treffa gjaldt *riktignok* og *visstnok*. Eg antok at det ville vere svært få irrelevante treff på desse samanskrivne uttrykka, så derfor tok eg med alle. Leksikografisk bokmålskorpus handsamar særskrivne *riktig nok* og *visst nok* som enkeltord. Treff på desse lasta eg ned og sorterte på same vis som treffa i det første søket. Dei fleste treffa på *riktig nok* var relevante og blei inkluderte. For *visst nok* var det berre eit fåtal treff som var relevante; i dei fleste tilfella høyrde *visst* og *nok* til ulike setningsledd.

Eg slo saman tala for særskrivne og samanskrivne variantar, og dessutan for *utrolig nok* og *utrulig nok*. Feilstava variantar blei slått saman med dei korrekte formene.

Uttrykket *snart nok* er ofte plassert i midtfeltet. Men eg vurderte alle treffa slik at det like gjerne kunne ha stått i slutfeltet. Eg rekna det derfor som eit omstendeadverbial og utelèt det.

Eg plasserte kvar [A NOK]-type i éin semantisk underkategori av disjunkt (sjå avsnitt 2.2) basert på tilhøyrsla til fleirtalet av døma. I ein del tilfelle hadde éin og same type døme på både hendings- og deltakarorientering. Slik kategori-overlapping er naturleg, sidan vurderinga av ein deltakar normalt tek utgangspunkt i åtfæra til vedkommande i ei omtalt hending. Eit døme er *idiotisk nok*. Fleirtalet av døma er deltakarorienterte, som i (12), men deltakaren kan mangle, som i (13). Alle døma med *idiotisk nok* er likevel kategoriserte som deltakarorienterte.

(12) **Idiotisk nok** tenkte han at det hun sa måtte ha noe for seg. (LBK)

(13) **Idiotisk nok** er artikler om araknofobi alltid rikelig illustrert med bilder av de mest spektakulære eksemplarer av arten. (LBK)

3.2 Resultat

I avsnitta nedanfor gir eg først eit oversyn over funna i Leksikografisk bokmålskorpus, og deretter går eg meir i detalj om dei tre semantiske disjunkt-kategoriane.

3.2.1 Oversyn

Dei samla kvantitative resultatata er oppsummerte i kolonnen til høgre i tabell 1. Etter sortering var det 13 390 eksemplar av [A NOK] som setningsadverbial. Dei var fordelte på 183 typar, altså ulike adjektiv. Dette gir ein gjennomsnittleg eksemplarfrequens på 73,17. Det var 79 hapaxar, dvs. 43,17 % av typane. Forholdet mellom hapaxar og eksemplar er 0,59 %. Tala viser at konstruksjonen er produktiv.

Tabellen viser òg nøkkeltal for dei tre disjunkt-kategoriane. Som det går fram, er dei innhaldsorienterte disjunkta ein kategori med berre 13 typar i materialet, 7,10 % av det samla talet. Fleire av dei er svært frekvente. Eksemplartalet er heile 9707, og det utgjer 72,49 % av materialet. (Uttrykket *riktignok / riktig nok* åleine utgjer 47,40 %.) I snitt er det 746,69 eksemplar per type. Det er berre éin hapax i denne kategorien, 1,27 % av det samla materialet og 7,69 % av typane i kategorien. Forholdet mellom hapaxar og eksemplar er så lågt som 0,01 %, mykje mindre enn for det samla materialet. Det ser ikkje ut til at denne kategorien er særleg produktiv.

	Innhald	Hending	Deltakar	Alle
Eksemplar, N	9 707	3572	111	13 390
Eksemplar, % av alle	72,49	26,68	0,83	100,00
Typar, N	13	116	54	183
Typar, % av alle	7,10	63,39	29,51	100,00
Hapaxar, N	1	45	33	79
Hapaxar, % av alle	1,27	56,96	41,77	100,00
Eksemplar/Typar	746,69	30,79	2,06	73,17
Hapaxar/Typar, %	7,69	38,79	61,11	43,17
Hapaxar/Eksemplar, %	0,01	1,26	29,73	0,59

Tabell 1. Kvantitative resultat med fordeling på dei tre semantiske hovudkategoriane

Dei hendingsorienterte disjunkta har klart flest typar, 116 ulike, som utgjer 63,39 % av alle typane. Med i alt 3572 eksemplar utgjer dei 26,68 % av materialet, og dei har ein gjennomsnittleg eksemplarfrekvens på 30,79, mykje lågare enn for innhaldsorienterte disjunkt. Det er heile 45 hapaxar, dvs. 56,96 % av det samla hapaxtalet, og dei utgjer 38,79 % av typane i kategorien. Forholdet mellom hapaxar og eksemplar er 1,26 %, vesentleg høgre enn for dei innhaldsorienterte disjunkta. Kategorien er utan tvil produktiv.

Materialet inneheld òg mange ulike deltakarorienterte disjunkt: 54 typar, 29,51 % av typefrekvensen totalt. Med berre 111 eksemplar (0,83 % av materialet) er den gjennomsnittlege eksemplarfrekvensen så låg som 2,06. Det er så mange som 33 hapaxar, 41,77 % av den samla hapaxfrekvensen og 61,11 % av typane i kategorien – ein endå høgre andel enn ved dei hendingsorienterte. Forholdet mellom hapaxar og eksemplar er skyhøgt over dei andre kategoriane: 29,73 %. Dette er ein produktiv kategori sjølv om eksemplarfrekvensen er låg.

3.2.2 Innhaldsorienterte disjunkt

Klassen av innhaldsorienterte disjunkt er uttrykk som vurderer sanningsverdien til ein proposisjon. Som vi har sett, er dette den kategorien som har høgst eksemplarfrekvens (9707), lågast typefrekvens (13) og lågast hapaxfrekvens (1) i materialet. Adjektiva som er funne i innhaldsorienterte disjunkt, er lista opp i tabell 2.

Fleire av desse disjunkta stadfestar at proposisjonen er sann. Dei viktigaste er *riktignok* / *riktig nok*, *rettnok* / *rett nok*, *sant nok*, *sikkert nok* og *godt nok*.

6347	<i>riktig</i>	24	<i>klart</i>	3	<i>greit</i>
1881	<i>visst</i>	15	<i>snaut</i>	2	<i>dårlig</i>
736	<i>knapt</i>	11	<i>sikkert</i>	1	<i>vanskelig</i>
364	<i>rett</i>	9	<i>tydelig</i>		
306	<i>sant</i>	8	<i>godt</i>		

Tabell 2. Adjektiv i disjunkt kategoriserte som innhaldsorienterte, ordna etter fallande eksemplarfrekvens

Dei fleste av dei er typisk vedgåande (konsessive), dvs. at proposisjonen er vurdert som sann trass i at det er noko som talar imot det. Dette er illustrert i (14); det er sant at 'ho' hadde venner, trass i at dei var få.

(14) **Sant nok** hadde hun venner, men de var ikke mange. (LBK)

Det neste uttrykket som skal nemnast, er *visstnok* / *visst nok*, som signaliserer andrehandsinformasjon. Det har leksikalisert betydning, for det betyr ikkje 'det er sikkert at ...', men 'det blir sagt at ...' eller liknande. Skilnaden mellom *visstnok* / *visst nok* og *visst* er ikkje svært tydeleg. Men slik eg vurdererer det, uttrykkjer *visstnok* typisk eit nivå av skepsis til sanninga, mens *visst* tenderer til å signalisere at sanninga er tentativt akseptert, jf. (15) og (16):

(15) Det er **visstnok** vanskelig å få brukbare hushjelpere nå for tiden. (LBK)

(16) Det er **visst** meningen han skal slåss mot tyskerne (LBK)

To vanlege uttrykk seier at utsegna berre så vidt er sann: *knapt nok* og *snaut nok*. Desse er inkluderte i studien under tvil, for det er ikkje ugrammatisk å utelate *nok*. Om ein har med *nok* eller ikkje, verkar ikkje å ha noko særleg å seie for betydninga, jf. (17) og (18):

(17) Jeg hadde **snaut nok** hørt om kontoret hans. (LBK)

(18) Han hadde **snaut** vært inne på en hovedvei i all den tid (LBK)

Ramat og Ricca (1998, s. 195–196, 226–227) diskuterer setningsadverb med slik tyding som vanskelege å kategorisere, på grensa mellom det dei kallar «the interpersonal level» og «the representational level».

To andre uttrykk, *klart nok* og *tydelig nok*, seier at det er klar evidens for at utsegna er sann. Her òg er det mogleg å utelate *nok* utan stor endring i betydning, jf. (19) og (20), så uttrykka er i ytterkanten av den undersøkte kategorien.

- (19) De særlege regler som gjelder for kemnerkontorets vedtak om å iverksette innkreving, er dessuten **klart nok** ikke tilpasset vedtak av denne art. (LBK)
- (20) Dette stipendet kan **klart** oppfattes som en anerkjennelse av kvinnene. (LBK)

Det låge talet på medlemmer, innslaget av perifere medlemmer (der *nok* kan sløyfast) og det leksikaliserte *visstnok* / *visst nok* gjer at dei innhaldsorienterte [A *nok*]-disjunkta er ein nokså vagt definert konstruksjon. Det stemmer godt med at Ramat og Ricca (1998, s. 225) peikar på at innhaldsorienterte disjunkt i europeiske språk ofte er leksikaliserte og idiosynkratiske på ulike vis.

Den låge produktiviteten (spesifikt: lønnsmda) ved slike disjunkt kan ha å gjere med at det finst eit heller avgrensa inventar av adjektiv som kan brukast i ei vurdering av sanninga til proposisjonar (potensiell innputt).

3.2.3 Hendingsorienterte disjunkt

Hendingsorienterte disjunkt føreset ein sann proposisjon og vurderer den omtalte situasjonen utan at nokon deltakar blir karakterisert. I materialet er dette den kategorien som har flest typar, altså størst lønnsemd (116), og flest hapaxar (45). Eksempplarfrekvensen er 3572.

Eg er ikkje merksam på tilfelle av at *nok* kan utelatast frå nokon av desse typane, i motsetning til det vi har sett ved ein del innhaldsorienterte disjunkt. Alle adjektiva som er funne i hendingsorienterte disjunkt, er lista opp i tabell 3.⁶

Dei 116 typane fordeler seg utover temmeleg store og uoversiktlege semantiske område. Eg har forsøkt å ordne dei i underkategoriar som gjer det mogleg å vise fram litt av denne breidda. I oversynet nedanfor nemner eg vanleg brukte uttrykk. Ein del av kategoriane nedanfor kan nok vere litt sprikjande internt. Det er òg tilfelle av vage grenser mellom dei, for eksempel mellom det uventa og det lattervekkjande.

6. Som nemnt i avsnitt 3.1 er det ein del overlapp mellom hendings- og deltakarorienterte disjunkt. Adjektivtypane er då plasserte der dei har flest døme. Eit overraskande utslag av dette er at *perverst nok* har hamna mellom dei hendingsorienterte, fordi det i materialet er oftare brukt slik enn med deltakarorientering.

956	<i>naturlig</i>	108	<i>interessant</i>	15	<i>beleilig, logisk</i>
576	<i>merkelig</i>	82	<i>typisk</i>	14	<i>symptomatisk</i>
414	<i>paradoksalt</i>	36	<i>rimelig</i>	12	<i>forbløffende, sørgelig</i>
255	<i>ironisk</i>	31	<i>mirakuløst</i>	11	<i>forutsigbart</i>
229	<i>utrolig/utruglig</i>	30	<i>betegnende, forunderlig</i>	10	<i>uvanlig</i>
151	<i>pussig</i>	28	<i>tragisk</i>	9	<i>eiendommelig</i>
144	<i>underlig</i>	23	<i>karakteristisk</i>	8	<i>absurd, påfallende, ufattelig</i>
140	<i>forståelig</i>	18	<i>gledelig</i>	7	<i>bemerkelsesverdig</i>
6	<i>beklagelig, merkverdig, oppsiktsvekkende, perverst</i>				
5	<i>artig, bekymringsfullt, kuriøst, morsomt, pinlig, skammelig, ubegripelig</i>				
4	<i>ergerlig, illevarslende, komisk, korrekt, mystisk, originalt, symbolsk, uunnåelig, uventet</i>				
3	<i>banalt, besynderlig, forutsigelig, innlysende, praktisk, snodig, uforklarlig, uforståelig</i>				
2	<i>bakvendt, bedrøvelig, betydningsfullt, forsmedelig, foruroligende, latterlig, paradisk, problematisk, rystende, skummelt, ubehagelig, ulykksalig, urettferdig, vidunderlig</i>				
1	<i>alarmerende, befriende, behagelig, bekvemt, betimelig, bisart, bittert, brutalt, dramatisk, festlig, flatterende, forbannet, fordelaktig, fornørmelig, fortærende, grenseløst, halsbrekkende, hårreisende, illustrativt, katastrofalt, kjekt, kledelig, kontroversielt, makabert, overflødig, pikant, poetisk, prisverdig, rettferdig, selvfølgelig, sensasjonelt, skandaløst, skjebnesvangert, slående, snålt, sykt, tidstypisk, tungvint, uheldig, uhyggelig, urimelig, urovekkende, usannsynlig, velfortjent, vemodig</i>				

Tabell 3. Adjektiv i disjunkt kategoriserte som hendingsorienterte, ordna etter fallande eksemplarfrekvens

Uttrykk for at den omtalte situasjonen er vanleg, venta eller forståeleg: *naturlig nok, forståelig nok, rimelig nok, logisk nok, forutsigbart nok, uunnåelig nok, banalt nok, forutsigelig nok, innlysende nok.*

(21) den politiske virkeligheten forgiftet **rimelig nok** forholdet deres med hat og misunnelse (LBK)

Uttrykk for at den omtalte situasjonen er uvanleg, uventa eller uforståeleg: *merkelig nok, paradoksalt nok, utrolig/utruglig nok, pussig nok, underlig nok, mirakuløst nok, forunderlig nok, forbløffende nok, uvanlig nok, eiendommelig nok, påfallende nok, ufattelig nok, bemerkelsesverdig nok, merkverdig nok, oppsiktsvekkende nok, kuriøst nok, ubegripelig nok, mystisk nok, uventet nok, besynderlig nok, snodig nok, uforklarlig nok, uforståelig nok.*

- (22) Det vanskeligste lot **eiendommelig nok** til å være å få dem til å innse nødvendigheten ... (LBK)

Uttrykk for at den omtalte situasjonen er kjenneteiknande for noko: *typisk nok, betegnende nok, karakteristisk nok, symptomatisk nok, symbolsk nok.*

- (23) **Symptomatisk nok** er det mandagsstengt i den praktfulle bygningen (LBK)

Uttrykk for at den omtalte situasjonen er lattervekkjande: *ironisk nok, absurd nok, artig nok, morsomt nok, komisk nok.*

- (24) Deres store bidrag til historien resulterte **ironisk nok** i en ytterligere svekkelse av deres egen stilling. (LBK)

Uttrykk for at den omtalte situasjonen er trist: *tragisk nok, sørgelig nok, beklagelig nok.*

- (25) **Tragisk nok** hadde hun med brødkniven kuttet halspulsåren i fallet. (LBK)

Uttrykk for at den omtalte situasjonen er faretruande: *bekymringsfullt nok, illevarslende nok.*

- (26) men medlemmene har – **illevarslende nok** – forsvunnet (LBK)

Ulike andre negative vurderingar av den omtalte situasjonen: *perverst nok, pinlig nok, skammelig nok, ergerlig nok.*

- (27) Men **pinlig nok** kunne hun ikke si nei til Naked Cowboy. (LBK)

Ulike andre positive vurderingar av den omtalte situasjonen: *interessant nok, gledelig nok, beleilig nok, korrekt nok, originalt nok, praktisk nok.*

- (28) **Interessant nok** tapte samtlige av kommunistene med muslimsk bakgrunn. (LBK)

Til sist kan vi sjå på nokre døme med hapaxuttrykk. Dette er altså typar som berre førekjem éin gong i materialet, og dei illustrerer noko meir av den store breidda ein finn ved hendingsorienterte disjunkt.

- (29) et par fra landsbygda i Virginia som – **poetisk nok** – het Loving. (LBK)
 (30) **Snålt nok** prøvde jeg aldri dette. (LBK)
 (31) «Fjellenes fange» var **velfortjent nok** nominert i samme klasse som «Søndagsengler» under årets Oscar-utdeling. (LBK)

3.2.4 Deltakarorienterte disjunkt

Deltakarorienterte disjunkt føreset ein sann proposisjon og vurderer ein deltakar – normalt subjektsreferenten – i den omtalte hendinga på basis av handlingane til vedkommande. Som vi har sett, har denne kategorien ein låg eksemplarfrekvens i materialet (111). Den mest frekvente typen er *idiotisk nok*, med berre 12 eksemplar. Men typefrekvensen (54) er nesten det halve av den til dei hendingsorienterte disjunkta, og hapaxfrekvensen (33) utgjør over halvdel av typefrekvensen. Eit oversyn over adjektiva som er funne i deltakarorienterte disjunkt, er gitt i tabell 4.

12	<i>idiotisk</i>	6	<i>smart</i>	4	<i>omtenksomt, patetisk, ubetenksomt</i>
9	<i>tåpelig</i>	5	<i>fornuftig</i>	3	<i>naivt</i>
7	<i>klokt</i>				
2	<i>behendig, dumt, elskverdig, fantasiløst, feigt, genialt, hjelpsomt, kløktig, sjenerøst, snedig, sympatisk, ubeskjedent</i>				
1	<i>avskyelig, behjelpelig, dristig, dumdristig, dustete, fantasifullt, forsiktig, gjerrig, hendig, hensynsfullt, heroisk, jovialt, optimistisk, pretensiøst, proft, påpasselig, rasjonelt, raust, samferdig, sjofelt, skamløst, solidarisk, sprøtt, storsinnet, strategisk, tarvelig, uforsiktig, ulogisk, uoppdragent, uprofesjonelt, våkent, ærlig, åndsnærværende</i>				

Tabell 4. Adjektiv i disjunkt kategoriserte som deltakarorienterte, ordna etter fallande eksemplarfrekvens

Det er stor semantisk spreiring, men to grupper framstår som forholdsvis sentrale:

Uttrykk for at deltakaren er uklok: *idiotisk nok, dåpelig nok, ubetenksomt nok, naivt nok*.

- (32) ... klarte jeg **idiotisk nok** å feste den i pannen, der den suget seg bom fast (LBK)

Uttrykk for at deltakaren er klok: *klokt nok, smart nok, fornuftig nok.*

- (33) kongolesiske forstmenn hadde nemlig **smart nok** plantet hurtigvoksende eucalyptus der skogen tidligere var blitt rasert av tømmerdrift (LBK)

Til sist nokre døme på hapaxuttrykk:

- (34) en samling gladiatorer som **dumdrestig nok** nektet å overgi Antonius' sak (LBK)
- (35) Og **sjofelt nok** prøver også regjeringa med juridiske triks å hindre kommuner i å støtte Folkebevegelsen (LBK)
- (36) Åsne Seierstad har **strategisk nok** ikke plassert seg i noen offerrolle i forhold til det såkalte mediekjøret (LBK)

3.3 Oppsummering av den synkrone undersøkinga

Undersøkinga har funne 13 390 døme på [A NOK]-disjunkt i Leksikografisk bokmålskorpus. Dei fordeler seg på 183 typar, altså ulike adjektiv, med høgst ulike eksemplarfrekvensar. Så mange som 79 av typane (43 %) er hapaxar. Tala indikerer produktivitet. Men nærmare undersøkingar av tre semantiske hovudkategoriar av disjunkt har avdekt svært store skilnader mellom kategoriane.

Innhaldsorienterte disjunkt utgjer nærmare tre fjerdedelar av den samla eksemplarfrekvensen, men berre godt 7 % av typane og éin hapax. Her er det desutan fleire typar som plasserer seg i ytterkanten av [A NOK]-disjunkta, ettersom NOK i nokon grad kan utelatast. Denne kategorien er lite produktiv.

Hendingsorienterte disjunkt utgjer i overkant av ein fjerdedel av eksemplarfrekvensen, men nesten to tredjedelar av typane. Av 116 typar er 45 hapaxar, dvs. godt over ein tredjedel. Denne kategorien av disjunkt er klart produktiv.

Deltakarorienterte disjunkt utgjer mindre enn 1 % av eksemplarfrekvensen, men om lag 30 % av typefrekvensen. Av 54 typar er 33 hapaxar, og det er over 60 %. Denne kategorien er klart produktiv.

4. Diakron undersøking: [A NOK]-disjunkt gjennom 1900-talet

Den diakrone undersøkinga tek utgangspunkt i resultatata frå den synkrone. Eg har undersøkt i kva grad dei 183 typane funne i Leksikografisk bokmålskorpus er å finne i bøker på bokmål i den digitale samlinga til Nasjonalbiblioteket gjennom 1900-talet. Valet av bokmål (og riksmål) følgjer her av det materialet som er henta inn i den synkrone undersøkinga. Eg valde bøker fordi eg antok at eit slikt materiale ville likne meir på det synkrone enn andre alternativ. Diakrone korpus finst det svært lite av for norsk. Korpuset NBs frie tekster er stort, men ikkje morfosyntaktisk annotert. Det inneheld dessutan svært mykje feil som har oppstått i den optiske teikngjenkjenninga som er nytta. Materialet som ein søker i med n-gramtenesta til Nasjonalbiblioteket (sjå nedanfor), inneheld òg slike feil, men det er større, slik at ein får fleire relevante treff.

4.1 Metode

I denne undersøkinga henta eg altså data frå digitaliserte tekstar i Nasjonalbiblioteket. Eg brukte n-gramsøk (www.nb.no/ngram) og avgrensa søka til bøker på bokmål utgitt i perioden 1900–1999. Eg søkte etter alle dei 183 typane som eg hadde funne i Leksikografisk bokmålskorpus. Eg forsøkte med andre ord ikkje å finne andre uttrykk enn dei som var dokumenterte i den synkrone undersøkinga. Dette hadde praktiske årsaker, då materialet ikkje har opplysningar om ordklasse og dermed ikkje tillèt søk på vilkårlege adjektiv + NOK.

Ettersom uttrykk som kan vere [A NOK]-disjunkt, òg kan ha ei rekkje andre funksjonar (sjå 2.1), kunne eg ikkje bruke søk på uttrykka i isolasjon. Det ville ha gitt store mengder feiltreff (falske positivar). Det ville ikkje ha vore mogleg å avgjere kor mange av treffa som var relevante (utan å søkje fram kvart enkelt), så materialet ville ha blitt lite reliabelt. Eg valde i staden å søkje etter [A NOK] følgt av ei finitt form av *være* eller *ha*. Såleis nytta eg t.d. denne søkjestrengen for å få treff på *sikkert nok* med disjunktfunksjon:⁷

sikkert nok er + sikkert nok var + sikkert nok har + sikkert nok hadde + sikkert nok havde

Denne metoden finn berre eit mindretal av dei faktiske døma. For det første finn han sjølvstapt ikkje døme med andre verbformer enn dei som er med i søkjestrengen. Eg kunne ha teke med fleire frekvente verbformer og slik auka

7. Preteritum *havde* var framleis i bruk tidleg på 1900-talet og var derfor med i søkjestrengen. Derimot var presens *haver* og fleirtalsformene *ere*, *vare* og *have* heilt marginale på det tidspunktet, og eg utelèt dei.

talet på treff, men søkjestrengen var allereie forholdsvis kompleks. For det andre finn metoden berre uttrykk (a) i forfeltet i heilsetningar og (b) (i midtfeltet) i leddsetningar (unntatt dei med heilsetningsleddstilling):

- (a) **Merkelig nok er** han inne.
- (b) at han **merkelig nok er** inne

Metoden finn ikkje disjunkt (c) i midtfeltet av heilsetningar, (d) i venstre ekstraposisjon eller (e) i høgre ekstraposisjon:

- (c) Han **er merkelig nok** inne.
- (d) **Merkelig nok**, han **er** inne.
- (e) Han **er** inne, **merkelig nok**.

Innslaget av feiltreff (falske positivar) skal vere minimalt med denne metoden. Eg har anslått, basert på materialet frå den synkrone undersøkinga, at metoden kan ha funne om lag 17 % av [A NOK]-disjunktta i tekstane. Dei falske negativane (ikkje funne eksemplar) er dermed langt fleire enn dei riktige positivane. Men dette er ikkje så problematisk såframt ein merkar seg at eksemplarfrekvensane systematisk er for låge. Som eit døme gjorde eg ein stikkprøve for *tragisk nok* i bøker frå 1979. Det var seks riktige positivar, 11 falske negativar og fem riktige negativar – men ingen falske positivar. Stikkprøven stadfestar at problemet med falske positivar neppe er stort, og innslaget av falske negativar var mindre enn anslått. Stikkprøven var vel å merke liten, og treffsikkerheita varierer temmeleg sikkert leksikalsk. Men funna i undersøkinga kan etter mi vurdering reknast som påliteleg dokumentasjon av eit utval av den faktiske språkbruken i den undersøkte tekstmengda.

Søka omfatta alle gamle og nye stavemåtar; til dømes søkte eg ikkje berre etter *merkelig nok*, men òg etter *merkeligt nok*, *mærkelig nok* og *mærkeligt nok*. Eg lasta ned relative frekvensar for kvart uttrykk for kvart år i perioden (altså andelane som kvart uttrykk utgjorde av heile tekstmassen). Ulike stavemåtar blei slått saman. Eg rekna ut relative eksemplarfrekvensar for kvar disjunktkategori og alle disjunktta samla. Eg rekna òg ut typefrekvensar for kvart år (altså talet på ulike uttrykk), for kvar disjunktkategori og alle samanlagt.

Nokre bøker har komme i fleire utgåver og opplag, og det betyr at materialet inneheld eit visst ukjent innslag av duplikat. Det betyr òg at nokre treff er frå tekstar som er utgitt i original tidlegare enn trefftidspunktet. I den grad dette

har nokon effekt, er det at resultatet reflekterer litt eldre tekstar enn det gir inntrykk av.

Tekstmengdene varierer òg gjennom hundreåret. Det inneber ei feilkjelde for typefrekvensane, men i liten grad for dei relative eksemplarfrekvensane.

Tekstane som det er søkt i, er lesne med optisk teikngjenkjenning, og dei inneheld temmeleg mange gjenkjenningsfeil. Allment er kvaliteteten dårlegare di eldre tekstane er. [A NOK]-disjunkt som er feillesne, vil naturlegvis ikkje ha blitt funne. Somme bokstavar er oftare feillesne enn andre, og di lengre eit ord er, di større risiko er det for minst éi feillesing. Såleis kan ein rekne med at til dømes *bemerkelsesverdig nok* vil vere feillese og mangle i resultatata oftare enn til dømes *sant nok*. Det er vanskeleg å avgjere kor alvorleg denne feilkjelda er.

4.2 Resultat

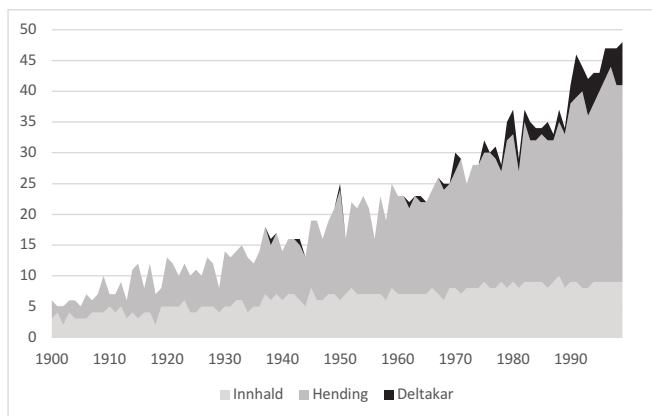
Av dei 183 disjunkttypane eg søkte etter, fann eg 72, dvs. om lag 40 %. Tabell 5 syner tala for kvar disjunktkategori og samla.

	Typar i den synkrone studien	Typar i den diakrone studien
Innhaldsorienterte disjunkt	13	10
Hendingsorienterte disjunkt	116	51
Deltakarorienterte disjunkt	54	11
Samla	183	72

Tabell 5. Disjunkttypar funne i søka

Figur 1 viser utviklinga i typefrekvensar gjennom 1900-talet. Typefrekvensen for hendingsorienterte disjunkt (mellomgrå) er lagd oppå den for innhaldsorienterte disjunkt (lys), og typefrekvensen for deltakarorienterte disjunkt (svart) er lagd øvst. Tala indikerer ein jamt aukande typefrekvens – men hugs atterhaldet om variable tekstmengder.

I åra 1901 og 1902 har eg registrert berre fem typar. Talet stig gradvis ut gjennom hundreåret og når ein topp på 48 typar i 1999, det siste undersøkte året. Som figuren syner, er det i hovudsak dei hendingsorienterte disjunktka som står for auken i typefrekvens, frå berre éin i 1901 til 35 i 1997. Dei innhaldsorienterte disjunktka har eit minimum på to typar i 1920 og eit maksimum på ti typar i 1988. Deltakarorienterte disjunkt dukkar her ikkje opp før i 1938 og har eit maksimum på sju typar i 1991 og 1999. Men her (og for dei andre

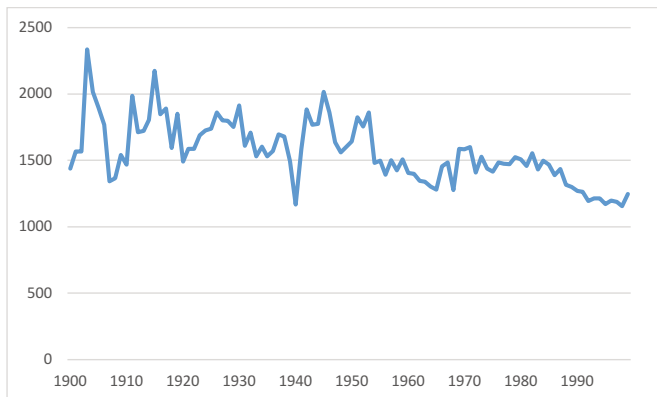
Figur 1. Typefrekvensar for kvart år

kategoriane) må ein hugse at metoden truleg har funne under ein femtedel av dei faktiske døma. Det er ingen tvil om at det fanst deltakarorienterte disjunkt lenge før 1938; Kinn (under utgiving b) har døme frå 1840-talet. Men sidan dei er så lågfrekvente, blir dei sjeldnare belagde i eit gitt år.

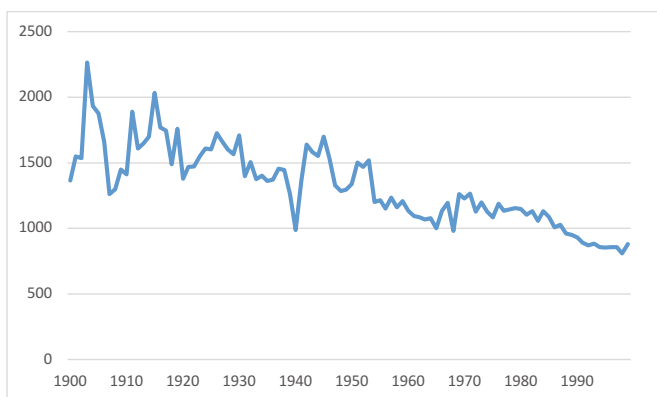
Figur 2 viser utviklinga i kumulativ relativ eksemplarfrekvens (summen for alle typar) gjennom hundreåret. Figur 3–5 syner tilsvarende utvikling for dei tre disjunkt-kategoriane. Legg merke til dei store skalaskilnadene mellom figur 2 og 3 på den eine sida og figur 4 og særleg figur 5 på den andre. Innhaldsorienterte disjunkt har mykje høgre eksemplarfrekvens enn dei andre kategoriane og utgjer stordelen av materialet. Hendingorienterte disjunkt er langt mindre frekvente, og deltakarorienterte disjunkt har låg frekvens.

Som det går fram av figur 2, har faktisk den kumulative frekvensen for [A NOK]-disjunkt under eitt falle markert.⁸ Men samanlikning med figur 3 syner at dette fallet kjem av frekvensfall for innhaldsorienterte disjunkt.⁹

-
8. Eg brukte enkel lineær regresjon for å teste om tidsforløp predikerer frekvens. Regresjonsmodellen var: $\text{frekvens} = 11\,836,768 - 5,270 \times \text{årstal}$. Regresjonen var statistisk signifikant ($R^2 = 0,431$, $F(1, 98) = 74,237$, $p < 0,001$). Tidsforløpet var ein signifikant prediktor for frekvens ($\beta = -5,270$, $p < 0,001$).
  9. Enkel lineær regresjon: Regresjonsmodellen var: $\text{frekvens} = 18\,265,413 - 8,690 \times \text{årstal}$. Regresjonen var statistisk signifikant ($R^2 = 0,715$, $F(1, 98) = 245,440$, $p < 0,001$). Tidsforløpet var ein signifikant prediktor for frekvens ($\beta = -8,690$, $p < 0,001$). Bakgrunnsdata viser at mykje av fallet gjeld *vissnok*. Dette uttrykket har òg endra betydning. Den opphavlege betydninga er den ikkje-leksikaliserte 'sikkert nok', som gir uttrykk for tiltru til at proposisjonen er sann. Den moderne betydninga er leksikalisert (sjå avsnitt 3.2.2).

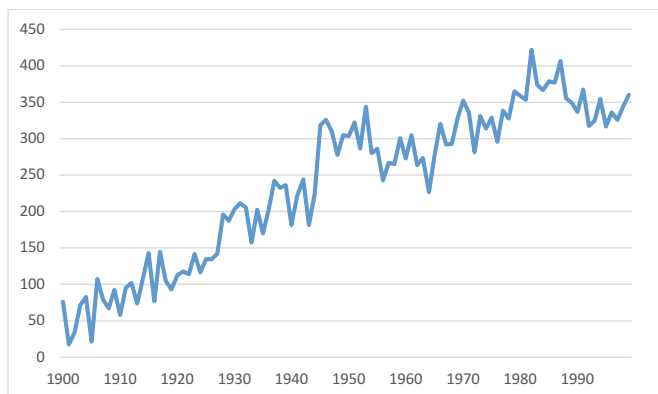
Figur 2. Kumulativ relativ frekvens per million ord for alle disjunkttypar

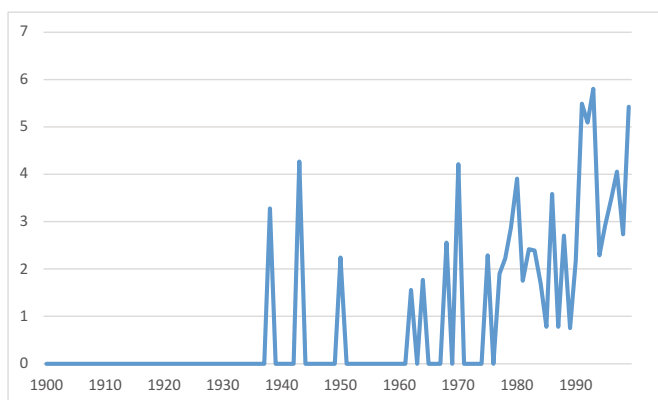
Figur 3. Kumulativ relativ frekvens per million ord for innhaldsorienterte disjunkt

Figur 4 viser ein klart stigande tendens for hendingsorienterte disjunkt gjennom hundreåret.¹⁰ Dei er langt mindre frekvente enn dei innhaldsorienterte, men den kumulative relative frekvensen deira er faktisk 24 gonger så høg i toppåret 1982 som i botnåret 1901.

10. Enkel lineær regresjon: Regresjonsmodellen var: frekvens = $-6362,552 + 3,386 \times \text{årstal}$. Regresjonen var statistisk signifikant ($R^2 = 0,867$, $F(1, 98) = 637,928$, $p < 0,001$). Tidsforløpet var ein signifikant prediktor for frekvens ($\beta = 3,386$, $p < 0,001$).

Figur 4. Kumulativ relativ frekvens per million ord for hendingsorienterte disjunkt

Figur 5. Kumulativ relativ frekvens per million ord for deltakarorienterte disjunkt

Deltakarorienterte disjunkt har låg typefrekvens, og ingen typar har høg relativ frekvens. Dei låge eksemplarfrekvensane fører til at det er nokså tilfeldig om det er treff i eit gitt år. Dei små tala og (relativt) store fluktuasjonane i figur 5 speglar dette.¹¹

11. Enkel lineær regresjon: Regresjonsmodellen var: $\text{frekvens} = -66,093 + 0,034 \times \text{årstal}$. Regresjonen var statistisk signifikant ($R^2 = 0,419$, $F(1, 98) = 70,690$, $p < 0,001$). Tidsforløpet var ein signifikant prediktor for frekvens ($\beta = 0,034$, $p < 0,001$).

Berre tre typar er representerte kvart år gjennom heile hundreåret, nemleg dei innhaldsorienterte *visstnok* og *riktignok* og det hendingsorienterte *merkelig nok*. Tabell 6 listar opp alle adjektiva, dvs. dei 72 funne typane, etter kva tiår dei først dukkar opp i materialet.

Hugs at materialet inneheld anslagsvis 17 % av dei faktiske førekomstane i den gjennomførte tekstmengda. Det betyr at det første belegget for ein type i materialet oftast vil vere forseinka i høve til den første faktiske førekomsten i tekstmengda. Eit svært klart døme er *tåpelig nok*, som dukkar opp i materialet her på 1980-talet, men som er dokumentert frå 1842 (i forma *taabeligt nok*) i Kinn (under utgiving b). Ein måte å tolke tabell 6 på er at fråvær av belegg opp til eit gitt tiår truleg betyr at typen ikkje kan ha vore særleg frekvent i den perioden. Men omvendt treng belegg naturlegvis ikkje å innebere høg frekvens.

Tiår	Innhaldsorientert	Hendingsorientert	Deltakarorientert
1900–09	<i>klart, knapt, riktig, sikkert, tydelig, visst</i>	<i>betegnende, eiendommelig, forunderlig, latterlig, merkelig, underlig</i>	
1910–19	<i>rett, sant</i>	<i>besynderlig, karakteristisk, merkverdig, morsomt, naturlig, pussig</i>	
1920–29	<i>godt</i>	<i>kuriøst</i>	
1930–39	<i>snaut</i>	<i>paradoksalt, rimelig, utrolig</i>	<i>idiotisk</i>
1940–49		<i>forståelig, symbolsk, sørgelig, typisk</i>	<i>uforsiktig</i>
1950–59		<i>beklagelig, bemerkelsesverdig, forbløffende, interessant, ironisk, logisk, uventet</i>	<i>formuftig</i>
1960–69	<i>dårlig</i>	<i>beleilig, gledelig, mirakuløst, symptomatisk, tragisk</i>	<i>omtenksomt</i>
1970–79		<i>illeværlende, innlysende, pinlig, uunngåelig</i>	<i>dumt, klokt</i>
1980–89		<i>påfallende, skammelig, snodig, ufattelig</i>	<i>naivt, tåpelig</i>
1990–99		<i>absurd, bedrøvelig, ergerlig, foruroligende, komisk, oppsiktsvekkende, uforklarlig, uforståelig, uheldig, uvanlig</i>	<i>fantasifullt, forsiktig, smart</i>

Tabell 6. Adjektiv fordelte etter tiår for første belegg i materialet

4.3 Oppsummering av den diakrone undersøkinga

Undersøkinga har hatt som siktemål å kartlegge utviklinga av [A NOK]-disjunkt gjennom 1900-talet. Til dette er det brukt n-gramsøk i bøker på bokmål i Nasjonalbiblioteket. Metoden har funne berre eit utval av faktisk brukte disjunkt, men det resulterande materialet er vurdert til å innehalde svært få feiltreff.

Typefrekvensen til [A NOK]-disjunkta ser ut til å stige jamt utover gjennom hundreåret. Det blir med andre ord danna nye uttrykk, noko som er evidens for produktivitet (tilgjengelegheit og lønnsemd). Veksten for innhaldsorienterte disjunkt har vore beskjeden og tyder på låg produktivitet, noko som truleg heng saman med liten potensiell innputt. Den aukande typefrekvensen kjem framfor alt innanfor kategorien hendingsorienterte disjunkt, og det er ingen tvil om at denne kategorien er produktiv. Dei deltakarorienterte disjunkta gjer seg gjeldande seinare og med lågare typefrekvensar, men dei ser ut til å bli meir produktive i den andre halvdelan av hundreåret.

Den relative eksemplarfrekvensen til [A NOK]-disjunkta under eitt har falle gjennom hundreåret. Dette kjem av fall for innhaldsorienterte disjunkt, framfor alt *visstnok*. Dei hendingsorienterte disjunkta har jamt stigande frekvens utover hundreåret. Deltakarorienterte disjunkt er generelt lågfrekvente, men ser ut til å ha ein noko stigande tendens særleg etter 1960.

5. Avslutning

Swan (1988) har funne at det har vore ein sterk vekst i bruken av setningsadverbial i engelsk i løpet av dei siste hundreåra. Vekst i typefrekvens føreset at det finst produktive (tilgjengelege) grammatiske konstruksjonar som tillèt språkbrukarane å danne nye uttrykk. Heggelund (1981) fastslår at det finst éin slik konstruksjon for setningsadverbial i norsk, nemleg [A NOK]. Hans perspektiv er synkront. Swan (1991) antydar at konstruksjonen først har blitt produktiv i norsk eit godt stykke ut på 1900-talet, mens Malmgren (2020) opererer med ein tidlegare periode for svensk.

[A NOK]-disjunkt tek først til å syne seg i dansk-norsk på 1700-talet (Kinn under utgiving b). Den avdekte typefrekvensen i eit korpus to hundreår seinare demonstrerer svært tydeleg at konstruksjonen har vore produktiv i den perioden – tilgjengeleg og lønnsam.

I den synkrone undersøkinga her har påstanden til Heggelund om produktivitet blitt stadfesta svært klart. Denne studien i Leksikografisk bokmålskorpus finn ikkje mindre enn 183 ulike [A NOK]-disjunkt. Samtidig er det òg vist at det er fundamentale skilnader mellom dei tre disjunktkategoriene. Blant innhalds-

orienterte disjunkt, som vurderer sanningsverdi, er det fleire som er svært høgfrekvente, men kategorien har berre få medlemmer, og fleire av dei har idiosynkratiske eigenskapar. Berre éin hapax er funnen. Dette er med andre ord ein lite produktiv konstruksjon.

Dei hendingsorienterte disjunkta, som føreset at proposisjonen er sann, og så vurderer hendinga som heilskap, er typefrekvente. Somme har òg nokså høg eksemplarfrekvens, men dei når ikkje opp mot nivået til dei mest frekvente innhaldsorienterte uttrykka. Det er mange hapaxar, og vi kan fastslå at dette er ein produktiv konstruksjon.

Dei deltakarorienterte disjunkta skil seg frå dei hendingsorienterte ved at det (normalt) er subjektsreferenten som blir vurdert og ikkje heile hendinga. Dei er meir typefrekvente enn innhaldsorienterte disjunkt, men mindre enn hendingsorienterte. Alle har låg eksemplarfrekvens, og det er eit solid innslag av hapaxar. Konstruksjonen er med andre ord produktiv, men kategorien er ikkje så etablert som den hendingsorienterte.

I den diakrone undersøkinga her går det fram at [A NOK]-disjunkta samla har falle i relativ eksemplarfrekvens gjennom 1900-talet. Dette kjem av fall for dei innhaldsorienterte uttrykka, ikkje minst *visstnok*. Slike disjunkt har ikkje hatt nokon særleg typetilvekst heller. Det har derimot dei hendingsorienterte disjunkta. Dei har stige jamt og trutt i både typefrekvens og relativ eksemplarfrekvens gjennom hundreåret. Dei deltakarorienterte uttrykka har gjort seg gjeldande seinare, og i langt meir beskjeden grad.

I alle høve når det gjeld hendingsorienterte disjunkt, må det kunne konkludera at kategorien var nokså produktiv allereie tidleg på 1900-talet. Såleis stemmer ikkje Swan (1991) sin idé om dette som eit etterkrigsfenomen heilt. Men Swan har absolutt rett når ho meiner at norsk har gjennomgått ei liknande utvikling som engelsk, der denne typen av setningsadverbial har blitt langt vanlegare i løpet av dei siste hundreåra.

Referansar

- Barðdal, J. (2008). *Productivity*. John Benjamins.
- Bauer, L. (2001). *Morphological productivity*. Cambridge University Press.
- Dik, S.C., Hengeveld, K., Vester, E. & Vet, C. (1990). The hierarchical structure of the clause and the typology of adverbial satellites. I J. Nuyts, A.M. Bolkestein & C. Vet (red.), *Layers and levels of representation in language theory* (s. 25–70). John Benjamins.

- Faarlund, J.T., Lie, S. & Vannebo, K.I. (1997). *Norsk referansegrammatikk*. Universitetsforlaget.
- Fjeld, R.V., Nøklestad, A. & Hagen, K. (2020). Leksikografisk bokmålskorpus (LBK) – bakgrunn og bruk. I J.B. Johannessen & K. Hagen (red.), *Leksikografi og korpus. En hyllest til Ruth Vatvedt Fjeld* (s. 47–59). (*Oslo Studies in Language, 11.*)
- Goldberg, A. (1995). *Constructions*. University of Chicago Press.
- Hansen, E. & Heltoft, L. (2011). *Grammatik over det danske sprog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Heggelund, K.T. (1981). *Setningsadverbial i norsk*. Novus.
- Kinn, T. (2005). Ord på -vis i moderne norsk: samansetninger, avleiingar – og bøyingsformer? *Maal og Minne, 97*, 45–78.
- Kinn, T. (2021). «... men ble stående ansikt til ansikt i time etter time». Norske NPN-konstruksjonar. *Maal og Minne, 113*, 65–98.
- Kinn, T. (Under utgiving a). The structure of [A *nok*] disjuncts. I eit festskrift.
- Kinn, T. (Under utgiving b). Strangely enough: The rise of a sentence adverbial construction. *Maal og Minne*.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge University Press.
- Malmgren, S.-G. (2002). *Faktiskt, förstås* och många andra. Om förändringar i det svenska formordssystemet under 1800- och 1900-talet. *Språk och stil, 12*, 97–146.
- Malmgren, S.-G. (2014). *Konstigt nog, klokt nog ...* Om en ganska ny typ av satsadverb i svenskan och andra språk. I *Fint språk / Good Language. Festskrift till Lars-Gunnar Andersson* (s. 109–116). Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket. (*Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning, 41.*)
- Malmgren, S.-G. (2020). *Underligt nog/klokt nog* – en ganska ny typ av satsadverb i svenska och norska. I J.B. Johannessen & K. Hagen (red.), *Leksikografi og korpus. En hyllest til Ruth Vatvedt Fjeld* (s. 77–85). (*Oslo Studies in Language, 11.*)
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech G. & Svartvik, J. (1985). *A comprehensive grammar of the English language*. Longman.
- Ramat, P. & Ricca, D. (1998). Sentence adverbs in the languages of Europe. I J. van der Auwera (red.), *Adverbial constructions in the languages of Europe* (s. 187–275). Mouton de Gruyter.
- Swan, T. (1988). *Sentence adverbials in English: A synchronic and diachronic investigation*. Novus.

- Swan, T. (1991). Adverbial shifts. Evidence from Norwegian and English. I D. Kastowsky (red.), *Historical English syntax* (s. 409–438). Mouton de Gruyter.
- Teleman, U., Hellberg, S. & Andersson, E. (1999). *Svenska Akademiens grammatik*. Svenska Akademien.
- Tiisala, S. (1990). *Naturligtvis – från ord till suffix. Svenskans beskrivning, 17*, 357–366.
- Traugott, E.C. (1995). Subjectification in grammaticalisation. I D. Stein & S. Wright (red.), *Subjectivity and subjectivisation* (s. 31–54). Cambridge University Press.

Summary

Norwegian has one productive construction for making new sentence adverbials. These are expressions built from a positive indefinite singular neuter adjective plus *nok*, e.g. *sant nok* ‘true (enough)’, *besynderlig nok* ‘strangely (enough)’, and *dustete nok* ‘foolishly (enough)’. This article presents two empirical studies of such sentence adverbials in Norwegian and their subcategories. The first is a synchronic corpus study of modern Norwegian. It documents a large number of types and clear productivity for certain subcategories. The second study is diachronic and maps development in frequency and productivity through the 20th century. Certain subcategories exhibit productivity all the way from the beginning of the century.

Torodd Kinn
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium
Universitetet i Bergen
Postboks 7805
NO-5020 Bergen
torodd.kinn@uib.no

Oppklaringer om 1901-rettskrivningen*

Sverre Stausland Johnsen

Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo

I 2020 og 2021 publiserte jeg to artikler om den såkalte 1901-rettskrivningen for norsk. Lars S. Vikør publiserte senere i 2021 en «gjennomgang» av disse to artiklene i *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*. Her sier Vikør seg enig i det meste av innholdet i artiklene, men retter også kritikk mot noe av innholdet og fremstillingen. I denne artikkelen svarer jeg på Vikørs kritikk. Artikkelen vil vise at Vikør i stor grad bygger sin kritikk på misvisende gjengivelser i sekundærlitteratur, og at han kritiserer meg for å underslå forhold som jeg eksplisitt har gjort rede for. Konklusjonene fra mine artikler blir derfor stående, inkludert påstanden om at en norsk rettskrivning ble offisielt fastslått allerede i 1893.

Nøkkelord: 1901-rettskrivningen, midlandsnormalen, ordlister, bruksprinsippet, normering

1. Innledning

I 1898 satte kirke- og undervisningsdepartementet ned en komité som skulle utarbeide forslag til ny rettskrivning for det norske skriftspråket i skolen. Komitéen leverte fra seg innstillingen i januar 1899, og etter respons fra andre instanser kom den med et tillegg til innstillingen i desember 1900. I februar 1901 vedtok departementet at alle norske lærebøker i skolen skulle følge rettskrivningen i Matias Skards *Landsmaals-ordlista*. Alt dette er omtalt i mer detalj i Stausland Johnsen (2020) og (2021), heretter forkortet til SSJ 1 og SSJ 2. I den første artikkelen, SSJ 1, forsøker jeg å oppklare en rekke mis-

---

* Takk til Maria Evjen, Klaus Johan Myrvoll, Annely Tomson og tidsskriftredaktør Gro-Renée Rambø for kommentarer og innspill til tidligere utkast.

forståelser vedrørende 1901-rettskrivningen som har blitt gjentatt i språkhistoriske verk, mens jeg i SSSJ 2 fremhever et par sentrale sider ved komitéens rettskrivningsforslag som ikke ser ut til å ha blitt nevnt i slike verk før.

Lars S. Vikør har gjennom mange tiår skrevet om 1901-rettskrivningen i artikler, lærebøker og faglige referanseverk,¹ og det er liten tvil om at Vikør anses å ha stor faglig tyngde i spørsmål om norsk rettskrivningshistorie. Som et direkte resultat av artiklene SSSJ 1 og SSSJ 2 har Vikør nå publisert en ny artikkel om 1901-rettskrivningen i *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* (Vikør 2021). Hans egne ord er at «artikkelen er ein gjennomgang av SSSJ sine argument» (s. 295). Denne gjennomgangen av mine to artikler virker å være en slags løpende kommentar, der nær sagt alle momenter i artiklene mine blir drøftet og kommentert. Det fører ikke bare til at Vikør over mange sider (s. 299–305) drøfter mine tolkninger, bare for å konkludere at jeg har helt rett, men har også gjort at gjennomgangen er betydelig lengre enn mine to artikler sammenlagt.

Vikør har i sin behandling av 1901-rettskrivningen i tidligere verk aldri vist til de publiserte innstillingene fra rettskrivningskomitéen (Hægstad, Garborg & Flo 1899; 1901), og derfor er det vanskelig å vite hva fremstillingene hans bygger på. For den nevnte gjennomgangen av mine artikler, derimot, kan han fortelle at to ansatte ved Språksamlingene i Bergen har «skaffa [han] tilgang til» innstillingene, og at han har foretatt et «nærstudium» og en «nærlesing» av dem. Målet er å «finne fram til ei ny forståing av denne rettskrivinga» (s. 295–296).

Som nevnt ovenfor var formålet med SSSJ 1 å korrigere en rekke misforståelser i faglitteraturen om 1901-rettskrivningen, og de inkluderer da også flere slike som Vikør selv har begått. I sin artikkel aksepterer han disse korreksjonene, på ett unntak nær. I SSSJ 1 fremhever jeg at departementet i et offentlig rundskriv fra 1893 peker ut Ivar Aasens grammatikkbok for å gi «Veiledning til den korrekte Sprogbehandling» av det norske skriftspråket i skolen, og jeg mener at departementet da i praksis hadde vedtatt en offisiell rettskrivning. Vikør er ikke enig i denne tolkningen av rundskrivet, men han bygger sitt eget syn på en ufullstendig og misvisende omtale av rundskrivet i en sekundærkilde. Videre legger Vikør stor vekt på mangelen av norske skoleordlister i 1893 for sitt eget syn om at det ikke fantes noen offisiell norsk rettskrivning da. Men det fantes heller ikke slike ordlister for norsk-dansk på den tiden, til tross for at departementet eksplisitt hadde vedtatt hva som skulle være godkjent rettskrivning

1. Jf. f.eks. Vikør (1968; 1990; 1998; 2003; 2013; 2018), Vikør (1981) (og senere utgaver i 1985, 1987, 1990, 1992 og 2002) og Torp & Vikør (1993) (og senere utgaver i 1994, 2003 og 2014).

for dette skriftspråket i skolen. Med andre ord kunne man beviselig ha en offisiell rettskrivning uten en tilhørende ordliste.

I artikkelen SSJ 2 fokuserer jeg på et aspekt ved rettskrivningskomitéens innstilling som ikke synes å ha vært nevnt tidligere i faglitteraturen. I denne innstillingen er komitéen nemlig meget tydelig på at et formål med den nye rettskrivningen var å oppnå tilnærming til norsk-dansk, og komitéen selv gav rikelig med eksempler på hvordan man kunne oppnå dette målet. Vikør er enig i min fremleggelse her, men mener samtidig jeg underslår at komitéen også hadde som et viktig prinsipp å bygge på former brukt i dialektene og i samtidig skriftspråk. Denne kritikken fremstår som noe merkelig når jeg flere steder i SSJ 2 eksplisitt siterer og omtaler at komitéen nettopp hadde dette som et grunnleggende prinsipp i arbeidet sitt.

I denne artikkelen svarer jeg på Vikørs kritikk av mine to artikler SSJ 1 og SSJ 2, der jeg går i mer detalj om de forholdene som er nevnt ovenfor. Til slutt i artikkelen blir hovedinnholdet oppsummert.

2. Referansepraksis

I Vikørs publikasjoner er det en gjennomgående mangel på referanser, og det gjør det vanskelig å vite hva som ligger til grunn for fremstillingene hans. Den siste artikkelen hans er intet unntak. Den inneholder en lang rekke sitater fra de publiserte innstillingene fra rettskrivningskomitéen, men det finnes ingen referanser. Leserne kan derfor ikke vite hvilken av de to innstillingene det siteres fra, og uten sidereferanser blir det svært vanskelig for lesere å finne igjen sitatene.

Det er ellers påfallende hvor nær Vikørs fremstilling ligger min egen. Mange saksopplysninger og argumenter fra artiklene mine blir gjentatt i Vikørs artikkel, ofte bare forsiktig omformulert, og gjennomgående uten referanser. Totalt sett er mye av artikkelen hans lite annet enn gjentakelser av mine verk. Vikør opplyser aldri om at han har lagt mine artikler så direkte til grunn for sin egen fremstilling. Her skal jeg gi et par illustrerende eksempler på dette.

Vikør og andre språkhistorikere har hevdet at rettskrivningsvedtaket i 1901 om at rettskrivningen hos Skard (1901) skulle følges, gav skoleelevene anledning til å skrive etter den såkalte «midlandsnormalen» (SSJ 1, s. 99–100). Jeg legger frem mange argumenter mot dette, og et par av dem lyder som følger. Jeg leste igjennom Skard (1901) uten å finne midlandsnormalen eller formene dens nevnt der. Deretter saumfarte jeg skolebokslitteraturen

på landsmål fra denne tiden, uten å finne et eneste eksempel på en godkjent lærebok som inneholdt midlandsnormalen:

Landsmaals-ordlista hans Skard nemner ikkje framlegget frå rettskrivingsnemnda [om midlandsnormalen], og ingen av ordskapa frå midlandsmakselen er medtekne der (SSJ 1, s. 99).

So langt eg veit, finst det ikkje ei einaste godkjend rettskrivingsbok eller mållærebok frå denne tida med midlandsmakselen [...] (SSJ 1, s. 102).

Dette synes å være omformulert på følgende måte av Vikør, uten referanse til kilder (s. 301):

Her må det òg leggst vekt på at Matias Skards ordliste, som skulle vere den praktiske normkjelda for denne rettskrivinga, ikkje inneheld nokon omtale av midlandsnormalen, og det vart aldri laga materiale kring denne normalen som kunne vere til nytte for skuleelevar.

Det er selvsagt mulig at Vikør på egen hånd har valgt å fokusere på de samme punktene jeg har, og at han på eget grunnlag har kommet frem til de samme argumentene og konklusjonene, til tross for at de motsier påstandene i hans tidligere publikasjoner. Men når han kopierer en feil jeg har skrevet, avslører det at Vikør faktisk har lagt innholdet i mine artikler til grunn for sin egen fremstilling:

Nokre skulestyre vende seg difor til KSD og spurde “hvilken Sprogform der skal forstaaes ved det nu af Skoleloven paabudne ‘Landsmaal’” (SSJ 1, s. 96).

Dette skjedde i eit skriv departementet sende ut som svar på ein førespurnad frå ein del skulestyre om ”hvilken Sprogform der skal forstaaes ved det nu af Skoleloven påbudte [sic] ’Landsmaal’” (Vikør, s. 299).

Vikør omformulerer her mitt «nokre skulestyre» til «ein del skulestyre», men oppgir ingen kilde. Problemet er bare at dette ikke er riktig. Det var bare *ett* skulestyre som henvendte seg til departementet. Det er lite sannsynlig at Vikør uavhengig av meg har blingset på akkurat samme formuleringen i skrevet fra departementet.

Vikørs bruk av mine artikler som grunnlag for egne fremstillinger begrenser seg ikke til dette tilfellet. Kort tid etter at SSJ 1 ble publisert (en ar-

tikkel Vikør også hadde lest utkast til), publiserer Vikør en nyopprettet artikkel på *Store norske leksikon* med tittelen *Nynorskrettskrivinga av 1901*.² Her heter det blant annet at «Departementet tok ikkje stilling til spørsmålet om å gi midlandsnormalen status som det vi seinare ville kalle ”sideform” (tillaten form for elevane i skriftlege arbeid)», «midlandsnormalen vart ikkje nemnd i vedtaket» og at «Midlandsnormalen fekk altså ikkje innpass». Som nevnt ovenfor er dette stikk i strid med det Vikør selv har hevdet frem til SSJ 1 ble publisert. En annen utbredt misforståelse ved 1901-rettskrivningen er at rettskrivningen i Skards ordliste er identisk med Marius Hægstad's votum i innstillingene fra rettskrivningskomitéen, en misforståelse Vikør selv i stor grad har bidratt til å spre (SSJ 1, s. 107–108). Jeg påpeker at Skards ordliste i virkeligheten «skilde seg frå [tilråda frå Hægstad] i nokre einskilddrag» og at det «finst sume skilnader» (SSJ 1, s. 107–108, SSJ 2, s. 116–117). I leksikonartikkelen skriver Vikør nå at det var «nokre få avvik i detaljar» mellom Skard og Hægstad, igjen i strid med det han selv har hevdet før SSJ 1 ble publisert. Det virker altså åpenbart at Vikør bygger deler av leksikonartikkelen sin på SSJ 1, men det er ingen kilder eller referanser i artikkelen hans.

3. Rundskrivet fra departementet i 1893

I 1889 ble den såkalte *folkeskolen* innført, en syvårig grunnskole for barn mellom syv og fjorten år.³ I 1892 vedtok Stortinget følgende endring i folkeskolene (jf. SSJ 1):

Skolestyret bestemmer, om Skolens Læse- og Lærebøger skal være affattede paa Landsmaal eller i det almindelige Bogmaal, og i hvilket af disse Maal Elevernes skriftlige Arbeider i Almindelighed skal affattes. Dog skal Eleverne lære at læse begge Maal.

Som en følge av denne lovendringen henvendte et skolestyre i Bergens stift (dvs. Hordaland, Sogn og Fjordane og Sunnmøre) seg til departementet med spørsmål angående landsmålet i skolen. Selve henvendelsen ble ikke offentliggjort, men departementet svarte gjennom et offentlig rundskriv datert 28. juli

-
2. <https://snl.no/.versionview/1360397> med senere revisjoner i <https://snl.no/.versionview/1564712>.
  3. Besl. O. No. 35 & 36. Lovene om folkeskolen ble vedtatt i Odelstinget 27.–28.5, bifalt av Lagtinget 7.6 og 15.6, og sanksjonert 26.6, jf. *Stortingsforhandlinger* 38(6b): 85–109, 38(9): 99–101, 110, 115–116.

1893 (*Norsk Lovtidende* 1893(2): 416–417). Takket være flere direkte sitater fra henvendelsen i dette rundskrivet, har vi en relativt god forståelse av hva det ble spurt om. Formuleringene i svaret fra departementet har dannet grunnlaget for min påstand i SSJ 1 om at departementet her for første gang vedtok en offisiell norm for det norske skriftspråket. Mange andre språkforskere har hatt samme forståelsen (men oftest i mindre klare ordlag), jf. Gundersen (1967: 62), Vinje (1978: 235), Hanto (1986: 45) og Grepstad (2006: 19). Vikør drøfter rundskrivet (s. 297–299), men velger å stå ved sin tidligere konklusjon om at den første offisielle normen er fra 1901.

Siden rundskrivet er det viktigste dokumentet for å avgjøre dette spørsmålet, skal jeg gå nærmere inn på hva som står i rundskrivets tre første avsnitt.⁴

3.1 Første avsnitt

Med Hensyn til Spørgsmaalet om, „hvilken Sprogform der skal forstaaes ved det nu af Skoleloven paabudne „Landsmaal,“ kan man, foruden til Loven selv, henvise til de Forhandlinger i Odelstinget, som gik forud for Lovens Vedtagelse. [...] af Forhandlingerne paa Thinget fremgaar, at der ved [Landsmaal] tænkes paa det Aasenske Landsmaal og den paa Grundlag af dette udviklede Landsmaalsform. [...]

Avsnittet omtaler og siterer ellers deler av diskusjonen på Stortinget, men sitatet ovenfor inneholder det vesentligste. Skolestyret har spurt om hva som er ment med *landsmål*, og departementet svarer *det aasenske landsmål*.

3.2 Andre avsnitt

Andre avsnitt lyder i sin helhet:

Som „sproglig mønstergyldig Literatur i Landsmaal“ kan blandt de mange Skrifter, som er udkomne paa Landsmaalet, til Exempel nævnes de Dele af Bibelen som er oversatte paa Landsmaal, samt „Nokre Salmar“, Kr.a. 1883, Garborg og Mortensens „Lesebok i det norske folkemaal for høgre skoler [sic]“ samt Nordahl-Rolfens „Læsebog for folkeskolen (landsmaalsudgave).“

---

4. Det fjerde og siste avsnittet i skrevet gjelder fremgangsmåten for å avgjøre om hovedspråket i skolen skal være norsk eller norsk-dansk, og er ikke relevant i denne sammenhengen.

Her er det klart at skolestyret har etterspurt anbefalinger om «sproglig mønstergyldig Literatur i Landsmaal», og det er rimelig å anta at denne forespørselen bygde på et ønske i skolestyret om å ta i bruk skolebøker på norsk, nå som loven eksplisitt tillot det. Bibel-oversettelsen det vises til i svaret, er *Det nye Testamente* (1889). For de andre verkene, se *Nokre Salmar* (1883), Garborg & Mortenson (1885) og Rolfsen (1893).

Det ville være uklokt å overfortolke hvorfor departementet nevner akkurat disse fire verkene, for de skal, som skrivet sier, bare tjene til eksempler på «Skrifter, som er udkomne paa Landsmaalet». Det er flere sider ved dette utplukket som antyder at det heller ikke var spesielt gjennomtenkt. For det første gis det bare eksempler fra skolefagene kristendom og norsk, selv om det også fantes norske lærebøker i fagene historie, geografi, naturkunnskap, matematikk og skrivning (Birkeland & Kvalsvik 1986: 209–210). Ganske besynderlig er det at departementet velger å nevne leseboken av Garborg og Mortensen, for den var uansett ikke tiltenkt for bruk i folkeskolen, men snarere i «høgre skular». Det fantes flere norske lesebøker for folkeskolen på dette tidspunktet det hadde vært mer naturlig å nevne, som f.eks. Paulson (1869), Hægstad & Bach (1880) og Austlid (1889). Men spesielt det faktum at departementet ikke nevner Blix' katekisme (Luther 1891), enda departementet selv i 1891 hadde autorisert den til bruk i kristendomsundervisningen (*Departements-Tidende* 63: V, 495), er et tegn på at disse fire verkene ikke skal forstås som annet enn et lite knippe med eksempler på landsmållitteratur.⁵

3.3 Tredje avsnitt

Tredje avsnitt lyder i sin helhet:

Landsmaalet er leksikalsk og grammatisk behandlet af Ivar Aasen selv, som særlig i 2den Udgave af sin Grammatik, S. 357–388 giver Veiledning til den korrekte Sprogbehandling af dette Maal. En kort Fremstilling af Grammatiken har man i Hægstads Maallæra, Namsos. 1879.

Dette er det eneste avsnittet i rundskrivet som ikke inneholder et direkte sitat fra skolestyrets henvendelse som det svares på. Det er likevel mest naturlig å lese dette i sammenheng med svaret i det første avsnittet, der departementet presiserer at det med «landsmål» i folkeskoleloven er ment «det aasenske lands-

5. For katekismens sentrale plass i folkeskolen, jf. departementets forslag til skoleplan i et rundskriv datert 19. desember 1889 og ellers Haarberg (2022).

mål». Her presiseres dette ytterligere ved å vise til Aasens norske grammatikk (1864), som «giver Veiledning til den korrekte Sprogbehandling af dette Maal». Likeledes må det være av betydning at skrevet fremlegger Hægstad (1879) som en kortversjon av landsmålsgrammatikken. Det fantes flere andre grammatikker for norsk skriftspråk på den tiden, som Høyem (1880a,b), Vellesen (1891) og Eskeland (1892), men Hægstad (1879) var den eneste av disse som fulgte Aasens normal i tykt og tynt (1879: i–iii).⁶ Dette illustrerer at det nettopp var Aasens landsmålsnorm departementet mente representerte «den korrekte Sprogbehandling» av det språket som nå var obligatorisk i folkeskolen. Det er på dette grunnlaget jeg konkluderte i SSJ 1 at departementet nå i praksis hadde vedtatt en offisiell norm for landsmålet i skolen.

3.4 Vikørs lesning

Vikør har en ganske annen tolkning av rundskrevet fra departementet. Drøftingen hans bygger derimot ikke på rundskrevet selv, men på fremstillingen av det hos Venås (1992: 295). Siden Venås (1992) og SSJ 1 vektlegger ulike deler av rundskrevet, har Vikør misforstått og trodd det dreier som om to ulike rundskriv fra departementet på to ulike tidspunkter i 1893 (s. 297).

Som nevnt i kapittel 3.2 og 3.3 ovenfor nevner departementet i det andre avsnittet fire verk som «Exempel» på «sproglig mønstergyldig Literatur i Landsmaal», og i tredje avsnittet grammatikkene til Aasen (1864) og Hægstad (1879) for å gi «Veiledning til den korrekte Sprogbehandling» av landsmålet. Vikørs gjengivelse av dette er at departementet «refererte [...] til fem verk som normkjelder for korrekt landsmål». Dette er en omformulering av Venås (1992: 295), men det er like fullt en sammenblanding av det departementet skriver i de ulike avsnittene. Rundskrevet sier ikke at de fire verkene i andre avsnitt fremviser «korrekt landsmål». De er, som nevnt over, kun ment som eksempler på «sproglig mønstergyldig Literatur». Det er i tredje avsnitt at departementet taler om «den korrekte Sprogbehandling» av landsmålet, og som er å finne i grammatikkene til Aasen (1864) og Hægstad (1879). Som nevnt tidligere er skriftspråket i disse to grammatikkbøkene ens.⁷

6. Den eneste forskjellen mellom dem på tidspunktet da Hægstads grammatikk kom ut, synes å være at Hægstad skrev *verta – vert – vart – vortet* for Aasens *verda – verd – vardt – vordet*. Men alt i 1882 hadde Aasen selv gått over til *t*-formene i oversettelsen av Romerbrevet, *Apostelen Pauli Brev til Romarne*.

7. Rundskrevet nevner da totalt seks publikasjoner: fire litterære verk og to grammatikker. Når Vikør ser dem sammen som «fem verk», skyldes det at han her bygger på fremstillingen hos Venås (1992: 295), der bibeloversettelsen av en eller annen grunn ikke er nevnt.

Vikør peker på at det ikke er «fullt samsvar» i språkformene mellom de fire verkene nevnt av departementet som eksempler på «sproglig mønstergyldig Literatur». Han mener det «var openbert at dette ikkje var tilstrekkeleg, og at departementet måtte klargjere meir konkret og spesifikt kva som skulle gjelde», og at det derfor ikke er «rimeleg å tolke det som vart gjort i 1893 [...] som at dei eksisterande normkjeldene i seg sjølv skulle ha normativ kraft i detaljane» (s. 297–299). Men denne konklusjonen bygger på den premissen Vikør selv har lagt til grunn, nemlig at de nevnte verkene *skulle* være «normkjelder for korrekt landsmål». Som nevnt over er dét ikke i samsvar med det departementet skriver, og Vikørs tolkning skyldes en sammenblanding av det som står i ulike avsnitt i rundskrivet.

Vikør fremmer dessuten et annet synspunkt senere i artikkelen (s. 305) når han understreker at skriftspråksnormerere på denne tiden «hadde mindre firkanta syn på vanskelege detaljspørsmål enn moderne normerarar - og språkhistorikarar - vil ha». Vikør har utvilsomt rett i dette, men da kan jo ikke mangelen på «fullt samsvar» i språkformene på tvers av ulike litterære verk samtidig være et argument for at det var «openbert» at departementet måtte fatte et normeringsvedtak som var «meir konkret og spesifikt» for at det «skulle ha normativ kraft i detaljane».

I SSJ 1 og ovenfor har jeg pekt på at det er grammatikkbøkene til Aasen (1864) og Hægstad (1879) departementet fremhever for å gi «den korrekte Sprogbehandling» av landsmålet, og i disse verkene *er* det fullt samsvar i språkformene. Alt i alt synes det rimelig og naturlig å mene at departementet her i praksis har offisielt godkjent en bestemt normal for det norske skriftspråket i skoleundervisningen – den som står hos Aasen (1864) og Hægstad (1879).

Det er ellers verdt å nevne at i de fire verkene departementet nevner som eksempler på «sproglig mønstergyldig Literatur», er totalt fire femtedeler skrevet etter Aasen-normalen. Språket er derfor slettes ikke så sprikende som man kunne få inntrykk av etter å ha lest Vikørs fremstilling. Hvis man gjør som Vikør og legger disse sammen med grammatikkene til Aasen (1864) og Hægstad (1879), blir sluttresultatet at nesten alt skrevet på norsk i disse «normkjeldene» står skrevet i Aasen-normalen. Med andre ord, selv om man tar utgangspunkt i Vikørs tolkning av rundskrivet, blir det også da ikke unaturlig å mene at departementet i praksis har utpekt Aasen-normalen som den normgivende rettskrivningen i skolen.

4. Betydningen av ordlister

Vikør legger stor vekt på fraværet av norske skoleordlister på 1890-tallet for sin konklusjon om at den første offisielle rettskrivningen er fra 1901 (s. 297–299):

Det var openbert at [1893-rundskrivet] ikkje var tilstrekkeleg, og at departementet måtte klargjere meir konkret og spesifikt kva som skulle gjelde. Framfor alt ville det trengast ei ordliste tilpassa modningsnivået til elevane som kunne gi dei eintydig informasjon om kva som skulle gjelde.

[...]

Det første steget for departementet vart da å vise til eksisterande materiale som eit grunnlag og eit utgangspunkt for å kodifisere ei slik norm i ei form som var praktikabel i folkeskulen [dvs. 1893-rundskrivet]. Det må ha vore opplagt for alle at dette arbeidet måtte munne ut i ei skuleordliste som skulle vise eintydig kva som var dei rette formene som elevane skulle lære og praktisere - slik det også vart gjort med dansk-norsken. [...] Når det ikkje skjedd meir med saka, må det ha samanheng med at Høgre hadde regjeringsmakta [...].

[...]

Det er altså rimeleg å tolke det som vart gjort i 1893 som eit utgangspunkt for ein prosess som skulle føre fram til ei offisiell rettskriving med det nødvendige ”apparatet” av lærebøker, ordlister og tekstsamlingar til bruk i skulen [...]. Sett frå ettertida gir det god meining å sjå på 1901-rettskrivinga som den første offisielle rettskrivinga til skulebruk for nynorsk skriftmål.

Vikør kommer ikke nærmere inn på eller underbygger hvorfor en skoleordliste skal være sentral for om en viss rettskrivning skal regnes som offisiell, ei heller utdyper han påstanden om at dette var «openbert» og «opplagt for alle» på den tiden. Det som virker å være hovedargumentet hans, er at «det også vart gjort med dansk-norsken». Vikør nevner derimot ikke hvilken eller hvilke slike ordlister som fantes for norsk-dansk, hvem som utarbeidet dem, eller når de ble utgitt.

4.1 Skoleordlister for norsk-dansk

I sin egen bok *Ord og ordbøker* fra 2008 hevder Vikør at «Den første [rettskrivningsordlista], sjølvsagt for norsk-dansk, kom i 1866, redigert av sko-

lemannen Jonathan Aars» (Fjeld & Vikør 2008: 132–133).⁸ Vikør mener altså at det forlengst var utarbeidet norsk-danske skoleordlister da rundskrivet om landsmål ble offentliggjort i 1893. Påstanden i Vikørs sitat er derimot ikke riktig. Aars (1866) er et lite hefte med regler for rettskrivning og tegning i norsk-dansk; det er ingen ordliste.

Skal en vurdere om skoleordlister fantes i 1893, må man være eksplisitt om hvilken forståelse av «ordliste» man legger til grunn. I Fjeld & Vikør (2008) blir en *ordliste* definert som en «liste[...] over ordenes formelle egenskaper, som staving og bøyning», og som «ikkje eller i liten grad beskriv dei funksjonelle sidene (tyding og bruksegenskapar)» (2008: 15, 124). Hva slags ord som står i skoleordlister og rettskrivningsordlister (som er de termene Vikør selv bruker), blir ikke drøftet. På dette punktet synes *Det Norske Akademis ordbok* å gi den mest naturlige definisjonen: En skoleordliste eller rettskrivningsordliste er en *alfabetisk oppslagsbok til bruk i skolen med opplysninger om rettskrivning og bøyning av ord brukt i dagligspråket*.⁹ En skoleordliste skal med andre ord inneholde de mest vanlige ordene brukt i dagligspråket, slik at en elev kan slå dem opp for å vite hvordan de skal staves og bøyes i skrift. En ordliste som ikke inneholder de vanligste ordene i norsk skrift, vil derfor ikke kvalifisere til betegnelsen *skoleordliste*.

Med denne eksplisitte definisjonen til grunn er det klart at det ikke fantes noen skoleordlister for norsk-dansk i 1893. Det nærmeste vi kommer, er et register på 19 sider bak i boken *Retskrivnings-regler til skolebrug* (Aars 1892). Men dette registeret oppfører for eksempel bare åtte av de tyve hyppigst brukte ordene i norsk (Heggstad 1982: 21; Vestbøstad 1989: 389), og kan derfor ikke kalles en skoleordliste. Jeg har ikke undersøkt dette nøye, men etter det jeg kan se, kom den første ordlisten for norsk-dansk som med rette kan kalles en skoleordliste, først i 1924 med *Norsk riksmåls-ordbok for rettskrivning og ordbøining* av Krogsrud & Seip.

4.2 Offisiell norsk-dansk rettskrivning

I et rundskriv fra departementet datert 5. november 1885 blir det krevd at «Aars' Retskrivningsregler bliver at lægge til Grund ved Bedømmelsen af Besvarelser ved de offentlige Skoleexamina» (*Universitets- og skole-annaler* 1886: 165). Dette representerte derfor offisiell rettskrivning for norsk-dansk.¹⁰ Men det fan-

8. Ifølge forordet i boken har Vikør skrevet kapitlene på nynorsk (2008: 12).

9. Se oppslagsordene *allmennspråk*, *ordliste*, *rettskrivningsordliste* og *skoleordliste* (hentet 3. juni 2023 fra <https://naob.no>).

10. Jf. blant andre Haugen (1966: 40), Vinje (1978: 215), Skard (1979: 46), Ramsfjell &

tes allikevel ingen skoleordlister for norsk-dansk, ikke engang et register i rettskrivningsboken som departementet hadde lagt til grunn (Aars 1885). Dette viser at man åpenbart kunne ha en offisiell rettskrivning i skolen uten en tilhørende skoleordliste. At en slik ordliste manglet for norsk i 1893, er derfor ikke relevant for vurderingen av om departementet vedtok en offisiell norsk rettskrivning da.

4.3 Utgivelse av skoleordlister

Et relatert spørsmål er hvem som i så fall skulle ha ansvaret for at slike skoleordlister ble utgitt. Fra Vikørs sitater gjengitt ovenfor synes det som han mener det var departementet som hadde dette ansvaret, og at mangelen på en norsk skoleordliste i årene etter rundskrivet fra 1893 skyldtes at «Høgre hadde regjeringsmakta». Denne tolkningen av Vikørs sitater blir videre støttet av at han gjør et poeng ut av at Lars Eskelands ordliste fra 1897 var «hans private», og som han tror kan ha «stimulert trongen i departementet til ein [...] gjennomgang og kodifisering av ein offisiell landsmålsnormal» (s. 298).¹¹ Men meg bekjent har departementet aldri utgitt skoleordlister eller foranstaltet dem. Alle slike ordlister har vært «private». Det vil si at det er private aktører som har stått for utgivelsen av ordlister, og så har departementet (senere Språkrådet) i etterkant godkjent dem om de var i samsvar med offisiell rettskrivning. Hvis en skoleordliste er nødvendig for at en rettskrivning skal være offisiell, innebærer det at et rettskrivningsvedtak fra departementet i praksis er «uoffisielt» frem til en privat aktør velger å utgi en ordliste i henhold til vedtaket – først da får det offisiell status. Men det burde være åpenbart at private aktører ikke kan ha det endelige ordet i om kunngjorte departementsvedtak er gyldige eller ei. Alt i alt er det derfor vanskelig å være enig i Vikørs syn om at fraværet av en norsk skoleordliste er relevant for vurderingen av om 1893-rundskrivet utpekte Aasen-normalen til offisiell rettskrivning i skolen.

5. Midlandsnormalen

I SSJ 1 drøfter jeg fem ulike påstander om 1901-rettskrivningen i språkhistoriske verk, og forsøker å vise at alle enten savner grunnlag eller er direkte gale.

Vinje (1983: 46), Martinsen, Lind & Raastad (1983: 82) og Hoel (2018: 463).

11. Vikør hevder forøvrig (s. 298 og ellers også i Vikør 2011: 5) at Eskeland (1897) var «den første nynorskordlista». Det er ikke riktig. Det var ikke engang Eskelands første, som kom ut i 1895.

Som nevnt i de foregående kapitlene er Vikør uenig i min konklusjon angående 1893-rundskrivnet. De gjenværende fire påstandene jeg ytrer meg kritisk mot, drøfter Vikør på s. 299–305 og konkluderer med at jeg har rett og at mine innvendinger er berettigede. Jeg skal derfor ikke gå mer inn på det, annet enn å løfte frem ett punkt angående midlandsnormalen.

Vikør og andre språkhistorikere har i sine verk påstått at skoleelevene som et resultat av rettskrivningsvedtaket i 1901 kunne benytte seg av den såkalte «midlandsnormalen» i sine egne arbeid. I SSJ I viser jeg at dette er galt. Vikør aksepterer dette, men mener likevel at «det var ulike oppfatninger i samtida om kva departementet hadde vedtatt i denne saka» (s. 301). Grunnlaget for dette synet er en formulering hos Flo (1906). Men på samme måte som med 1893-rundskrivnet bygger Vikør heller ikke her på den primærkilden han tar til inntekt for eget syn, men baserer seg på gjengivelsen i en sekundærkilde.

Likevel ser det ut til at det var ulike oppfatningar i samtida om kva departementet hadde vedtatt i denne saka [dvs. rettskrivningsvedtaket i 1901]. Den mest konkrete rettleiinga i midlandsnormalen vart gitt ut som eit privat tiltak av Flo (i samarbeid med Garborg) i 1906, og her skriv Flo rett fram at ”fleirtalsformi fraa de fyste framlegge vart no sideform, til bruk for folkeskulen i bygder eller byar som maatte ynskja det” (sitert etter Karlsen 2017: 77). Det ser altså ut som at departementet, ved ikkje å vere eksplisitt om dette i vedtaket sitt i 1901, kunne tolkast – og vart tolka – på to måtar blant interesserte i samtida, og det verkar påfallande at departementet ikkje klargjorde betre korleis vedtaket skulle forståast når det må ha vore kjent at det var to tolkingar av det i omløp (Vikør, s. 301).

Vikør trekker her vide konklusjoner basert på Karlsens sitat fra Flo (1906), som at «det var ulike oppfatningar i samtida om kva departementet hadde vedtatt», «departementet [...] vart tolka [...] på to måtar blant interesserte i samtida», og «det må ha vore kjent at det var to tolkingar av [vedtaket] i omløp». Hvilke «ulike oppfatningar», «to måtar» og «to tolkingar» det er snakk om, er ikkje Vikør eksplisitt om. Jeg antar at den ene oppfatningen og tolkingen må være at departementet ikkje hadde godkjent midlandsnormalen som offisiell rettskrivning, mens den andre må være at departementet hadde det. Vikørs egen tidligere tolkning har vært den siste, og er den han her søker støtte i med sitatet fra Flo (1906).

Men i dette tilfellet har Vikør misforstått flere sider ved sitatet. Det stammer fra forordet i boken, og det er det ikke Flo som har skrevet, men Arne Garborg. Sitatet er ellers unøyaktig gjengitt, og det er tatt ut av sammenhengen det står i. Vikør tolker det her inn i en ny sammenheng uten å opplyse om den opprinnelige konteksten, som følger under:

I ret[t]skrivingsnemndi 1899 sat: prof. HÆGSTAD og cand. phil. FLO fraa nord-vestlande og bokmannen GARBORG fraa sud-vestlande. Nemndi [...] stod saman i alt, so nær som i spursmaale um ordendingar.

Der meinte fleirtale (FLO og GARBORG), at dei midlandske formine vilde kunne samle lande best. [...] De stelte sidan so, at de som i nemndi var fleirtal vart faatal; heile nemndi samde seg daa i eit nytt framlegg um ordendingar; fleirtalsformi fraa de fyste framlegge vart no sideform, „til bruk for folkeskulen i bygder eller byar som maatte ynskja det.“

Nemndi krev her samrøystes, at alle skal faa „kjennskap til vanlegt landsmaal“; men „det vil vera rimelegt“, segjer ho, „at skular som hev valt sideformi, fær lærebøker òg i den, um dei so krev“; og de vert lagt til, at sideformi skil seg ikkje meir fraa normalformi enn att [sic] ein „vil kunna retta fraa den eine til den andre i korrekturen“. Nemndi „trur, at godkjenning av ei slik sideform ikkje vil skilja, men heller vera til hjelp [...]“. (Flo 1906: 3–4)

Sitatet er altså unøyaktig gjengitt fordi Karlsen og Vikør utelater sitattegnene hos Garborg. Den viktige presisering at Garborg her siterer ønskene fra innstillingen i Hægstad, Garborg & Flo (1901), faller dermed bort i Vikørs gjengivelse. Som utdraget ovenfor viser, er det nettopp denne innstillingen som er rammen for Garborgs sitat. Det Garborg peker på her, er at flertallet fra den første innstillingen som hadde gått inn for å fremme midlandsnormalen, ble til et mindretall da departementet innhentet uttalelser fra Matias Skard og Lars Eskeland, siden begge sistnevnte gikk imot forslaget fra Flo og Garborg (jf. SSJ 1, s. 98). Rettskrivningskomitéen måtte derfor møtes på nytt, og flertallsforslaget fra den første innstillingen ble nå redusert til en såkalt «sideform» i den nye innstillingen. Det er dét Garborg mener med at «fleirtalsformi fraa de fyste framlegge vart no sideform». Ordet «no» viser her til den nye innstillingen fra 1901, og Garborg siterer videre formuleringer fra innstillingen om hvor denne sideformen skulle kunne brukes. Rammen for adverbet «no» er med andre ord innstillingen fra 1901 og formuleringene der. Rettskrivningsvedtaket kom departementet med først senere samme år. Vikør ser ut til å tolke adverbet

«no» for å vise til situasjonen *etter* departementets rettskrivningsvedtak i 1901, som jo var tilfellet da boken sitatet står i, ble utgitt (1906). Jeg sier «ser ut til», for heller ikke i dette tilfellet skriver Vikør eksplisitt hvordan han har tolket sitatet han legger så stor vekt på.

Vikør har med andre ord misforstått Garborgs sitat fordi han baserer seg på en ufullstendig gjengivelse i en sekundærkilde, og mangelen på kontekst har gjort at Vikør har feiltolket hva Garborg mener med adverbet «no» og termen «sideform». Formuleringene fra Flo (1906) kan med andre ord ikke utgjøre grunnlaget for en påstand om at «det var ulike oppfatninger i samtida om kva departementet hadde vedtatt», slik Vikør mener.

6. Tilnærming til norsk-dansk og bruksprinsippet

Den største delen av Vikørs artikkel er en kritikk av min korte artikkel SSJ 2 (s. 305–318). Faktisk er Vikørs kommentar på dette punktet nesten tre ganger så lang som den artikkelen han kommenterer. Artikkelen SSJ 2 har to hovedpoeng. Det første er å vise at rettskrivningskomitéen hadde et uttalt formål om tilnærming mellom de to skriftspråkene norsk og norsk-dansk, og det andre hovedpoenget er å vise at endringsforslagene fra komitéen samsvarte med dette formålet.

Vikør er ikke uenig i det første poenget, og mener jeg har hatt «ei enkel oppgave, for han kan gjennom direkte sitat frå nemndframlegget vise at dette vart opent uttrykt av nemnda» (s. 305). Med det i tankene kan man spørre seg hvorfor da ingen språkhistorikere, Vikør inkludert, har nevnt dette før. Han er heller ikke uenig i det andre hovedpoenget, og hans eneste ankepunkt mot min fremstilling her er at jeg ikke skal ta tilstrekkelig i betraktning at komitéen også bygde sine vurderinger på hvilke former som var i bruk, både i norske dialekter og i landsmållitteraturen. Dette er det såkalte *bruksprinsippet* for normering (eller «usus», som Vikør kaller det).

Når det gjelder «kva plass usus hadde i drøftingane i Hægstad-nemnda», mener Vikør at dette er «den store elefanten i SSJ sitt drøftingsrom» (s. 316). Ifølge Vikør skal jeg altså med andre ord ikke nevne bruksprinsippet i innstillingen fra rettskrivningskomitéen i det hele tatt.¹² Dette er selvsagt ikke riktig, og Vikør forsøker da i stedet å redusere omtalen min av bruks-

12. Jf. *Den Norske Akademis ordbok*: «**elefanten i rommet** (etter amerikansk-engelsk *the elephant in the room*), OVERFØRT: stort problem eller kontroversiell sak som alle er oppmerksomme på, men som man unngår å nevne fordi det ville være ubehagelig» (hentet 3. juni 2023 fra <https://naob.no>).

prinsippet hos komitéen til noe listig og ubetydelig, og skriver at «SSJ [...] insinuerer at tilvisingar til vanleg skriftbruk i landsmål og uttale i dialektane nærmast var vikarierende argument», og at «SSJ refererer berre indirekte og i forbifarten til den samtidige språkbruken når han drøftar reformframlegga frå Hægstad-nemnda» (s. 308, 313). Vikør har ingen eksempler eller referanser til artikkelen min om hvordan jeg skal insinuere at komitéen benyttet bruksprinsippet som et «vikarierende argument». Det er likeledes uklart akkurat hva som er ment med «indirekte og i forbifarten», for Vikør gir ingen eksempler eller referanser for dette heller.

I realiteten omtaler jeg dette prinsippet eksplisitt flere ganger, og uten at jeg «insinuerer» noe som helst. Tidlig i artikkelen (s. 112) siterer jeg komitéen direkte slik (Hægstad, Garborg & Flo 1899: 5):

For so vidt dei ordformer [...] er slike som er mykje brukte i lande – som det ofte er, – so er det og god grunn for nynorsken til aa tøygja seg so langt det er gjerande, og helst velja dei same ordformer og skrivemaatar, eller slike som stend nærast deim som er brukte i dansk Norsken [...].

Her er komitéen tydelig på hvordan de to prinsippene skal forenes. Dersom ordformene er «mykje brukte i lande» (bruk), da skal en helst velge dem som er like, eller står nærmest, de norsk-danske formene (tilnærming). Mes-teparten av artikkelen min går deretter ut på å gi eksempler på denne fremgangsmåten hos komitéen. Vikør, som enten siterer eller kommenterer nær sagt alt jeg har skrevet i SSJ 2, nevner ikke dette sitatet eller at jeg omtaler det.

Enda klarere ordlegger jeg meg i konklusjonskapittelet, som innledes på følgende måte (s. 117):

Rettskrivingsnemndi opnade tilrådi si med denne grunnsetningi (s. 2):

Ein fær byggja paa det skrivebruk som hev vore raadande i kvart maals bokrike, eller det som best hev synt evna til aa samla um seg.

Nemndi kunde grunna brigdi sine med at dei svarade til utbreidda framsegner i dei norske målføri, og at dei nye stavegjerderne var å finna i norske bokstykke.

I dette direkte sitatet fra komitéen legger de frem en anbefaling at man skal «byggja paa det skrivebruk som hev vore raadande» (altså bruksprinsippet), og jeg omtaler dette som et *grunnprinsipp* for komitéen. Etter sitatet opplyser jeg om at komitéen nettopp kunne begrunne endringsforslagene sine ved å vise til hvilke former som var brukt i både dialektene og i landsmåls-litteraturen. Heller ikke dette sitatet eller omtalen min blir nevnt eller kommentert av Vikør.

Med andre ord både innleder og avslutter jeg artikkelen min med direkte sitat fra komitéinnstillingen om at de hadde faktisk språkbruk i norsk skrift og tale som et grunnprinsipp i arbeidet sitt, og jeg konkluderer i tillegg med at komitéen nettopp begrunnet forslagene sine ved å vise til denne språkbruken. Fra dette konkluderer Vikør at bruksprinsippet hos komitéen er «den store elefanten» i artikkelen min, at jeg «insinuerer» at de brukte det som et «vikarierende argument», og at jeg omtaler det bare «indirekte og i forbifarten». Disse omtalene er vanskelige å forstå i lys av det jeg faktisk skriver.

7. Stråmenn

Som forrige kapittel har vist, er ikke Vikør uenig i noen av hovedpoengene i SSJ 2, og hans fremste ankepunkt om at jeg bare «indirekte og i forbifarten» nevner bruksprinsippet i komitéinnstillingen, er misvisende. Når Vikør likevel har side etter side med kritikk av min artikkel, skyldes dette at kritikken hans ofte er rettet mot stråmenn. I stedet for å argumentere mot det jeg faktisk har skrevet, ser han seg nødt til å ty til spekulasjoner om hva han mener jeg «gir inntrykk av» og hva det «verkar mest som at han meiner» (s. 314), for så å angripe disse spekulasjonene han selv har formulert. I Vikørs gjennomgang av artikkelen SSJ 2 er stråmennene såpass mange at det vil være illustrerende nok her å bare fremheve noen av dem fra de første par sidene.

I SSJ 2 skriver jeg dette om rettskrivningskomitéen (s. 112):

På eina side heldt dei fram at det ikkje «kann [...] verta tale um noko slags aatsemjing som gjer norsken *mindre norsk*», men samstundes dulde ikkje nemndi at dei totte det var det norska bokmålet som laut gjeva etter fyre norsk-dansken.

Vikør mener da at «For SSJ blir da tilrådinga sjølvmotseiande» (s. 306), enda jeg hverken skriver eller antyder på noen måte at dette er en selvmotsigelse. Dette er utelukkende Vikørs spekulasjon om hvordan innstillingen fremstår «for SSJ». Så bruker han sin egen spekulasjon om hva jeg tenker som grunnlag for å kritisere at jeg tenker slik han har spekulert, og spekulerer videre i hvorfor jeg skal ha tenkt på den måten (s. 307):

Det spørst altså om ikkje denne ”sjølvmotseiinga” hos Hægstad-nemnda er konstruert på grunnlag av at kritikaren på 2000-talet projiserer sitt ”kart” over den norske språksituasjonen på aktørane rundt 1900.

Dette kan fremstå som et skoleeksempel på hvordan man trinn for trinn bygger opp en stråmannsargumentasjon.

Denne stråmannen avløses umiddelbart av neste stråmann. Ut ifra komitéens to prinsipper om bruk i norsk og tilnærming til norsk-dansk gir jeg dette eksempelet på hvordan det kunne legge grunnlaget for lik form i de to skriftspråkene (SSJ 2, s. 112):

Di kunde ein helder rita <sjø> fyre <sjø>, sidan <sjø> både var myket utbreidt i målføri og var fullikt norsk-dansk <sjø>. I mange høve gjekk denne framferdi ut på å retta seg etter stavegjerd i av norske lånord i norsk-dansken, der bokmålet oftaste fylgde segnaden i dei austnorske målføri.

«Her blandar SSJ saman hummer [sic] og kanari», svarer Vikør, og kan opplyse om at <sjø> er en norsk form som ikke ble «mindre norsk» i kraft av at den ble lånt inn i det norsk-danske skriftspråket, og at landsmålet ikke ble «mindre norsk» av å ta inn denne formen (s. 307). Hvis disse opplysningene skal tjene noen hensikt, må det vel da være for å oppklare en eller annen misforståelse hos meg, siden jeg angivelig «blandar [...] saman humm[a]r og kanari» her. Og på den måten greier Vikør å antyde at jeg skal ha trodd at <sjø> var en dansk form som var med på å gjøre landsmålet «mindre norsk». Men som sitatet ovenfor viser, har jeg selvsagt ikke sagt eller antyd det noe i den retning.

Det siste eksempelet på en stråmann jeg skal gi her, er en som Vikør først setter opp tidlig på side 307 og deretter vender tilbake til i slutten av artikkelen. Her spekulerer Vikør om mitt språksyn og legger det til grunn for sin avsluttende diskusjon (s. 318). Han introduserer stråmannen med å skrive at «SSJ ser

ut til å» mene at norsk «burde ha vore halde heilt reint for innslag frå» norsk-dansk, og avslutter stråmannen slik:

SSJ [...] skriv på Aasen-nynorsk og såleis demonstrerer korleis han meiner språket ville ha vore om 1901-nemnda hadde følgd hans oppfatning om kva som ville ha vore den beste politikken (som han uttrykker i klartekst sist i artikkelen).

Vikør bruker så dette for å runde av artikkelen med argumenter mot denne «oppfatningen». Men det er ingen steder i artikkelen jeg sier at norsk «burde ha vore halde heilt reint», eller ytrer meg om hva jeg mener «ville ha vore den beste politikken». Det er derfor svært merkelig å lese at han attpåtil mener at dette er noe jeg «uttrykker i klartekst sist i artikkelen». Man kunne ønske å utfordre Vikør på å sitere meg på hvor og hvordan jeg sier dette i klartekst.

8. Tolkning av komitéinnstillingen

Vikør anklager meg for å tolke forslagene fra rettskrivningskomitéen på en «absolutt» og «bastant» måte, noe han mener er «urimeleg» (s. 310–311). Han konkluderer derfor på følgende vis (s. 308):

SSJ framstiller dokumentet som ei moderne rettskrivningsinnstilling med klare framlegg til nye skrivemåtar som skulle kome i staden for dei gamle. Men når ein les dokumentet, som faktisk var det første i sin sjanger i Noreg, framstår det meir som ei fagleg utgreiing [...] om rettskrivingsproblematikken [...].

Denne karakteristikken passer dårlig overens med det jeg faktisk skriver i artikkelen (s. 113, 116; fremhevelsene er mine):

Tilrådi frå nemndi er ei lang utgreiding med *døme* på ord og ordskap ein kunde brigda i det norska bokmålet og vinna likskap med norsk-dansk. [...] Tilrådi frå rettskrivningsnemndi var som nemnt berre ei utgreiding, og ho lagde ikkje fram nokot fullt uppset til ny rettskriving.

Vikørs forsøk på å korrigere meg på dette punktet ved å opplyse om at innstillingen var «meir som ei fagleg utgreiing», ender dermed opp med å bli lite annet enn en omformulering av det jeg selv skriver.¹³

Den sterkeste anklagen fra Vikør fremsettes i nettopp denne sammenheng. Han mener at min «bastante» og «absolutte» tolkning av komitéinnstillingen har «eit tydeleg ideologisk ærend» (s. 311). Som akkurat vist ovenfor savner Vikør grunnlag for den karakteristikken han gir, og dermed rives også grunnen vekk under anklagen om «eit tydeleg ideologisk ærend». Men det mest spesielle med denne anklagen er at Vikør ikke sier noe om *hvilket* ideologisk ærend jeg skal ha, ei heller gir han eksempler på hvordan denne ideologien er «tydeleg». Når det fremsettes sterke anklager mot fagfeller, må man i det minste kunne forvente at det utdypes hva anklagen går ut på.

9. Språklige misforståelser

Enkelte steder virker det som Vikør misforstår den språklige diskusjonen i komitéinnstillingene. Det uheldige med dette er at slike misforståelser deretter utgjør grunnlaget for kritikk rettet mot meg. Det klareste eksempelet på et slikt feilskjær fremkommer i diskusjonen om det ordet som komitéen omtaler som <fyr> (Hægstad, Garborg & Flo 1899: 13):

Um *fyr* er aa segja, at [...] i visse høve lyder det *for* flestalle stader i lande, der alle daa ogso er samde um aa halda paa skrivemaaten *for*, som *for stor*, *kva for ein mann*, *for* = „thi“, *for aa* = „for at“ (um ein brukar det) [...]. Den skrivemaaten som byd seg, naar ein skal velja *ein*, som ein bør gjera, vert daa *for*, alle stader der orde er meir vegtlaust og jammast hev den kortare formi, med berre *ei* staving. Derimot der det hev meir vegt og i flestalle bygdemaal hev halde seg som eit serskilt ord, som lyder *fyre* eller *føre*, der vert det aa skriva *fyre* (*fyre*), som: *fyre alle hine*, *fyre jol*, *leggja seg fyre*, *taka seg fyre*, *gjera seg fyre*, *halda fyre* (meina), o. s. fr.

På dette grunnlaget skriver jeg at der Aasen-normalen (Aasen 1864; 1873) har <fyre> og norsk-dansk har <for>, der foreslo komitéen ordformen <for>, altså i

13. Vikørs påstand her om at komitéinnstillingen fra 1899 var den «første i sin sjanger i Noreg», er ikke riktig. En tilsvarende rettskrivningskomité for norsk-dansk publiserte sin innstilling året før (*Universitets- og skoleannaler* 1898: 430–432; Aars, Hofgaard & Moe 1898).

samsvar med det norsk-danske skriftspråket (SSJ 2, s. 114). Vikør er ikke enig i denne fremstillingen, og skriver (s. 311):

Aasens *fyre* skulle skiftast ut med *for*, ifølgje oppstillinga til SSJ. Men tilrådinga viser at det ikkje var tenkt slik. Nemnda konstaterer at det her ligg føre fleire ord, og vil skilje mellom dei slik at *for* skal nyttast der ordet blir uttala slik over det meste av landet (med tydinga ”fordi”, og i uttrykk som *for stor*, *kva for ein mann*, *for å <verb> osv.*), mens det skal heite *fyre* der vi no skriv *føre*, altså *fyre alle hine*, *fyre jol*, *taka seg fyre*, *gjera seg fyre* osv.

Dette er en ufullstendig gjengivelse av det komitéen skriver. I tillegg er det nødvendig her å opplyse om hvordan disse ordene lød i Aasen-normalen og i det norsk-danske skriftspråket på denne tiden, siden det er disse skriftspråksnormalene diskusjonen gjelder. Men Vikør hverken viser til disse normalene eller nevner formene deres.

Her er det, som det tydelig fremkommer i SSJ 2, kun tale om et endringsforslag der Aasen-normalen har <fyre> og norsk-dansk har <for>. I alle de tilfellene Vikør ramser opp med <for>, heter det jo nettopp også <for> i Aasen-normalen, ikke <fyre>. Det heter altså *for stor* og *kvat for ein mann* i Aasen-normalen, ikke **fyre stor* eller **kvat fyre ein mann* (Aasen 1873: 177). Det er nettopp derfor komitéen skriver at «alle daa ogso er samde um aa *halda paa* skrivemaaten *for*» (min fremhevelse), for her er det uansett ikke snakk om noen endring. Dette punktet er derfor ikke relevant for de endringene jeg drøfter i SSJ 2.

Det samme gjelder motsatt vei. I de tilfellene Vikør ramser opp med <fyre>, het det (eller kunne hete) <fore>, <foran> eller <før> på norsk-dansk på den tiden (jf. Knudsen & Sommerfelt 1937–57). Det er derfor heller ikke her snakk om noen endring, for endringsforslaget gjelder som sagt bare der Aasen-normalen har <fyre> og norsk-dansk har <for>.

Men nettopp det punktet der det *er* tale om en endring, er det samme punktet Vikør utelater i sin redegjørelse, men som fremkommer tydelig i komitéinnstillingen, nemlig «der orde er meir vegtlaust og jamnast hev den kortare formi, med berre *ei* staving». Det er i disse tilfellene Aasen valgte <fyre>, men der norsk-dansk hadde <for>. Det gjelder da i tilfeller som *Han selde det fyre ein Dalar*, *Det var for stort fyre honom*, *Det vardt so seint fyre oss*, osv. (Aasen 1873: 199). Her ville komitéen heller ha <for> som i norsk-dansk. Dette er med andre ord et typisk eksempel på den fremgangsmåten som ble diskutert i kapittel 6 ovenfor. For å oppnå tilnærming til norsk-dansk <for> foreslo komitéen å

bygge på den dialektformen som var identisk med denne. Og nettopp denne endringen innførte Skard i den offisielle 1901-rettskrivningen (1901: 28):

Dette ordet skriv me alltid *for*, der det i bygdemaalet vert uttala som eit *tonelett einstavingsord*; t. d. For 6 aar sidan. Aa stræva for føda. Gjer detta for meg. Saapa for 10 ø. For mi skuld. – *Difor, kvifor, framfor, utfor*. [...] Derimot skriv me *fyre*, der ordet i bygdemaalet vert uttala som *tvostavingsord* [...]; t. d. Fyre jonsok. Gakk fyre meg. Aa liggja fyre. Ein kann verta fyre so mangt. Sume gjekk fyre, andre etter. Baade fyre og etter jol. Han datt *utfyre*.

Vikør gjengir redegjørelsen i komitéinnstillingen på en slik måte at det virker som komitéen ville ha formen <for> bare i de tilfellene der Aasen-normalen allerede hadde <for>. Dette er altså ikke riktig. Komitéen foreslo å beholde formen <for> der Aasen også hadde det, men ellers endre Aasens <fyre> til <for> i de tilfellene der norsk-dansk hadde <for>. Og det er nettopp det avsnittet i SSJ 2 også sier.

10. Oppsummering

I Stausland Johnsen (2020) forsøker jeg å rette opp i en rekke misforståelser og tvilsomme påstander som har blitt fremsatt i språkhistoriske verk om 1901-rettskrivningen. Lars S. Vikør anses kanskje som den fremste kjenneren av nynorsk rettskrivningshistorie, og han har over lang tid vært en produktiv lærebokforfatter. Bøkene og artiklene hans blir da naturlig nok rammet av min kritikk, og han har i det han kaller en «gjennomgang» av min artikkel akseptert det meste av denne kritikken (Vikør 2021).

På et par punkter står derimot Vikør ved sine tidligere konklusjoner. I det første tilfellet fremhever jeg at kirke- og undervisningsdepartementet i et offentlig rundskriv fra 1893 pekte ut de to grammatikkbøkene av Aasen (1864) og Hægstad (1879) og skrev de «giver Veiledning til den korrekte Sprogbehandling» av landsmålet i skoleundervisningen. Jeg mener derfor at departementet her i praksis hadde vedtatt en offisiell rettskrivning for norsk skriftspråk i skolen. Vikør tolker rundskrivet annerledes, men her bygger han på en noe uklar omtale av rundskrivet i en sekundærkilde, der ulike deler av skrevet er blandet sammen (Venås 1992). Vikør legger dessuten stor vekt på fraværet av norske skoleordlister i 1893 for sitt syn om at det ikke fantes noen offisiell rettskrivning for norsk på denne tiden. Det er derimot svært uklart hvorfor eksistensen av skoleordlister skulle være så relevant i

denne sammenhengen, spesielt med tanke på at det heller ikke fantes skoleordlister for norsk-dansk, til tross for at departementet eksplisitt hadde gjort vedtak om hva som var offisiell norsk-dansk rettskrivning.

I det andre tilfellet viser jeg at rettskrivningsvedtaket i 1901 ikke nevnte noe om at den såkalte «midlandsnormalen» skulle være en godkjent sideform i skolen, og at ordlisten som lå til grunn for rettskrivningen, heller ikke omtaler noen slik «sidenormal». Til tross for dette har norske språkhistorieverk typisk påstått at midlandsnormalen nettopp fikk en slik offisiell «sidesstatus» i skolen, og jeg hevder derfor at denne fremstillingen er feil. Vikør aksepterer denne korreksjonen, men forsvarer samtidig sitt eget tidligere syn ved å vise til et sitat hos Flo (1906), som Vikør hevder viser at «det var ulike oppfatningar i samtida om kva departementet hadde vedtatt i denne saka». Men også i dette tilfellet bygger Vikør på en uøyaktig gjengivelse i en sekundærkilde. Han misforstår derfor både hvem han siterer og ikke minst sammenhengen sitatet står i. Lest i sin rette sammenheng er det tydelig at sitatet av Arne Garborg må tolkes på en helt annen måte enn det Vikør har gjort. Disse to tilfellene med rundskrivet fra 1893 og Garborg-sitatet illustrerer at det som regel vil være en fordel å bruke primærkilder fremfor sekundærkilder.

I min neste artikkel (Stausland Johnsen 2021) viser jeg at den første rettskrivningskomitéen for norsk hadde et mål om tilnærming mellom norsk og norsk-dansk, og at komitéen la frem en rekke forslag til rettskrivningsendringer som samsvarte med dette formålet. Vikør er enig i begge disse momentene, men påpeker at komitéen også tok hensyn til hvilke former som faktisk var i bruk i de norske dialektene og i samtidige tekster, og mener jeg «insinuerer» noe annet. I realiteten både innleder og avslutter jeg artikkelen min med å sitere komitéen på at de hadde samtidig talemåls- og skriftspråksbruk som et grunnprinsipp for endringsforslagene sine. Det er uklart hvorfor Vikør ser helt bort fra dette i sin «gjennomgang» av min artikkel. Vikørs gjennomgang inneholder ellers kritiske kommentarer til ting jeg aldri har skrevet, men som han synes det «verkar mest som at [Stausland Johnsen] meiner», og i flere tilfeller konkluderer han med at jeg hevder ting som er det stikk motsatte av det jeg faktisk skriver.

Alt i alt synes det derfor ikke å være grunnlag for å endre noe på de få punktene i artiklene mine som Vikør har ytret uenighet i. Han har benyttet seg av ufullstendige og misvisende gjengivelser i sekundærlitteratur for å argumentere for sitt eget syn om hvordan primærkildene skal forstås, og han mener jeg underslår et viktig prinsipp for rettskrivningskomitéen, til

tross for at jeg både innleder og avslutter artikkelen min med å sitere og omtale dette prinsippet. Sluttresultatet blir at Vikør neppe har lyktes i formålet med artikkelen sin, som var å bidra til «ei ny forståing» av 1901-rettskrivningen.

Referanser

- Apostelen Pauli Brev til Romarne*. 1882. Utgjevet med Statskostnad. Kristiania: Det norske Samlaget.
- Austlid, Andreas, red. 1889. *Lesebok fyr born*. Bd. 1: *Barneheimen*. Bergen: Mons Litleré.
- Birkeland, Bjarte & Bjørn Nic. Kvalsvik. 1986. *Folkemål og danning. Nynorske lærebøker 1867–1915*. Oslo: Det norske samlaget.
- Det nye Testamente*. 1889. Umsett fraa den greske Grunntekst paa norsk Folkemaal og utgjevet med Statskostnad. Kristiania: Det norske Samlaget.
- Eskeland, Lars. 1892. *Norsk formlæra*. Bergen: Mons Litleré.
- . 1895. *Hjelpebok i norsk rettskriving*. Elverum: Alfarheim boghandel.
- . 1897. *Norsk ordlista*. Alb. Cammermeyers forlag.
- Fjeld, Ruth Vatvedt & Lars S. Vikør. 2008. *Ord og ordbøker. Ei innføring i leksikologi og leksikografi*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Flo, R. 1906. *Midlandsmaal. Etter framlegge fraa rettskrivingsnemndi i 1899*. Red. av Arne Garborg. Kristiania: Olaf Norlis forlag.
- Garborg, Arne & Ivar Mortenson. 1885. *Lesebok i det norske folkemaal for høgre skular*. Kristiania: Huseby & Co.
- Grepstad, Ottar. 2006. *Frå den nynorske skriftkulturens annalar 1646–2005*.
- Gundersen, Dag. 1967. *Fra Wergeland til Vogt-komiteen. Et utvalg av hovedtrekk og detaljer fra norsk språknormering*. Universitetsforlaget.
- Hanto, Kristian Ihle. 1986. *Ideologiar i norsk målreising*. Oslo: Novus.
- Haugen, Einar. 1966. *Riksspråk og folkemål. Norsk språkpolitikk i det 20. århundre*. [1969]. Universitetsforlaget.
- Heggstad, Kolbjørn. 1982. *Norsk frekvensordbok. De 10 000 vanligste ord fra norske aviser*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Hoel, Oddmund Løkensgard. 2018. Unionstida med Sverige (1814–1905). *Norsk språkhistorie*. Bd. 4: *Tidslinjer*. Red. av Agnete Nesse. Oslo: Novus, 425–502.
- Hægstad, Kr. M. 1879. *Norsk Maallæra, elder Grammatik i Landsmaalet*. Nam-sos: Eiget Forlag.

- Hægstad, Kr. M. & I. O. Bach, red. 1880. *Norsk Lesebok elder Lesebok i Landsmaalet*. Fyrste Deilen. Namsos: John A. Vold.
- Hægstad, Marius, Arne Garborg & R. Flo. 1899. *Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne*. Fyrelagt det kongelige departement for kirke- og undervisningsvæsenet. Tillæg til univ.- og skoleannaler. Kristiania: A. W. Brøggers bogtrykkeri.
- . 1901. *Tillæg til „Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne“*. Bilag til Univ.- og skoleannaler. Kristiania: A. W. Brøggers bogtrykkeri.
- Høyem, Ivar. 1880a. *Norsk mållære*. Niðaros: Johan L. Sundt.
- . 1880b. *Ei lita mållære*. Niðaros: Johan L. Sundt.
- Haarberg, Jon. 2022. *Historien om Norges viktigste bok. Katekismen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Knudsen, Trygve & Alf Sommerfelt, red. 1937–57. *Norsk riksmålsordbok*. 2 bd. Utgitt av Riksmålsvernet. Oslo: H. Aschehoug.
- Krogsrud, Torgeir & Didrik Arup Seip. 1924. *Norsk riksmåls-ordbok for rettskrivning og ordbøining*. Godkjent av kirke- og undervisningsdepartementet. Kristiania: Steenske forlag.
- Luther, Martin. 1891. *Dr. Martin Luthers litle katekisma*. Red. av E. Blix. Kristiania: Det norske samlags forlag.
- Martinsen, Osvald, Asbjørn Lind & Frederik Raastad. 1983. *Fra rune til slang. Morsmålskunnskap*. Språkhistorie, norrønt, islandsk, dialekter, sosiolekter m.m. Oslo: J. W. Cappelens forlag.
- Nokre Salmar*. 1883. 2. utg. Kristiania: Det norske Samlaget.
- Paulson, Olav, red. 1869. *Lesebok i Landsmaalet*. Bergen: Ed. B. Giertsen.
- Ramsfjell, Berit Sagen & Finn-Erik Vinje. 1983. *Språkkunnskap. Språkhistorie, norrønt, nyislandsk, dialekter*. 2. utg. Aschehoug.
- Rolfsen, Nordahl, red. 1893. *Læsebog for folkeskolen*. Landsmaalsudgave. Bd. 1. Kristiania: Jacob Dybwad.
- Skard, Matias. 1901. *Landsmaals-ordlista. Med rettleiding um skrivemaaten*. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Skard, Vemund. 1979. *Norsk språkhistorie*. Bd. 4: 1884–1907. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Stausland Johnsen, Sverre. 2020. 1901-rettskrivinga, midlandsmakselen og riksstyremålet. *Arkiv för nordisk filologi* 135: 95–111.
- . 2021. 1901-rettskrivingi var den fyrsta samnorsk-umboti. *Norsk Årbok*, 111–118.
- Torp, Arne & Lars S. Vikør. 1993. *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Ad Notam Gyldendal.

- Vellesen, Jonas. 1891. *Norsk grammatik med skriveøvingar aat folkeskulen og til sjølvhjelp*. Kristiania: F. Beyer.
- Venås, Kjell. 1992. *I Aasens fotefar. Marius Hægstad*. Oslo: Novus.
- Vestbøstad, Per, red. 1989. *Nynorsk frekvensordbok. Dei vanlegaste orda i skriftelege nynorsk. Henta frå aviser, sakprosa og romanar, 1978–84*. Bergen: Alma mater.
- Vikør, Lars Sigurdsson. 1968. *Vegen fram til ett norsk*. Språklig samlings småskrifter. Landslaget for språklig samling.
- . 1981. Den nasjonale revolusjonen (1814–1905). *Språk og samfunn gjennom tusen år*. Red. av Olaf Almenningen, Thore A. Roksvold, Helge Sandøy & Lars L. Vikør. Oslo: Universitetsforlaget, 54–90.
- . 1990. Liner i nyare norsk språkhistorie. *Eigenproduksjon* 37: 1–107.
- . 1998. Rettskrivingsreformer i nynorsk i dette hundreåret. *Språknytt* 26(1): 4–6.
- . 2003. Arne Garborgs språksyn og målarbeid. Aktuelt i dag? “*folkemaale samlar folke*” – om språk og samfunn – og somt anna, 15–24.
- . 2011. Nynorsk ordbokshistorie – eit oversyn. *Leksikalsk forskning i norske målføre og nynorsk skriftspråk. Rapport frå eit seminar i regi av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab 9.–10. oktober 2009*. Lexicography and lexicological research concerning Nynorsk and Norwegian dialects. Red. av Tor Erik Jenstad & Lars S. Vikør. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter. 2011 1. Trondheim: Tapir akademisk forlag, 1–22.
- . 2013. Språkreformatoren Moltke Moe – eit hundreårsminne. *Maal og Minne* (2), 143–150.
- . 2018. Standardpråk og normering. *Norsk språkhistorie*. Bd. 3: *Ideologi*. Red. av Tove Bull. Oslo: Novus, 327–419.
- . 2021. Nynorskrettskrivinga frå 1901: Nokre uklare punkt. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 39(2): 295–319.
- Vinje, Finn-Erik. 1978. *Et språk i utvikling. Noen hovedlinjer i norsk språkhistorie fra reformasjonen til våre dager*. 2. utg. Aschehoug.
- Aars, J. 1866. *Retskrivningsregler til Skolebrug*. Kristiania: W. C. Fabritius.
- . 1885. *Retskrivnings-regler til skolebrug*. 7. utg. Kristiania: W. C. Fabritius.
- . 1892. *Retskrivnings-regler til skolebrug. Med alfabetisk ordliste*. 10. utg. Autoriseret til skolebrug. Kristiania: W. C. Fabritius & Sønner.
- Aars, J., S. W. Hofgaard & Moltke Moe. 1898. *Om en del rettskrivnings- og sprogspørsmål*. Redegjørelse til det kongelige departement for kirke- og un-

- dervisningsvæsenet. Særaftryk af univ.- og skoleannaler. Kristiania: A. W. Brøgers bogtrykkeri.
- Aasen, Ivar. 1864. *Norsk Grammatik*. Omarbeidet Udgave af „Det norske Folkesprogs Grammatik“. Christiania: P. T. Mallings Forlagsboghandel.
- . 1873. *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Omarbeidet og forøget Udgave af en ældre „Ordbog over det norske Folkesprog“. Christiania: P. T. Mallings Boghandel.

Sverre Stausland Johnsen
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Universitetet i Oslo
Postboks 1102 Blindern NO-0317 Oslo
stausland.johnsen@gmail.com

Bente Ailin Svendsen. *Flerspråklighet til begeistring og besvær*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS. 2021. 302 sider.

Av Jessica P. B. Hansen, Førsteamanuensis ved Høgskolen i Østfold

Begrepet *flerspråklighet* er på ingen måte entydig. Som påpekt i den norske oversettelsen av García og Wei (2019), kan begrepet i norsk sammenheng brukes både om samfunnsperspektivet og om individets perspektiv (García og Wei, 2019, s. 17). Flerspråklighet har blitt fremstilt på flere måter gjennom historien og blir det fortsatt i samtiden, både i forskning, i politikk og i det offentlige ordskiftet. Med boka «Flerspråklighet til begeistring og besvær» hevder Svendsen å gi «en samlet fremstilling av flerspråklighet både i et sosialt og kognitivt perspektiv, i en samtidig så vel som i en historisk sammenheng», og dette får hun til på en utmerket måte. Dette er en innholdsrik bok som bygger på forskning fra flere deler av flerspråklighetsfeltet, trekker inn teoretiske perspektiver på språk og flerspråklighet, bygger på tall og data fra det norske samfunnet og byr på vignetter fra intervjuer som vever sammen det individuelle perspektivet med andre temaer, også i kapitler som primært tar for seg samfunnsperspektiver. På denne måten viser boka frem noe av det flerdimensjonale ved flerspråklighet.

Boka «Flerspråklighet til begeistring og besvær» kom i 2021 og er allerede i bruk ved ulike utdanningsinstitusjoner og på flere forskjellige typer emner om flerspråklighet. Boka er delt inn i 12 kapitler som på ulike vis dekker flere av flerspråklighetens dimensjoner og trekker en rød tråd mellom flerspråklighet som fenomener i verden, teoretiske perspektiver på flerspråklighet og forskning på forskjellige sider ved flerspråklighet. De fleste kapitlene innledes med en vignett i form av utsagn fra unge informanter, og i noen tilfeller lærere, fra Svendsens egen forskning. På denne måten søker Svendsen å la «stemmene til ulike mennesker komme frem», og ikke bare «omtale eller beskrive to- eller flerspråklighet fra en forskers eller betrakters perspektiv» (Svendsen, 2021). Og nettopp denne påminnelsen om hva flerspråklighet handler om, menneskers levde erfaring, er noe av det som gjør boka til et særlig verdifullt bidrag. Boka har en pedagogisk oppbygging som inkluderer faktabokser og «Visste du at?»-bokser. I tillegg følger det oppgaver og forslag til videre lesing i hvert kapittel. Jeg skal innrømme at jeg har benyttet meg av noen av oppgavene i egen undervisning, både i emner på bachelornivå og på masternivå. På denne måten loser Svendsen leseren på en lærerik og interessant ferd gjennom flerspråklighetens mange dimensjoner.

Det første kapittelet, med tittelen *Én nasjon – flere språk*, tar for seg den flerspråklige situasjonen i verden. Mellom delkapitler som beskriver språksituasjoner i verden og flerspråklighet i Norge både fra et historisk perspektiv og i en samtidig situasjon, tar kapittelet for seg teoretiske begreper som *diglossi* og Bourdieus konsepter om *symbolsk makt* og *det lingvistiske markedet*. Teoretiske begreper beskrives på en enkel og tilgjengelig måte. I tillegg trekker Svendsen frem nærliggende fenomener som *språklige stereotypier*, både som teoretiske begreper og som fenomener knyttet til de språklige landskapene som mennesker til enhver tid befinner seg i. Dette kapittelet tar for seg Norge som et flerspråklig samfunn og tar for seg flere av de norske språkene, deriblant et avsnitt om norsk tegnspråk. Her introduseres ulike folkegrupperes møte med majoritetssamfunnet. Kapittelet avslutter med et underkapittel om den da planlagte språkloven.

I kapittel to, *Flerspråklighet definert*, tar forfatteren for seg en del sentrale og samtidig grunnleggende begreper innen individuell flerspråklighet, deriblant *tospråklighet*, *flerspråklighet* og ikke minst *morsmålsbegrepet*. Hun innlemmer leseren i noen av utfordringene og mulighetene knyttet til de ulike begrepene og diskuterer hvordan det som blir lagt i et begrep dessuten henger sammen med samfunnsdomenet der det tas i bruk. Her introduserer også Svendsen transspråkingsbegrepet og -perspektivet som hentes frem igjen i flere kapitler i boka.

Kapittel tre handler om *Tilegnelse og bruk av flere språk*. Kapittelet går mer i dybden på den individuelle flerspråkligheten og tar for seg tilegnelse av andrespråk og flere språk. Med utgangspunkt i tidligere studier og konkrete, empiriske eksempler, viser Svendsen til viktigheten av et godt utviklet vokabular på førstespråket i møte med andrespråket. Svendsen poengterer hvordan flerspråklighetsforskning har konsentrert seg om kompetanse i og bruken av to språk, og trekker frem studier og kunnskap om hvordan ferdighetene i også tre og flere språk utvikles over tid. Dette kapittelet tar også for seg begrep som *kodeveksling*, *(trans)språking* og *språkmoduser*. Svendsen foreslår at hvorvidt de språklige praksisene kalles for kodeveksling, transspråking eller språkmoduser kommer an på det teoretiske ståstedet forskerne har. Etter en gjennomgang av studier av kodeveksling (s. 71-78) der egne data beskrives og analyseres med utgangspunkt i kodevekslingsforskningens terminologi, plasserer Svendsen *språking* og *transspråking* teoretisk. Disse begrepene operasjonaliseres ikke ved hjelp av empiriske eksempler på samme måte. Begrepet kodeveksling settes derimot i sammenheng med et strukturalistisk syn på språk, mens Svendsen setter transspråkingsbegrepssett i sammenheng med den senere poststrukturalistiske tradisjonen (s. 79).

Dette innleder en oversiktlig gjennomgang av forskjellige perspektiver på språk fra den strukturalistiske retningen. Det poststrukturalistiske perspektivet defineres deretter, og selv om Svendsen beskriver *språking* og *transspråking* som mer adekvate begreper for å benevne de språklige praksisene, presenterer hun noen kritiske studier også. I tillegg til å ta for seg effekter av flerspråklighet hos små barn, presenterer kapittelet en oversikt over studier som har tatt for seg det som kan omtales som den flerspråklige fordelen og tilbyr dessuten et kritisk blick på dette.

Kapittel 4 introduserer enda en side ved flerspråklighet når Svendsen tar for seg andrespråksinnlæring og fremmedspråksinnlæring gjennom temaer som *læringsstrategier*, *språkferdigheter* og *kommunikativ kompetanse*, samt en innføring i språkfamilier og typologi, og innsikter i rekkefølgen på tilegnelsen av språk. Kapittelet inneholder både forklaring av begreper som morfologi og syntaks og demonstrerer forskjeller mellom språk gjennom konkrete eksempler.

I kapittel 5 returnerer boka igjen til historien, nå med historiske perspektiver på flerspråklighet. Her drøftes historiske negative syn på flerspråklighet fra forskningen og nasjonalromantiske forestillinger om språkets betydning i samfunnet og hva som er «rent» og «ekte» språk. Deretter dreier tematikken seg over til den mer pluralistiske forståelsesmåten som i større grad ga rom for å ivareta det sosiale, kulturelle og språklige mangfoldet i samfunnet. Her adresseres både holdninger til minoritetsspråk i Norge og dialekter. Dette settes deretter i sammenheng med samtiden i form av læreplaner i skolen og hvordan slike trender også skinner gjennom i ulike læreplaner og dermed er av betydning for praksisfeltet.

Flerspråklighet er ikke bare et fenomen i samfunnet eller et individuelt fenomen, men også noe vi finner innen rammene av familien. Svendsen tar for seg flerspråklighet i familien i kapittel 6. Kapittelet presenterer strategier for familiespråkspolitikk før det gir en oversikt over språkene i bruk mellom familiemedlemmer med utgangspunkt i en spørreundersøkelse som ble sendt til alle landets skoleelever. Dette kapittelet inneholder mange utdrag fra intervjuer som levendegjør innholdet. Fra flerspråklighet i familien dreier boka inn på flerspråklighet og identitet blant unge i kapittel 7. Her trekker Svendsen på identitetsteorier og viser hvordan språk og språklige trekk *indeksikalisierer* visse konstruerte identiteter. Kapittelet gir en oversikt over forskning på kontaktbaserte talestiler i flerspråklige bymiljøer i Nord-Europa over de siste førti årene og argumenterer for bruken av nettopp begrepet *kontaktbasert talestil* om fenomenet. Dette settes i sammenheng med identitet og identitetstilskrivning

blant unge. Her trekkes også bruken av slang og engelsk i samfunnet frem. I tillegg tar kapittelet for seg unges språkbruk i sosiale medier.

Kapittel 8 handler om flerspråklighet i opplæringa og tar for seg både politikk og praksis. Gjennom underkapitlene *Rammer for flerspråklighet i opplæringen* og *Forvaltning av holdninger til flerspråklighet i opplæringen* tar boka for seg hhv. flerspråklighet i læreplaner og forskning på flerspråklighet i klasserommene. Her tar Svendsen blant annet for seg noen av motstridighetene i læreplanens mål for ulike elevgrupper og viser hvordan rammene for opplæringa i to eller flere språk i begrenset grad åpner for tospråklig opplæring, «til tross for at det finnes omfattende dokumentasjon på positive effekter av tospråklige opplæringsprogram» (Svendsen, 2021, s. 187). Svendsen tar utgangspunkt i forskning på flerspråklighet i opplæringen der hun spør om hvordan og i hvilken grad lærere tar i bruk elevers flerspråklige ressurser i klasserommet. Hun finner med utgangspunkt i tidligere studier med ulike perspektiver på språklige praksiser i klasserommet, at disse kun utnyttes til en viss grad, og «det er ofte opp til lærerne selv å bestemme hvorvidt og eventuelt hvordan flerspråklighet brukes som en ressurs i undervisningen» (Svendsen, 2021, s. 191). I dette kapittelet tematiserer Svendsen transspråking igjen, denne gangen fra et praktisk og pedagogisk ståsted. Med utgangspunkt i ulike forskningsprosjekter beskrives undervisningsmetoder som stimulerer bruk av elevenes flerspråklige ressurser.

Kapittel 9, *Flerspråklighet i arbeidslivet*, åpner med statistikk fra Statistisk sentralbyrå om mobilitet og migrasjon. Her trekker Svendsen frem perspektiver på språk i arbeidslivet og behovet for språklig samhandling i ulike typer arbeid. Her trekker hun frem funn fra studier om flerspråklighet i bygge- og anleggsnæringen og flerspråklighet i helsesektoren før hun gjør greie for situasjonen til engelsk i norsk næringsliv og i akademien.

Kapittel 10, *Flerspråklighet i massemediene* tar for seg hvordan mediene fremstiller flerspråklighet. Svendsen legger vekt på at journalistene gjør visse valg ved fremstilling av flerspråklighet, fremstilling av visse språk og språklige varieteter i mediene, og eget bruk av språk både i tale og skrift. I tillegg til å vise til studier som tar for seg ulike praksiser i mediene, gjør Svendsen et analytisk arbeid i dette kapittelet der hun tar for seg hvordan flerspråklighet har blitt fremstilt i mediene over de siste 25 årene. Hun tar dessuten for seg hvordan mediene fremstiller kontaktbasert talestil. Kapittel 11, *Flerspråklighet i det offentlige rom*, tar blant annet for seg lingvistiske landskap og setter disse i sammenheng med maktforhold, ideologier og statusen til ulike språk. I tillegg til å forklare hva lingvistiske landskap dreier seg om, vises det til funn fra studier i Oslo øst og vest og flerspråklige landskap i Voss og Gaivuotna/Kåfjord/Kaivonon. Det tolvte

og siste kapittelet har samme navn som boka, *Flerspråklighet – til begeistring og besvær*, og oppsummerer bokas innhold.

Boka er rik på informasjon om flere av språkene og folkene i det norske samfunnet. Mens mange språk omtales og settes i en historisk kontekst og en samfunnskontekst, savner denne leseren at norsk tegnspråk trekkes inn mer gjennomgående. Manglende anerkjennelse av språket og undertrykkende skolepolitikk gjennom lang tid har preget språkets plass i samfunnet, anerkjennelse av språkbrukerne og deres språklige rettigheter. Dette gjenspeiles i lover og læreplanverk. Med språkmeldinga «Mål og mening» (Meld. St. nr. 35 (2007-2008)), den nye språkloven (Språklova, 2021) og den ferske utredninga «Tegnspråk for livet – Forslag til helhetlig politikk for norske tegnspråk» (NOU 2023: 20), har norsk tegnspråk endelig fått etterlengtet politisk anerkjennelse. I tiden som kommer blir det viktig å heve den generelle kunnskapen i samfunnet om språket, og ikke minst å anerkjenne språkbrukernes erfaringer og rettigheter. Språket bør inn i bøkene i norsk språkhistorie på lik linje med de andre norske språkene. Her har jeg lyst til å anbefale Raanes' kapittel (Bull mfl. 2018) i «Norsk språkhistorie 2 – Praksis» for oversikt over språket og dets språkhistorie, og for eksempel Hauualands (2002) «I endringens tegn» eller Halvorsen, Hansen og Hydles (2019) artikkel «Performing visual empowerment: Norwegian Youth Culture, Languages, and Cross-Sense Communication» for sammenhenger mellom språk og identitet. Tilgangen til norsk tegnspråk i skolene er dessuten et svært viktig tema som De Meulders og Hauualands (2021) artikkel «Sign language interpreting services. A quick fix for inclusion?» vil kunne bidra til å belyse. Det finnes dessuten perspektiver på transspråking som springer frem fra tegnspråklige miljøer (jf. De Meulder, Kusters, Moriarty & Murray, 2019) som kan bidra til en mer nyansert forståelse av språk og språkbruk. Boka er skrevet før språkloven ble vedtatt, og denne leseren håper at norsk tegnspråk får mer plass i senere utgaver.

Mens boka presenterer flere teoretiske perspektiver på en tilgjengelig måte, ligger det noen større diskusjoner latent i boka, blant annet knyttet til språksynet som følger med begrepene *språking* og *transspråking*. For eksempel ligger det potensielle spenningspunkter mellom de språklige rettighetene til minoritetspråklige personer og det underliggende språksynet som poststrukturalistiske perspektiver som blant annet *språking* og *transspråking* fører med seg. Det er dessuten potensielle spenningspunkter mellom disse og kapitler som bygger på og benevner språktypologi. Mens en mer dyptgående diskusjon som kunne omhandle noen av disse kompleksitetene hadde vært spennende, viktig og utviklende for fagfeltet, skal Svendsen berømmes for den nyanserte og balanserte

håndteringa av disse språksynene. En for kompleks diskusjon ville kanskje bli tung kost for den ferskeste leseren.

Alt i alt er dette en svært innholdsrik og spennende bok. Den er nyansert og presenterer flere perspektiver, gir grundig oversikt over forskning på flere dimensjoner av flerspråklighet, samtidig som den er tilgjengelig for et bredt publikum. Gjennom omfattende bruk av egne eksempler og empiri bidrar også boken med nye innsikter. Vi har anbefalt våre studenter å sette seg i godstolen og lese boka fra perm til perm. Det er ikke en anbefaling som følger med alle bøker vi har på pensumlistene.

Referanseliste

- Bull, T., Karlsen, E., Raanes, E. & Theil, R. (2018). Andre språk i Noreg. Sanddøy, H., Nesse, A., Mæhlum, B., Bjordal, S.H. & Rognes, S. (red.) *Norsk språkhistorie II : praksis*. Novus.
- de Meulder, M. & Haualand, H. (2021). Sign language interpreting services – A quick fix for inclusion? *Translation and Interpreting Studies* 16(1), 19–40. <https://doi.org/10.1075/tis.18008.dem>
- de Meulder, M., Kusters, A., Moriarty, E. & Murray, J. (2019). Describe, don't prescribe. The practice and politics of translanguaging in the context of deaf signers. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 40(10), 892–906. <https://doi.org/10.1080/01434632.2019.1592181>
- García, O. & Wei, L. (2019). Transspråking, flerspråklighet og opplæring. Cappelen Damm Akademisk.
- Halvorsen, R.P., Hansen A.L. & Hydle, I.M. (2019). Performing visual empowerment: Norwegian youth culture, languages, and cross-sense communication. *Visual Anthropology* 32(2), 145–173. <https://doi.org/10.1080/08949468.2019.1603035>
- Haualand, H. (2002). I endringens tegn. Virkelighetsforståelser og argumentasjon i dødebevegelsen. Unipub forlag.
- Meld. St. nr. 35 (2007–2008). *Mål og mening — Ein heilskapleg norsk språkpolitikk*. Kultur- og kyrkjedepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-35-2007-2008-/id519923/>
- NOU 2023: 20 (2023). *Tegnspråk for livet – Forslag til helhetlig politikk for norsk tegnspråk*. Kultur- og likestillingsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2023-20/id2984187/>
- Språklova (2021). *Lov om språk* (LOV-2021-05-21-42). Lovdata: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2021-05-21-42>